

**T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANA BİLİM DALI
SOYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİ PROGRAMI
BİLİM DALI**

MİLLİ MÜCADELEDE POZANTI VE ERMENİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Murat AKGÜMÜŞ**

**Niğde
Haziran 2015**

T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANA BİLİM DALI
SOYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİ PROGRAMI
BİLİM DALI

MİLLİ MÜCADELEDE POZANTI VE ERMENİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Murat AKGÜMÜŞ

Danışman
Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Niğde
Haziran 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisan Tezi olarak sunduğum “**Milli Mücadele de Pozantı ve Ermeniler**” başlıklı bu çalışmamın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmam için kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 01/06/2015

Murat AKGÜMÜŞ

ONAY SAYFASI

Prof.Dr. REMZİ KILIÇ danışmanlığında MURAT AKGÜMÜŞ tarafından hazırlanan "**Milli Mücadele'de Pozantı ve Ermeniler**" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İLKÖĞRETİM Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretim Programı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

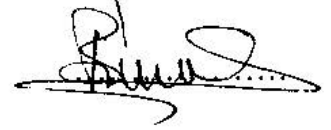
15 / 06 / 2015

JÜRİ :

Danışman : **Prof. Dr. Remzi KILIÇ**

Üye : **Doç. Dr. Nevzat TOPAL**

Üye : **Yrd. Doç. Dr. Bayram POLAT**

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..... Tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Kubilay YAZICI
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

MİLLİ MÜCADELEDE POZANTI VE ERMENİLER

Milli Mücadelede Türk Tarihi açısından oldukça önemlidir. Milli Mücadele üzerine birçok tarihçi, araştırmacı ve bilim adamı tarafından değişik eserler yayınlanmıştır. Milli Mücadeleyi konu alan eserlerin bazıları milli mücadele tarihini bütünüyle konu edinirken bazıları da bir cephe ve yörede yürütülen milli mücadeleyi konu edinmiştir. Bu çalışmamamda Pozantı ve Çevresinde (Çukurova'da) yürütülen milli mücadeleyi, bölgede yaşayan Ermenilerin işgal güçleri ile yaptığı işbirliği sonucunda Türklere karşı yaptığı baskı, zulüm, işkence ve katliamları tarihi belgeler ışığında ortaya koymaya çalıştım. Çukurova'da, (Adana havalisinde) Ermenilerin yaptığı katliamları; basılı eserler(tetkik eserler), dergiler, gazeteler, makaleler, yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanarak konuyu hazırladım.

Konuyla alakalı yüksek lisans tezime öncelikle arşiv kaynaklarını tarayarak başladım. Milli mücadele döneminde yayınlanmış: Hakimiyet-i Milliye, İradeyi Milliye ve Yeni Adana Gazetelerinin muhtelif sayılarından yararlandım. Daha sonra hatıratlardan, makalelerden, tetkik eserlerden bilim dergilerinden ve YÖK Ulusal Tez Merkezinde konuyla alakalı yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerini inceleyerek konuyla alakalı ilgili yerleri kaynak gösterdim.

Tez konumu bölümlere ayırarak bir bütün halinde bir birleriyle ilişkilendirerek ele aldım. Tezin içeriğindeki tarihsel olayları tarihi kronolojik sıraya bağlı kalarak aktarmaya çalıştım. Tez üç ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş kısmında Mondros Mütarekesinin imzalanması ve mütareke sonrasında yaşanan gelişmeler konu edinilmiştir. Birinci bölümde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ve Anadolu'da yürüttüğü Milli Mücadele çalışmaları ile Fransızların Çukurova'yı işgali üzerine Çukurova'da yaşanan olaylar konu edinilmiştir. İkinci bölümde Fransızların Çukurova yöresini işgali ile Ermenilerin sebep olduğu 1919 yılı ve 1920 yılı Ermeni katliamları konu edinilmiştir. Son bölümde ise Pozantı-Adana ve havalinsin Fransız işgalinden kurtarılması amacıyla düzenlenen muharebeler konu edinilmiştir. Ayrıca son bölümde sonuç bölümüne de yer verilmiştir.

Bu tez Pozantı ve çevresinde yürütülen muharebelerin sahip olduğu önemin milli mücadele tarihi içindeki yerini, Çukurova Yöresinin düşman işgalinden kuruluşuna katkısını; Mustafa Kemal Paşa'nın Çukurova Yöresine verdiği önemi,

Fransız ve Ermeni işbirliğinin Türkler üzerinde nasıl insanlık dışı facialara neden olduğunu ortaya konması açısından önemli bir çalışmadır. Katkılarından dolayı danışman hocam sayın Prof. Dr. Remzi KILIÇ'a Yard. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU'na, Tarihçi, Araştırmacı Cezmi YURTSEVER'e Pozantı Belediye Başkanı Mustafa ÇAY'a teşekkür ederim.

01.06.2015 - Niğde

Murat AKGÜMÜŞ

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİLLİ MÜCADELE DE POZANTI VE ERMENİLER

AKGÜMÜŞ, Murat
Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Remzi KILIÇ
Haziran 2015, 160 sayfa

Birinci Dünya Savaşı sona ermesi üzerine Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Böylece İtilaf Devletlerinin Anadolu'da işgali başlamış oldu. Mustafa Kemal Paşa, Türk Milletinin desteğini arkasına almak ve çalışmalarını daha rahat bir şekilde sürdürebilmek amacıyla 19 Mayıs 1919'da 9. Ordu müfettişi göreviyle Samsun'a çıktı. Mustafa Kemal Paşa, beraberindekilerle Samsun'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra, Havza ve Amasya'ya geçerek, Havza ve Amasya Genelgelerini yayınladı. Mustafa Kemal Anadolu'da milli mücadele hareketini halka meletmek için seçilmiş delegelerle ilkin Erzurum Kongresini ardından da Sivas Kongrelerini düzenledi. Böylelikle Türk Milleti kendi geleceğini kendi tayin etmiş olacaktı.

Çukurova halkı Güney Anadolu'da Fransız ve Ermenilere karşı mücadele vermekteydi. Çukurova'da Ermeniler Fransızların desteği ile Türklere karşı katliamlar ve işkenceler yapmaktaydı. Bu durum yöre halkı için kaygı verici düzeye ulaşmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Ermenilere ve Fransızlara karşı yöre halkının derli toplu bir mücadele yürütülmesi gerektiği düşüncesindeydi. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, Güney Cephesini Batı Kilikya Cephesi Kuva-yı Milli Komutanlığı ve Doğu Kilikya Cephesi Kuva-yı Milli Komutanlığı olmak üzere iki ana cepheye ayırdı. Mustafa Kemal Paşa, Çukurova'da milli mücadele çalışmalarını yerinde görmek amacıyla, 5 Ağustos 1920'de Güney Cephesini Teftiş etti. Mustafa Kemal tarafından ziyareti esnasında Pozantı'yı Çukurova Yöresinin il merkezi yaptı. Böylece Pozantı üzerinden, Güney Cephesi ile Ankara Hükümeti arasında iletişim sağlanmış oldu. Yöre halkı Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Cephesi için tayin ettiği komutanların desteğiyle de Fransız ve Ermenilere karşı olağan üstü bir mücadele vererek milli mücadeleyi başarılı bir şekilde neticelendirmişti. Böylece Çukurova'da hem Fransız işgali sona erdi hem de Ermenilerin Türklere karşı yaptığı katliam ve işkenceler sona erdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Fransa arasında imzalan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşma ile Adana, Antep, Urfa ve Maraş'ta Fransız işgaline son verildi.

ABSTRACT

POZANTI AND ARMENIANS IN THE NATIONAL STRUGGLE

AKGÜMÜŞ, Murat

Social Studies of the Science Program

Thesis Advisor: Professor Doctror Remzi KILIÇ

June 2015, 160 pages

Upon the end of the first world war, Ottoman Empire and Allies between Armistice Treaty Agreement was signed. So has begun the invasion of Anatolia was by Entente States. Mustafa Kemal Pasha, get support on the back of the Turkish Nation and work more comfortably in order to sustain the 9th May 19, in 1919 was served with the inspector came to Samsun. Mustafa Kemal Pasha, after completing the accompanying activities in Samsun, through the Basin and Amasya Circular was published in the Basin Amasya. Mustafa Kemal in Anatolia to ring the movement of goods national struggle, Erzurum Congress held its fist of elected delegates after the Sivas Congress. So the Turkish Nation would have its own determination of its future.

Çukurova was to fight against the French and Armenian people in Southern Anatolia. In Çukurova Armenian massacres and torture against the Turks was doing with the support of the French. This situation has reached alarming levels for the locals. Mustafa Kemal Pasha, the Armenians and the neat idea that local people should be carried out against the French was a collective struggle. For the purpose, Mustafa Kemal Pasha, the South Side of Western Cilicia Front National Forces Command and Eastern Cilicia Front Notional Forces Commend in order to distinguish the two main fronts. Mustafa Kemal Pasha, on August 5, 1920 in order to see the national struggle over the Çukurova has inspected the South Side. Pozantı during a visit to Mustafa Kemal made the city center of Çokurova region. Thus, over the Pozantı was provided communication between the Ankara Government and the South Side. The locals Mustafa Kemal appointed by commander of the Southern Front with the support of the French and the national struggle for given extraordinary struggle against the Armenian had successfully finalized. Thus, ended the French occupation in Çukurova and both ended in his murder and torture against the Turks and the Armenians. Adana, Ankara Agreement dated October 20, 1921, Antep the French occupation ended in Urfa and Maras.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı	1
Araştırmanın Önemi.....	1
Varsayımlar	1
Sınırlılıklar	1
Tanımlar	1
Yeterlilik	2
A. MONDROS MÜTAKERESİ'NİN İMZALANMASI ÜZERİNE YAŞANAN GELİŞMELER.....	3
a. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması	3
a.a. Mondros Mütarekesi'ne Osmanlı Devleti'nin Yaklaşımı	4
a.b. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması Üzerine Anadolu'da Başlayan İşgaller	4
a.b.a. İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali Üzerine Yaşanan Gelişmeler 4	
B. MONRDOS MÜTAREKESİ ÜZERİNE, TÜRK HALKI TARAFINDAN ANADOLU'DA YÜRÜTÜLEN MİLLİ MÜCADELE ÇALIŞMALARI.....	5
a. Anadolu'da Başlayan İşgaller Üzerine, Milli Kuvvetlerin (Kuvayı Milliye'nin) Oluşturulması	5
a.a. Anadolu'da Başlayan İşgaller Üzerine, Milli Cemiyetlerin Oluşturulması.....	6
a.a.a. Trakya –Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti	6
a.a.b. Vilayet-1 Şarkiyi Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti	6
a.a.c. Trabzon Muhafaza-1 Hukuk-u Milliye Cemiyeti	7

a.a.d. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti.....	7
a.a.e. Kilikyalılar Cemiyeti	7

I. BÖLÜM

1.1. MONDROS MÜTAREKESİ ÜZERİNE MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ANADOLU’YA GEÇEREK MİLLİ MÜCADELEYİ BAŞLATMASI.....	9
1.1.1. Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı, Samsun’daki Çalışmaları.....	9
1.1.2. Mustafa Kemal Paşa’nın Havza’ya Geçişi, Havza’daki Çalışmaları.....	9
1.1.3. Mustafa Kemal Paşa’nın Amasya’ya Gelişi, Amasya’daki Çalışmaları.....	10
1.1.4. Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’a Gelişi, Erzurum’daki Çalışmaları	11
1.1.5. Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’a Gelişi, Sivas’taki Çalışmaları	12
1.1.6. Temsil Heyetin Oluşturulması ve Temsil Heyetin Çalışmaları	13
1.1.6.1. Temsil Heyetle Osmanlı Hükümeti Arasında Yapılan Amasya Görüşmeleri	14
1.1.6.2. Temsil-i Heyetin Ankara’ya Gelişi, Ankara’daki Çalışmaları	16
1.1.7. Son Osmanlı Mebuslar Meclisi’nin Açılışı, Misak-ı Millinin İlanı	18
1.1.8. Meclisi Mebusan’ın Dağıtılması Üzerine Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılması.....	19
1.2. FRANSIZLARIN ÇUKUROVA YÖRESİNİ ELE GEÇİRMEK İÇİN YÜRÜTTÜĞÜ ÇALIŞMALAR	22
1.2.1. Fransızların Çukurova Yöresinde Nüfus Kurma Çalışmaları	23
1.2.2. Fransızların Çukurova Yöresi’nin Doğal Kaynaklarını Kontrol Altına Alma Çalışmaları	24
1.2.3. Fransızların Çukurova Yöresini Hakimiyeti Altına Almak İçin Yürüttüğü Misyonerlik Çalışmaları.....	26
1.3. FRANSIZLARIN ÇUKUROVA’YI İŞGALİ ÜZERİNE ÇUKUROVA YÖRESİNDE MEYDANA GELEN OLAYLAR	27
1.3.1. Mondros Mütarekesi Üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’ya Gelerek Adana’da Yürüttüğü Çalışmalar	28

1.3.2. Mondros Mütarekesi Gereğince İngiliz ve Fransızların Çukurova Yöresini İşgali.....	34
1.3.3. Suriye İtilafnamesi Üzerine Çukurova Yöresinin Kontrolünün Fransızların Eline Geçmesi	40
1.3.4. Fransızların Çukurova Yöresini İşgalinde Ermenilerle İşbirliği Yapması....	48
1.3.4.1. Fransızların Çukurova Yöresini İşgalinde Ermenileri Çıkarları Doğrultusunda Kullanması.....	51
1.3.4.2. Fransızların Ermenileri, Türklere Karşı Kışkırtması.....	54
1.3.4.3. Fransızların Çukurova Yöresini İşgali Üzerine Adana Havalisine Ermeni Göçlerinin Başlaması.....	56
1.3.4.4. Fransızların Adana’da Ermeni İdarisi (Yönetimi) Kurma Girişimleri ..	61
1.3.5. Çukurova’nın İşgali Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tavrı	68
1.3.6. Çukurova Yöresindeki İngiliz, Fransız İşgalleri Karşısında Yöre Halkının Tutumu	72
1.3.7. Çukurova Yöresinin İşgali Üzerine Yörede Milli Kuvvetlerin Teşekkülü ...	75
1.3.8. Çukurova Yöresinin İşgali Üzerine Yörede Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Teşekkülü ve Çalışmaları	81
1.3.9. Çukurova Yöresinin İşgali Üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın ve Temsil Heyetin Yürüttüğü Çalışmalar	84

II. BÖLÜM

2.1. FRANSIZLARIN ÇUKUROVA YÖRESİNİ İŞGALİ ÜZERİNE, ADANA HAVALİSİNDE ERMENİLERCE BAŞLATILAN OLAYLAR	90
2.1.1. Fransızların Çukurova Yöresini İşgali Üzerine, Adana ve Havalisinde Ermeni Olaylarının Başlaması	90
2.1.2. Adana ve Havalisinde Meydana Gelen 1919 Yılı Ermeni Olayları	93
2.1.2.1. Kozan’da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar	97
2.1.2.2. Haçin (Saimbeyli’de) ve Feke’de Ermenilerin Yaptığı Katliamlar.....	100
2.1.3. Adana ve Çevresinde Meydana Gelen 1920 Yılı Ermeni Olayları	103
2.1.3.1. Kahyaoğlu Faciası	104

2.1.3.2. Kanlı Kilise Katliamı.....	105
2.1.3.3. Kozan'da Fırın Katliamı.....	106

III. BÖLÜM

3.1. POZANTI, ADANA HAVALİSİNİN FRANSIZ İŞGALİNDEN KURTARILMASI AMACIYLA DÜZENLENEN MUHAREBELER	109
3.1.1. İtilaf Devletlerinin Toros Tünelleri, Pozantı, Akköprü ve Çiftehane'yi İşgali	109
3.1.2. Pozantı ve Havalisinin Fransız İşgalinden Kurtarılması Amacıyla Düzenlenen Muharebeler	110
3.1.2.1. Milli Kuvvetlerce Çamalan ve Kadirhan'ın Alınışı	112
3.1.2.2. Milli Kuvvetlerce Kelebek, Bucak ve Durak'ın Alınışı	113
3.1.2.3. Milli Kuvvetlerce Hacıkırının Alınışı	114
3.1.3. Milli Kuvvetlerin Fransızlara Karşı Yürüğü Diğer Muharebeler ve Milli Kuvvetlerin Pozantı Kuşatması.....	115
3.1.3.1. Birinci Kavaklıhan Muharebesi.....	119
3.1.3.2. İkinci Kavaklıhan Muharebesi	121
3.1.4. Fransızların Pozantı'dan Çıkış Harekatı, Karboğazı Savaşı	124
SONUÇ ve ÖNERİLER	128
EKLER LİSTESİ.....	137
ÖZGEÇMİŞ.....	147

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.k.	: Adı geçen konferans
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.ř.	: Anonim şirketi
A.T.E.S.E.	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüdü
atam.	: Atatürk Araştırmaları Merkezi
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
G.C.	: Gazi Cemiyeti
H.T.V.D.	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
Mad.	: Madde
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.İ.T.E.	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
T.K.M.M.	: Türkiye Kuvayı Milliye Mücatihleri
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Ves.	: Vesika
Yay.	: Yayınlayan

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı:

Milli Mücadele Döneminde Güney Anadolu'da Adana, Mersin, Pozantı, Ulukışla, Kozan, Tarsus gibi şehirlerde ve yerlerde ortaya çıkan Ermeni Olayları ve Ermeni faaliyetlerini ortaya koymaktır. Bu Ermeni faaliyetlerine karşı bölgesel ve yöresel olarak halkın karşı duruşu ve bağımsızlık mücadelesini ortaya koymaktır. Bu konuyla ilgili çözüm yolları aramak ve hayata geçirilen bilgilere ulaşmaktır.

Araştırmanın Önemi:

Genel olarak Güney Anadolu Bölgesinde; Adana, Mersin, Pozantı, Ulukışla ve benzeri yerlerde ortaya çıkan Ermeni Olaylarını ve bağımsızlığı için mücadele si veren Türk Halkının bu gelişmelere karşı duruşunu ve mücadelesini tespit etmektir. Milli Mücadele Döneminde Pozantı ve havalisinde Ermeni Olaylarının nasıl cereyan ettiğini ve Kuvayı Milliye ruhuyla halkın buna nasıl tepki gösterdiğini belirtmektir.

Varsayımlar:

Araştırmada Ermenilerin bölgede isyan ve faaliyetlerine karşı Türk Milletinin birlik ve beraberlik içerisinde karşı durduğu ve başarılı oldukları varsayılmıştır.

Sınırlılıklar:

Bu araştırmada Pozantı Bölgesindeki 1918 – 1923 Milli Mücadele yılları arasındaki olaylarla ve gelişmelerle sınırlıdır. Pozantı, Ulukışla ve çevresindeki Ermeni Olayları ve halkın bunlara karşı mücadelesi ile sınırlıdır.

Tanımlar:

Milli Mücadele: Türk Milletinin Mondros'tan sonra 1918 – 1923 arası girişmiş olduğu bağımsızlık harekâtı.

Pozantı: Adana'nın kuzey bölgesinde Toroslarla sınırlı bölgenin adı.

Ermeniler: Kilikya – Çukurova, Toroslar ve Pozantı havalisinde Fransızlar desteğinde bağımsız bir devlet kurmaya çalışan topluluktur.

Kuvayı Milliye: Milli Mücadeleyi veren Türk Halkının desteklediği askeri ve gönüllü şahıslar.

Yeterlilik:

Milli Mücadele Döneminde Çukurova ve Pozantı havalisinde meydana gelen Ermeni Olayları ve Türk halkının karşı duruşu geniş tabanlı olarak yeterlilik ifadesidir.

A. MONDROS MÜTAKERESİ'NİN İMZALANMASI ÜZERİNE YAŞANAN GELİŞMELER

a. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması

Bulgaristan, İtilaf Devletleri ile 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik Anlaşması'nı imzalaması üzerine, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinden çekinen Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri ile arasında devam eden görüşmeler sonrası yeni bir ateşkes antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır.

Mondros Limanı'ndaki Agemon Zırhlısı'nda Osmanlı Devleti adına Rauf Bey'in başkanlığındaki heyet ile İtilaf Devletleri'ni İngiliz Amiral Calthope'nin temsil ettiği heyet arasında yapılan mütareke görüşmeleri, 30 Ekim 1918'de Mütareke metninin imzalanması ile sona ermiştir. Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti siyasal, askeri ve ekonomik sınırlamalara tabi tutulmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşmasının önemli maddeleri şunlardır:

Madde 1- Çanakkale ve Karadeniz boğazları güvenlik içinde ve serbest olarak seyruşefere açılacak, boğazlardaki istihkâmlar Bağlaşıklar tarafından işgal edilecektir.

Madde 5 – Hudut karakolları ve iç düzeni korumada kullanılacak askeri kuvvetlerin dışındaki tüm Türk orduları derhal terhis edilecektir.

Madde 7– Bağlaşıkların güvenliğini tehlikeye düşürecek bir durum olursa Bağlaşıklar, Türkiye'nin herhangi bir stratejik noktasını işgal edeceklerdir.

Madde 10– İtilaf devletleri, Toros Tünelleri şebekesini işgal edeceklerdir¹.

Madde 22– Türk savaş tutsakları, İtilaf devletlerinin istediği şekilde elden çıkarılacaktır.

Madde 24– Altı Ermeni ilinde (Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Elazığ) bir karışıklık olduğu takdirde, İtilaf Devletleri tarafından işgal edecektir².

Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla Osmanlı toprakları işgaline açık hale getirilerek, stratejik konuma sahip yerler İtilaf Devletlerinin kontrolüne geçmiş oluyordu.

¹ Seda El, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Belgelerinde Milli Mücadele (Ekim 1918 – Nisan 1919)**, Sakarya Üniversitesi (SBE) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007, s. 10.

² Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Serv Antlaşması ile İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 1-5.

a.a. Mondros Mütarekesi'ne Osmanlı Devleti'nin Yaklaşımı

Klasik bir silah bırakılmasından öte bir anlam taşıyan Mondros Mütarekesi, Türk topraklarının işgaline ve paylaşılmasına yol açacak maddeler içermesine karşın, ilk anda İstanbul'da iyimserlikle karşılanmıştır. Mütarekeyi imzalayan Rauf Bey'den sonra dönemin Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa olumlu görüş açıklamış ve Meclis-i Mebussanda da onaylanması sağlamıştır. Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Mondros Mütarekesi, I. Dünya Savaşının diğer yenilen ülkelerine imzalatılan ateşkes anlaşmalarıyla karşılaştırıldığında, daha hafif hükümler içermektedir³.

a.b. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması Üzerine Anadolu'da Başlayan İşgaller

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile İtilaf Devletleri'nin Anadolu üzerindeki çıkarları doğrultusunda Antlaşması'nın 7. ve 24. maddeleri doğrultusunda hem Anadolu'yu işgale başlayacaklardı hem de Ermeni Sorunu'na çözüm bulmak amacıyla harekete geçmiş olacaktı.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandıktan sonra İtilaf Devletleri'nden İlk olarak İngilizler; 3 Kasım 1918'de Musul-Kürk'ü ardından Güney Anadolu'da İskenderun, Antakya, Maraş, Urfa ve Kilis'i Kuzey Anadolu'da Samsun, Batum ve Merzifon'u işgal etmiştir. Fransızlar; Mersin, Dört Yol, Adana, Pozantı, Toros Tünellerini işgal etmiştir. İtalyanlar; Konya, Antalya, Kuşadası, Marmaris, Bodrum, Fethiye, Afyon ve Burdur'u işgal etmiştir. Ayrıca 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar da İzmir'i işgal etmiştir.

a.b.a. İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali Üzerine Yaşanan Gelişmeler

İzmir ve çevresi Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli anlaşmalarda İtalya'ya verilmiş iken, Paris Barış Konferansı'nda bundan vazgeçilerek Yunanistan'a bırakılmasının kesinleşmesi, bölgede kuşku ve endişe dolu bekleyişi de beraberinde getirmiştir⁴. İzmir'in İşgaline Anadolu'nun her köşesinden Türk halkı tarafından büyük bir tepki gösterilmiştir. İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgaline Türk halkı tarafından protesto mitingleri ile tepki gösterilmiştir. İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgali Anadolu'da yaşayan Türk halkı üzerinde ulusal mücadele bilincinin oluşmasını da sağlamıştır. Damat Ferit yönetimindeki Osmanlı Hükümeti

³ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s. 27-28.

⁴ Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Örgün Yayınları, İstanbul 1981, s. 167.

de Yunanlıların İzmir'i işgaline karşı tepkisiz kalmıştır. İzmir'in işgali karşısında açık bir tavır sergileyen dönemin İzmir Valisi ve 17. Kolordu Komutanı İstanbul Hükümetince görevinden alınmıştır. Osmanlı Hükümetince İzmir Valiliğine İzzet Paşa(Kambur İzzet), 17. Kolordu Komutanlığı'na ise Ali Nadir Paşa tayin edilerek İzmir'deki idari yapının işgal karşısında durabilecek yapısı da dağıtılmış oluyordu.

B. MONRDOS MÜTAREKESİ ÜZERİNE, TÜRK HALKI TARAFINDAN ANADOLU'DA YÜRÜTÜLEN MİLLİ MÜCADELE ÇALIŞMALARI

a. Anadolu'da Başlayan İşgaller Üzerine, Milli Kuvvetlerin (Kuvayı Milliye'nin) Oluşturulması

Milli kuvvetler anlamı taşıyan Kuvayı Milliye, Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası Anadolu'da başlayan işgaller karşısında, Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalması sonucunda, halkın kurmuş olduğu silahlı birliklerdir. İzmir'in işgaliyle birlikte Yunanlılara karşı oluşturulan Kuvayı Milliye daha sonra bütün Anadolu'daki yerel askeri direniş adı olmuştur.

Kuvayı Milliye hareketi şekil yönünden üç merhaleli bir gelişme göstermiştir. Bunlar:

“— Cemiyetler kurarak, Türk Milleti'nin Millî Mücadele için yönlendirilmesi, — Kongre ve mitingler tertipleyerek, Millî Mücadele hususunda yurt sathında ve İtilâf Devletleri nezdinde Türk Milleti'nin kararlılığının ifade edilmesi, — Yer yer milisler teşkil edilerek işgal kuvvetlerine karşı fiili mücadelenin başlatılması, şeklinde ifade edilebilir.”(Şahingöz, a.g.m.)

Batı Anadolu'da Yunan mezalimi ve Güneyde Ermeni zulmü ve İslâm Âleminin Hilâfet, milletin saltanat merkezinin işgaline karşı mitinglerle millî birlik ve beraberliğini pekiştirmiş bu birlik ve beraberlikten Kuvayı Milliye hareketi doğmuştur. Bu hareket Milletin doğulusuyla, batılısıyla maşeri vicdanında gelişmiş ve başarıya ulaşan bir hareket olmuştur⁵. Denilebilir ki, bu kuvvetler olmasaydı, Milli Mücadele olmaz, kurtarıcı Mustafa Kemal Paşa kanatsız ve desteksiz kalırdı⁶.

⁵ Mehmet Şahingöz, **Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XII, S. 32, <http://www.atam.gov.tr/milli-mucadele-esnasinda-guneydogu-anadolu-bolgesinde-yapilan-milli-birlik-ve-beraberlik-mitingleri/> s. 1-2, 13 Ekim 2013 tarihinde alıntı yapılmıştır.

⁶ Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri(17 Mart 1919 - 2 Ağustos 1920)**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara 1998, s. 60

a.a. Anadolu’da Başlayan İşgaller Üzerine, Milli Cemiyetlerin Oluşturulması

Mustafa Kemal Paşa, daha Samsun’a ayak basmadan önce emperyalist güçlere karşı, Anadolu ve Rumeli halkı tarafından, teşkilatlanmalar ve işgale karşı koyma girişimleri başlamıştı. Yalnız Türk halkında oluşan bu milli duygular vatanın tümünün kurtarılması şeklinde ortaya çıkmamıştı. Pek çok il ve ilçede görülen bu örgütlenmelerin amacı, daha çok halkın kendi bölgelerinin kurtarılması şeklinde görülmekteydi. Düşman işgali nedeni ile, her yerde, her bölgede vatanseverler kurtuluş yolları düşünmeye, aramaya ve bunun sonunda da yöresel dernekler kurmaya başladılar. Mustafa Kemal Paşa, Samsun’a ayak bastığında aydınların ve halkın her kesiminin, vatani kurtarmak için, çeşitli kurtuluş yolları aradığını görmüştü. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu dağınık ve birbirinden habersiz cemiyetlerin ve kitlelerin tek vücut haline gelmeleri halinde, kurtuluşa ve bağımsızlığa ulaşılacağını düşünmekte ve planını ona göre yapmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Samsun’a yola çıkarken zaten kararını vermişti.: “Kurtuluş, İstanbul’dan değil, Anadolu’dan gerçekleşebilir. ” Mustafa Kemal Paşa, bu konuda, aydınların ve halkın kurtuluş konusundaki azmini, heyecanını görmüş, yaşamış ve bu halk ile mutlaka başarıya ulaşacağına inanmıştı⁷.

a.a.a. Trakya –Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti

Milli mücadelede, önemli rol oynayan derneklerden biri de, Trakya-Paşaeli Heyet-i Osmaniyesidir. 2 Aralık 1918’de kurulan ve ilk kongresini 10 Temmuz 1919’da yapan Trakya-Paşaeli Heyet-i Osmaniye Derneği’nin amacı Batı Trakya’nın düşman işgaline karşı savunmasını sağlamak ve buranın Yunanlılara verilmesini önlemektir⁸.

a. a. b. Vilayet-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Ağustos 1919 tarihinde, Erzurum’da kurulmuştur. Bu cemiyet, önce İstanbul’da kurulmuş olan Vilayet-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetine bağlı olarak açılmış, daha sonra Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı ile İstanbul’dan ayrılmış, doğuda Müdafaa-i Hukuk akımını temsil ederek Mustafa

⁷ Yücel Özkaya, *Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. IV, S. 10, Ankara, Kasım 1987 s. 139,151.

⁸ Özkaya, *a.g.m.*, s. 139,151.

Kemal'in sevk ve idaresinde güçlenmiş, bütün memlekete yayılacak bir program hazırlanmıştır⁹.

a.a.c. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti

12 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulmuştur. Kısa bir süre sonra Giresun, Ordu ve Of'ta şubeler açmıştır. Trabzon'da İstikbal, Giresun'da Karadeniz ve Yeni Giresun gazeteleri cemiyetin yayın organı olarak çalışmıştır. Bölgenin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumayı ve ulusal haklara dokunulmasını engelleyecek çalışmalarda bulunmayı amaçlayan cemiyet, Karadeniz Bölgesi'nin Türklüğünü ve etnik durumunu ortaya koyan ayrıntılı raporlar yayınlamıştır. Ayrıca Erzurum Kongresi'nin toplanmasına destek olmuş ve temsilci göndermiştir¹⁰.

a.a.d. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti

Vatanın maddi ve manevi yönlerden yükselmesini sağlamak ve Türklerin haklarını korumak amacı ile kurulmuştur. İşgallere karşı silahla vatani koruma amacı güden cemiyet, Alaşehir Kongresi'nden sonra faaliyetlerini İstanbul'a nakletmiş ve Milli Mücadele içinde yer alan kuruluşlarla anlaşarak Anadolu'ya silah ve cephane kaçırmaya yardımcı olmuştur. Basın yoluyla da mücadelede bulunmuştur¹¹.

a.a.e. Kilikyalılar Cemiyeti

I. Dünya Savaşı'nın dört yıl süren yorgunluğu milletimizin ruhunda derin izler bırakmıştı. Fransız işgalinden önce Adana'da memleketin ileri gelenleri yaptıkları bir toplantıda, endişelerini belirtmişlerdi. Ülkeyi işgal edeceklerine karşı, nasıl bir dayanışma içerisinde olacakları konusunda görüş alışverişinde bulunmuşlardı.

Çukurova'nın işgali, üzerine İstanbul'daki kökeni Çukurovalı olan hemşerilerle, işgalin baskısıyla yurtlarından ayrılıp burada buluşanlar, bir örgüt ihtiyacını hissettiler. Osmanlı İmparatorluğu döneminde tanınmış devlet adamlarının öncülüğünde kurdukları KİLİKYALILAR CEMİYETİ 1 Aralık 1918'de resmîyet kazandı¹². Kilikyalılar Cemiyeti, İstanbul'da kurulduğunda Kilikya bölgesinde ulusal bağımsızlık konusunda tam bir fikri hazırlık yapılmamıştır. Kurucularının çoğu eski

⁹ Saadet Kaplan, **Türk Kurtuluş Savaşı'nda İç ve Dış Mücadele**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi (SBE), Malatya 2009, s. 80.

¹⁰ Hikmet Bayur, **Atatürk**, Güven Basımevi, Ankara 1963, s. 215.

¹¹ Kaplan, **a.g.e.**, s. 79.

¹² Taha Toros, **Kurtuluş Savaşında Çukurova**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 95.

yaşlı bakan ve mebuslardan oluşuyordu¹³. Sivas Kongresinden sonra Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın kurulması ile işlevini kaybetmiştir¹⁴.

---

¹³ Özkaya, **a.g.m.**, s. 157.

¹⁴ Kaplan, **a.g.e.**, s. 80.

I. BÖLÜM

1.1. MONDROS MÜTAREKESİ ÜZERİNE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇEREK MİLLİ MÜCADELEYİ BAŞLATMASI

1.1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı, Samsun'daki Çalışmaları

Türk İstiklal Harbi, çökmekte, parçalanmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları arasından devletin özü olan Türk unsurunu ve onun anayurdunu çıkarıp kurtarma mücadelesidir¹⁵.

16 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki 23'ü subay, 25'i personel olmak üzere, 48 kişi sıkıntılı bir yolculuktan sonra, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmıştır¹⁶. Kaybedilecek zamanı olmadığını iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, yöre halkına gerçekleri anlatarak, yabancılara karşı bir cephenin oluşturulması gereğini izah ile işe başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu süre içerisinde "Ordu, Millet, Lider" gibi üç önemli kuvvet arasındaki dengeyi kurmaya çaba gösterdi. Bir taraftan sivil kuruluşlarla temas kurmaya çalışırken, diğer taraftan da Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat Paşa gibi vatanperver idealist, cesur, gayretli Korlordu Komutanlarıyla temasa geçip orduyu kontrolü altına alma gayreti içerisinde bulundu. Böylece ordu-millet kaynaşmasının temellerini Samsun'da atmaya çalıştı. Mustafa Kemal Paşa, burada halkla iç içe olamamıştı. Bunun sebebi ise, İngilizlerin devamlı kontrolü altında olmasıydı¹⁷.

1.1.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya Geçişi, Havza'daki Çalışmaları

Anadolu'nun içerisine ilerlemek suretiyle milli mücadeleyi başlatmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan ayrılarak 25 Mayıs 1919'da Havzaya geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın halka dönük ilk ve somut çağrısı 28 Mayıs 1919 tarihinde yayınlanan Havza Genelgesi ile gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu genelgede İzmir'in işgaline karşı direniş çağrısı yapmış, işgallere karşı mitingler düzenlenmesini, gösteriler yapılmasını istemiştir. Böylece İzmir'in Yunan işgaline

¹⁵ Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. IX, S. 25, Ankara Kasım 1992, s. 37.

¹⁶ Fethi Tavetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Atatürk ve Çevresi Yayınları, Ankara 1971, s. 13-14.

¹⁷ Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal Atatürk*, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 33-34-35.

uğraması karşısında ortak bir ruh ve heyecan yaratmayı amaçlamıştır. Genelgede komutanlara dönük ifadeler bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, komutanlardan Mondros Mütarekesi'nin koşullarına uyulmamasını ve buna bağlı olarak da orduların dağıtılmamasını istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da yayınlamış olduğu genelge ve 3 Haziran 1919'da Harbiye Nazırına çekmiş olduğu telgraf, İstanbul'daki çevreleri rahatsız etmiş. Saray ve Hükümeti huzursuz eden bu girişimler üzerine Mustafa Kemal Paşa, 8 Haziran 1919 tarihinde İstanbul'a geri çağırılmıştır¹⁸.

1.1.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya Gelişi, Amasya'daki Çalışmaları

İstanbul Hükümeti'nin geri çağırmasına karşın, beraberindeki Refet Beyle birlikte Amasya'ya geçen ve burada Ali Fuat Paşa ve Rauf Beyle buluşan Mustafa Kemal Paşa, Konya'daki Cemal Paşa ile de irtibata geçerek, 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni yayınlamıştır. Genelgenin önemli hükümleri şunlardır:

Vatanın bütünlüğü, milletin istiklali tehlikededir.

İstanbul'daki hükümet, üstlendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir.

Milletin bağımsızlığını milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

Milletin haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden uzak milli bir kurul gereklidir.

Amasya Genelgesi, Kurtuluş Savaşı'nın gerekçesini, yöntemini ve amacını açıklayan bir belgedir. Halkı mücadeleye çağırması yönüyle de bir ihtilal beyannamesi niteliği taşımaktadır¹⁹.

Amasya Genelgesi Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti ile arasındaki iplerin tamamen kopmasına yol açacak siyasal sonuçlar doğurmuştur. İçişleri Bakanı Ali Kemal'in görevinden alındığını, kendisiyle hiçbir resmi işleme girilmemesi, hükümet işleri ile ilgili hiçbir isteğinin yerine getirilmemesi gerektiğini bütün yurda duyurulmuştur²⁰.

¹⁸ Cezmi Eraslan, Timuçin Faik Ertan, Kemal Çelik, Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele'de Pozantı ve Pozantı Kongresi**, Ankara Dizgievi, Pozantı 2011, s. 23.

¹⁹ Eraslan, Ertan, Çelik, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 24.

²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1971, s. 36-37.

1.1.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gelişi, Erzurum'daki Çalışmaları

Amasya'dan, Erzurum'da düzenlenecek kongreye katılmak için yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a uğramış ve burada kendini tutuklamak üzere görevlendirilmiş olan Elazığ Valisi Ali Galip ile görüşerek, bu girişimi de engellemiştir²¹. Bu arada 2/3 Temmuz'da Padişah adına çekilen telgrafla bir kez daha İstanbul'a dönmesi istenmişse de, bu çağrıya da uymamış ve 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaşmıştır²².

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiği günden beri faaliyetlerini aleni yapıyor ve yaptıklarının İstanbul'daki tepkisini de açıkça önemsemiyordu²³. Kongre hazırlıkları, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesinden sonra daha da hız kazanmıştır. Bu arada 7/8 Temmuz gecesi Sarayla yaptığı telgraf görüşmesinde görevine son verilen Mustafa Kemal Paşa, askerlik mesleğinden de istifa ettiğini bildirmiştir. Böylece tüm resmi görevlerini bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bütün yetkilerini kaybettiği ve "sine-i millete döndüğü" bu günlerde, kendisine en büyük desteği Kazım Karabekir Paşa vermiştir²⁴. Milli Mücadelemizin önemli aşaması olan Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da mütevazı bir mektep salonunda toplanarak, Mustafa Kemal'i başkanlığa getirdi. 14 gün devam eden Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal'in verdiği direktiflerden esinlenerek çalışmalarını saptadığı bir nizamnamenin içeriğini ilan eden beyannamede özetledi. 7 Ağustos 1919 günü, Kongre sona ererken ilan edilen bu beyannamede²⁵:

Vatan milli sınırlar içerisinde bir bütündür, bölünemez.

Her türlü işgal ve müdahaleye tüm milletçe karşı koyulacaktır.

Kuva-yı Milliye'yi amil, milli iradeyi hakim kılmak esastır.

Yurdun ve Bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına İstanbul Hükümeti'nin gücü yetmezse, geçici bir hükümet kurulacaktır.

Hristiyan azınlıklara siyasal egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.

²¹ Atatürk, **a.g.e.**, C. I, s. 41-43.

²² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1974, s. 91.

²³ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 143.

²⁴ Jorge Blanco Villata, **Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 297-298.

²⁵ İsmet Giritli, **Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. III, S. 7, Ankara Kasım 1986, s. 51-52.

Manda ve himaye kabul edilemez.

Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin hemen toplanmasını, hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır²⁶.

Kongre aldığı kararları uygulamak üzere Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı 9 kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçmiştir. Bu arada Doğu Anadolu'daki direniş örgütleri Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir²⁷. Erzurum Kongresi'ne katılan delegeler göz önünde bulundurulduğunda bölgesel nitelik taşıyan bir kongre olduğunu söyleyebiliriz. Ancak aldığı kararlar itibariyle Erzurum Kongresi ulusal bir nitelik kazanmıştır. Bunda Mustafa Kemal Paşa'nın büyük etkisi olmuştur.

1.1.5. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a Gelişi, Sivas'taki Çalışmaları

Sivas Kongresi hazırlıkları sürerken, Damat Ferit Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin tehdit ve engellemeleri de devam etmiştir. Hatta Kongreyi dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamakla görevlendirilen Elazığ Valisi Ali Galip harekete geçmişse de, etkisiz hale getirilmiştir. Her türlü engellemeye ve bazı temsilcilerin gelememesine karşın, Sivas Kongresi 38 delegenin katılımıyla 4 Eylül 1919'da toplanmıştır. Gerçekten de işgaller, Sivas'ın güvensiz olduğuna dair söylentiler, parasızlık, İstanbul Hükümeti'nin tehditleri gibi etkenlerden dolayı, kongreye katılan delege sayısı beklenenin altında olmuştur²⁸.

Sivas Kongresi çalışmaları sırasında iki temel görüş ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri, bu kongrenin "yöresel bir kongre olmasını" savunan Hoca Raif ve arkadaşlarının savunduğu görüştür. İkinci görüş ise, Mustafa Kemal (Atatürk) ve arkadaşlarının savunduğu, kongrenin "bütün yurdu temsil etmesi" gerektiği yolundaki görüşüdür²⁹.

Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi'nin devamı niteliğinde kararlar alınmış ve çalışmalar 11 Eylül'de tamamlanmıştır. Kongrede alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir:

---

²⁶ Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, TİTE Arşivi, Kutu No: 29, Gömlek No: 73, Belge No: 73.

²⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s. 114-115.

²⁸ Eraslan, Ertan, Çelik, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 27.

²⁹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 88.

Belirli bir bölge hedef tutularak alınan Erzurum Kongresi kararları Sivas Kongresi'nde genişletilerek, bütün ülkeyi kapsayacak biçime sokulmuştur.

Kongre ile Müdafaa-i Hukuk Derneklerinin birleştiği kabul edilerek Cemiyetin adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak kabul edilmiştir.

Erzurum Kongresi'nin Heyet-i Temsiliyeye ilişkin "Heyet-i Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyet-i umumiyesini temsil eder" şeklindeki kararı, "Heyet-i Temsiliye vatanın heyet-i umumiyesini temsil eder" şeklinde değiştirilmiştir.

"Nasıl olursa olsun yurdumuza girmeyi ve işlerimize karışmayı, Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacıyla yapılmış sayacağımızdan elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir" şeklinde Erzurum Kongresi kararı Sivas'ta "Nasıl olursa olsun, yurdumuza girmenin ve işlerimize karışmanın ve özellikle Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacını güden davranışların durdurulması için elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir." şeklinde değiştirilmiştir³⁰.

4-11 Eylül 1919'da gerçekleştirilen Sivas Kongresi kararlarında, Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin tek çatı altında birleştirilmesi ve manda meselesi yanında pek göze çarpmayan iki melse daha vardı. Bunlardan birincisi hükümetin düşürülmesi meselesidir. İkinci melse ise Meclis-i Mebusanın toplanması meselesidir ki: toplantı için de "İstanbul'da toplanmakta bir takım sakıncalar vardır. İstanbul işgal altındadır. Bunun için Anadolu'da toplanması lazımdır" denilmektedir ki, böylece 20-22 Ekim 1919 Amasya görüşmelerinin esasları Sivas Kongresi'nde dile getirilmiş olmaktadır. Bu sözler içerisinde yatan düşünce ve tutum, Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonraki davranışları ile doğrulanmış ve başarısının da sırlarından birisi olmuştur³¹. Sivas Kongresi'nde yalnızca Batı-Doğu ilişkilerinin geliştirilmesi değil, aynı zamanda Anadolu'da yeni bir yönetim kurulması da istenmişti³².

1.1.6. Temsil Heyetin Oluşturulması ve Temsil Heyetin Çalışmaları

Erzurum'da 23 Temmuz 1919 tarihinde toplanan Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyet-i Temsiliye, bir yürütme kurulu olarak görülmüş ve bu kurulun Başkanlığı'na da, Mustafa Kemal (Atatürk) getirilmişti Önce yerel bir kongre olarak

³⁰ Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu No:97, Gömlek No:22, Belge No:22, İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s. 113-115.

³¹ Halaçoğlu, **Amasya Protokolü ve Osmanlı Hükümetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XV, S. 43, Ankara Mart 1999, s. 229-230.

³² Albayrak, **a.g.e.**, s. 189.

toplanan Erzurum Kongresi, aldığı kararlar ile bütün yurt toprakları ile ilgilenmeye başlamış ve böylelikle Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na seçilen Mustafa Kemal (Atatürk)'in sorumlulukları daha da artmıştır. Mustafa Kemal, bu sorumluluklarının bir gereği olarak, bütün yurtla, özellikle de Yunan işgali altında bulunan Batı Anadolu ile sıkı bir ilişkiye girmekte yarar görmüştü. Ancak bu ilişki, daha önceleri de açıklanan bazı nedenlerden dolayı, uzun bir süre istenilen düzeye çıkarılamamıştı. Çünkü Batı Anadolu Heyet-i Milliyeleri, doğuda toplanan Erzurum Kongresi'ni de yerel amaçlı bir kongre olarak görmekte ısrar etmişlerdi. Heyet-i Temsiliye, bu ilişkiyi sağlayabilmek için, uzun zaman uğraşmak durumunda kalmıştı. Batı Anadolu'da kesin birliği sağlamak ve bölgeyi Heyet-i Temsiliye'nin egemenliği altına alabilmek amacıyla, Ali Fuat Paşa'yı "Batı Anadolu Kuva'yı Milliye Genel Komutanlığına atamıştı. Ancak Ali Fuat Paşa, T. B. M. M. 'nin açılışı sonrasına kadar, bu görevi fiilen yerine getiremeyecekti.

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 3 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi'nin aldığı kararlara uygun olarak, "Damat Ferit Hükümeti'nin istifa etmemesi durumunda" toplamayı planladığı "Umum Anadolu Kongresi'ne Batı Anadolu'da temsilciler gönderilmesi için Hacim Muhittin "Bey'e bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta, her kazanın büyüklüğü ile orantılı olarak üye seçmesi öngörülmüştü. Heyet-i Temsiliye ve yandaşları, kendilerine karşı olumsuz bir tutum içerisine giren İstanbul Hükümeti'ne karşı, sert önlemler almakta tereddüt göstermemişlerdi. Nitekim işin ciddiyetini anlayan İngilizler'in de baskısı sonucu, aradan birkaç gün bile geçmeden, Damat Ferit Kabinesi, 30 Eylül'de istifa etmek zorunda kalmış ve yeni hükümeti kurmak görevi, 2 Ekim'de daha ılımlı biri olan Ali Rıza Paşa'ya verilmişti³³.

1.1.6.1. Temsil Heyetle Osmanlı Hükümeti Arasında Yapılan Amasya Görüşmeleri

Ali Rıza Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde, Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasındaki ilişkilerde önceki hükümetler dönemine göre belirli bir yumuşama görülmüştür. Bir süre sonra, Heyet-i Temsiliye ile Osmanlı Hükümeti arasında yapılan yazışmalardan; sonuç alınmış ve Ali Rıza Paşa, Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında Amasya'da bir görüşme yapılması kararlaştırılmıştır³⁴. Amasya

³³ Albayrak, a.g.e., s. 186-187,193,195.

³⁴ Atatürk, a.g.e., C. I, s. 195.

Mülakatı ya da Protokolü olarak da bilinen görüşmeler, 20-22 Ekim 1919 tarihinde gerçekleşmiştir. Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey ve Rauf Bey tarafından temsil edilirken, İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Padişahın Yaveri Albay Naci Bey görüşmelere katılmışlardır³⁵. Bu görüşmeler sonucunda ikisi gizli olmak üzere, beş protokol imzaladılar³⁶.

Yapılan görüşmelerde şu konularda anlaşmaya varılmıştır:

Mondros Mütarekesi ile belirlenmiş olan Türk vatanının bütünlüğünün ve bağımsızlığının sağlanması;

Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalıklar tanınması;

Toplanacak Mebuslar Meclisi için seçimlerin serbestçe yapılması;

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Temsil Heyeti'nin İstanbul Hükümeti tarafından yasal bir örgüt olarak kabul edilmesi;

İstanbul Hükümeti'nin Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi dışında herhangi bir barış antlaşması imzalamaması;

Mebuslar Meclisi'nin Anadolu'da emin bir yerde toplanması³⁷.

Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa arasında Amasya'da görüş birliğine varılan konular, İstanbul'da siyasal çevrelerce pek olumlu görülmemiştir. Salih Paşa, Amasya'da alınan kararları Hükümetin diğer üyelerine kabul ettirememiştir. Alınan kararlardan sadece Mebuslar Meclisi'nin toplanması kararı uygulanabilmişti³⁸. Amasya Görüşmesi, Anadolu hareketinin kısa zamanda ne denli güçlendiği göstermesi açısından önemli bir siyasal gelişmedir. Bu olay ile İstanbul Hükümeti Anadolu'daki mücadeleyi yasa dışı bir oluşum olarak görmekten vazgeçip, onu meşru bir hareket olarak tanıdı³⁹.

Amasya'da yapılan görüşmelerle o zamana kadar kanun dışı telaki edilen milliyetçi hareket meşruluk kazanmıştır. Böylelikle Ankara ile İstanbul arasında bir yakınlık doğmuş, bu durum İtilaf Devletlerini kendileri için tehlikeli sonuçlar doğurabileceği nedeniyle endişelendirmiştir.

---

³⁵ Eraslan, Ertan, Çelik, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 34.

³⁶ Albayrak, **a.g.e.**, s. 196.

³⁷ Atatürk, **a.g.e.**, C. I, s. 244-245.

³⁸ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 297; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. II, s. 48.

³⁹ Eraslan, Ertan, Çelik, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

Amasya Görüşmeleriyle ilgili olarak Mustafa Kemal, 24 Eylül 1924'te Amasya'da Belediye tarafından verilen ziyafette: "Hepiniz hatırlarsınız ki, Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresi'nden sonra, milletin iradesini temsil etmek üzere toplanmıştı. Ben o heyetin başkanlığında bulunuyordum. Padişahın bir elçisi, milletin temsilcileriyle karşı karşıya gelmeyi kabul ederek İstanbul'dan buraya, Amasya'ya gelmişti. Ben milletin mevcudiyetine hürmet, iradesine riayet şartını, esas olarak içeren bir itilafnameyi o elçiye burada imza ettirmiştim. İşte bu itibarla Amasya, İnkılap ve Cumhuriyet tarihinde daima önemini koruyacak bir konuma sahip olmuştur. Efendiler, beş sene sonra Amasya'da geçirmekte olduğum bu dakikaların bence çok kıymetli olduğunu beyan etmekle yetiniyorum" diyerek bu görüşmenin değerini belirtmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa ile Ali Rıza Paşa hükümeti temsilcisi Salih Paşa arasında Amasya buluşmasında verilen kararlarla İstanbul Hükümeti Anadolu'nun sıkı kontrolüne girmiştir. Amasya Görüşmesi'nde sonra sıra alınan kararları uygulamaya gelmiştir. İlk önce Meclis-i Mebusan'ın açılması gerekmektedir. Kamuoyu her şeyden önce Meclis'in toplanmasını istemiştir. Barış görüşmelerinde nasıl davranacağı, yani Osmanlı topraklarının kaderini, hangi toprakların nereye ve kime ait olduğunun kararını, Türk halkının temsilcilerinin toplandığı meclisin hükümeti vermeli idi. Bu sebeptendir ki hükümet, 7 Ekim'de bir emirname ile seçimlerin yapılacağını ilan etmiştir. 9 Ekim 1919'da Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname'yi yayınlamakla bu kararnameyi telgrafla illere duyurmuş ve seçimlere başlanılmasını emretmiş⁴⁰.

1.1.6.2. Temsil-i Heyetin Ankara'ya Gelişi, Ankara'daki Çalışmaları

Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması kararının alınmasından sonra, bu Meclis'in çalışmalarının sağlıklı olarak izlenmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun için Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri, Sivas'tan 18 Aralık 1919'da hareket ederek, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaşmışlardır. Ankara'nın Heyet-i Temsiliye'nin merkezi olmasıyla İstanbul'da yaşanacak siyasal gelişmeler daha yakından takip edilebilecekti⁴¹. Ayrıca Batı Cephesi de daha yakından takip edilerek cephe ile ilgili sağlıklı kararlar verilebilmesi de sağlanmış olacaktı. Ankara'nın merkez olarak kabul edilmesi kararında, bütün cephelere eşit uzaklıkta olması, coğrafi açıdan güvenli bir bölgede bulunması, demiryolunun kente kadar ulaşması,

⁴⁰ Serdar Sakin, *Misakı Millinin Hazırlanışı, Kapsamı ve Tarihsel Değeri*, Erciyes Üniversitesi (SBE), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Haziran 2003, s. 73-74.

⁴¹ Atatürk, *a.g.e.*, C. I, s. 332.

telgrafhanenin bulunması etkili olmuştur. Diğer yandan bölge halkının Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına sahip çıkması ve desteklemesi de Ankara'nın merkez olarak benimsenmesinde rol oynamıştır⁴².

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'yı Milli Kurtuluşun merkezi olarak seçmesinin sebebi, bu şehrin taşıdığı stratejik önemidir. Anadolu'nun her yanına uzanan telgraf şebekesinin düğüm noktasında olması, demiryolu ile İstanbul'a ve batıdaki diğer şehirlerle irtibat kolaylığı Ankara'nın önemini artırıyordu. Anadolu'da başlatılacak bir Milli Kurtuluş hareketi için Ankara'nın ideal bir merkez olacağını Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa daha 1919 yılı başlarında İstanbul'da kararlaştırmışlardı. Bu konu ile ilgili olarak Ali Fuat Paşa'nın hatıralarında şu bilgilere yer almaktadır: “Var kuvvetimizle Anadolu'da çalışmaya devam etmekte Mustafa Kemal Paşa ile bir defa daha anlaşmıştık. Kumandanı bulduğum 20. Kolordu'nun Ankara'ya nakli burasının bir direnme merkezi yapılmasını kararlaştırdık. Paşanın geniş yetkilere sahip bir görev ile Anadolu'ya geçmesine her taraftan çalışacaktık. Bu amaçla daha bir müddet İstanbul'da kalacaktı. Anadolu'da vücuduna ihtiyaç olduğu zamanı bir vazife almamış olsa özel olarak Anadolu'ya geçecek, Milli Mücadeledeki şerefli yerini alacaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın ve benim görüşüme göre Ankara her türlü teşkilata, birliğe ve hareket başlangıcına müsait stratejik bir mevki idi. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından sonra birbiri ardınca gelişen olaylar da Onu adım adım Ankara'ya yaklaştırıyordu. Ankara ve çevresindeki milli teşkilatın çok kuvvetli olması ve o tarihe kadar Garbi Anadolu'da milliyetperverlere emin bir sığınak görevi görmesi bu şehrin Sivas'tan sonra Temsil Heyetine merkez olabileceği düşüncesi üzerine bütün arkadaşları ittifak ettirmişti”⁴³.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki ilk günlerinde, Mebusan Meclisi'ne seçilen ve Ankara'ya kendisiyle görüşmeye gelen mebusları kabul etmiş ve Mısak-ı Milli'nin kabul edilmesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu'nun kurulması ve kendisinin Meclis Başkanı seçilmesi gibi isteklerde bulunmuştur⁴⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Mebusan'a başkan olmayı istemesinin amacı şudur: “Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin ve Heyet-i Temsiliye'nin başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan başkanı da seçilirse, önderliği tartışma götürmeyecek tarzda sağlamlaşacaktı. Ayrıca İstanbul'da toplanacak olan Meclis-i Mebusan'ın mutlaka

⁴² Lord Kinros, **Atatürk**, İstanbul 1973, s. 198-199.

⁴³ Sakin, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁴ Atatürk, **a.g.e.**, C.I. s. 358-363.

saldırıya uğrayıp dağılacağını düşünüyordu. Meydana gelebilecek böyle bir durumda karşısında, Meclis-i Mebusan Başkanı sıfatı ve yetkisiyle milletvekillerini Ankara’da toplayarak Meclisin çalışmasını sağlayabilecekti. Aynı zamanda İstanbul’a gelmem doğru değildir, fakat buna rağmen siz mecliste yine beni reis yapabilirsiniz. Meclis vekilleri idare ederler. Bende olacak başkanlık gelecekte işimize yarayacak bir dayanak olmak üzere saklı kalır⁴⁵.

1.1.7. Son Osmanlı Mebuslar Meclisi’nin Açılışı, Misak-ı Milli’nin İlanı

Osmanlı Mebuslar Meclisi 12 Ocak 1920’de İstanbul’da toplanmış. Reşat Hikmet Bey’in başkan seçildiği Meclis’te Mustafa Kemal Paşa’nın istediği Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulamamış, yerine Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur⁴⁶. Mecliste bulunan vatansever mebusların çalışmaları sonunda, Mustafa Kemal Paşa’nın taslağını hazırladığı belgeye son şekli verilmiş ve 28 Ocak 1920’de Misak-ı Milli adıyla kabul edilmiştir. 17 Şubat 1920’de dünyaya duyurulan Misak-ı Milli’nin hükümleri şunlardır:

Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığı sırada işgale uğramış olan Türk ve Müslümanların çoğunlukta bulunduğu topraklar Türk vatanının ayrılmaz parçasıdır. Arapların çoğunlukta bulunduğu yerlerde halk oylaması yapılmalıdır. Kars, Ardahan ve Artvin’de gerekirse yine halk oyuna başvurulabilir.

Batı Trakya’nın durumunun tespiti için halkın oyuna başvurulmalıdır.

İstanbul ve Marmara Denizi’nin güvenliği sağlandığı takdirde Boğazlar dünya ticaretine açılabilir.

Azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla kabul edilecek ve düzenlenecektir.

Milli ve ekonomik gelişmemizi engelleyecek siyasi, mali ve adli sınırlamalar kabul edilemez⁴⁷.

Misak-ı Milli’nin kabul edilerek Avrupa parlamentolarına duyurulması Meclis-i Mebusan’ın yaptığı en önemli faaliyetlerden birini oluşturmuş ve bu haliyle de yakın dönem Türk tarihi içerisindeki yerini almıştır. Bu belgede Milli Mücadele hareketinin iç ve dış amaçları belirtilmiştir. Gerçekten, Misak-ı Milli’de tespit edilen

⁴⁵ Sakin, **a.g.e.**, s. 86.

⁴⁶ Eraslan, Ertan, Çelik, Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 36.

⁴⁷ Akşin, **a.g.e.**, s. 315-316.

ilkeler yalnız Milli Mücadele yıllarında değil, ondan sonraki devrede de Türk dış politikasının temelini teşkil etmiştir. Böylece, Mustafa Kemal'in önderlik ettiği hareketin amaç ve ilkeleri Osmanlı Devleti'nin yasama organı tarafından da teyit edilmiş oluyordu. Müttefik devletlere karşı Türk Milletinin direneceğini gösteren Misakı Milli, aslında bu devletlerin arzularına boyun eğmiş bulunan İstanbul Hükümetinin politikasının da reddedildiğini göstermiştir. Misakı Milli Osmanlı gelenekleriyle bağların kesildiğini ifade etmiş; İslam dünyasına öncülük yapmak iddiasında bulunan çok milletli imparatorluk yerine, çok daha uyumlu bir milli devlet kurulacağını belirtmiştir.

Misak-ı Milli beyannamesi, Birinci Dünya Savaşı içerisindeki bazı siyasi ve askeri gelişmeleri bahane ederek Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve böylece tarihi Şark meselesini sona erdirmek isteyen İtilaf Devletleri'nin Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı sürecinde Türkiye'nin geleceği ile ilgili bir takım kararlar almaya çalıştıkları bir program idi. Aynı zamanda da İtilaf Devletleri'ne yönelik esaslı bir siyasi mesajdı. Misakı Milli beyannamesi, Milli Mücadele hareketinin iç ve dış politik hedeflerini de ortaya koyan önemli bir tarihi-siyasi belgedir. Beyanname, bağımsız bir devlet için gerekli bütün unsurları nazara almış ve bu devletin dayanacağı ideolojik esasları; milliyetçilik, garpcılık, millet ve fert hakları gibi prensiplerden oluşturmuştur. Misakı Milli devletin hakimiyet unsurunun dışa dönük yönünü yani istiklalini ortaya koymuş ve Türk Devleti üzerinde bağımsızlığını kısmen veya tamamen ortadan kaldıracak bütün dış etkileri ortadan kaldırmıştır⁴⁸.

1.1.8. Meclisi Mebusan'ın Dağıtılması Üzerine Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması

15 Mart'ta İstanbul'daki İtilaf kuvvetleri 150 Türk aydını yakalatmış ve ertesi günde şehir fiilen ve resmen işgale maruz kalmıştır. İstanbul'un işgalini, Mustafa Kemal

Paşa'nın Anadolu'da kuvvetlenmesi sonucunda bir baskı ve müeyyide şeklinde de görmek mümkündür⁴⁹. Bu işgal hareketi üzerine 16 Mart 1920'de Mustafa Kemal bütün vilayetlere ve kumandanlıklara ve Müdafaayı Hukuk Cemiyetine çektiği telgrafla: "İngilizler İstanbul'daki hükümet müesseselerini zorla işgal etmiş ve telgrafhaneleri ele geçirerek Anadolu ile payitahtın haberleşmesini kesmişlerdir. Bu

⁴⁸ Sakin, **a.g.e.**, s. 110,115-116.

⁴⁹ Kaplan, **a.g.e.**, s. 90.

vaziyet karşısında milletle müştereken Heyeti Temsiliye tarafından yapılacak bilumum mesaide şimdiye kadar her vesile ile ispatı hamiyet eylemiş bulunan büyük ve küçük teknil telgraf memurlarının yardımları” bekler demiştir. Yine Mustafa Kemal, İstanbul’un işgali şekli ve mahiyeti itibarıyla Osmanlı Devleti’nin varlığını yok saymak ve millete esaret altında yaşamayı emri vakti olarak kabul ettirmek amacını taşımıştır. Çünkü İstanbul’da doğrudan doğruya devlet kuvvetlerine el konulmuştur. Şöyle ki: “Öncelikle Meclisi Mebusan zorla basılarak milletvekilleri ele geçirilmiş ve sürgüne gönderilmiştir. Şu halde yasal bir uygulama yoktur”. Sözleriyle bunun kabul edilemez olduğunu vurgulamak istemiştir⁵⁰.

İstanbul’un işgal meselesi 16 Mart sabahı Ankara bildirilmiştir. Bunun üzerine Heyeti Temsiliye tarafından büyük devletler nezdinde protesto edildikten başka, Mustafa Kemal Heyeti Temsiliye adına vilayetlere müstakil livalara ve Kolordu kumandanlarına bir tebliğ göndermiştir. Mebusan Meclisi görevine devama imkan göremediğinden 18 Mart’ta durumu hükümete de resmen bildirerek dağıtılmıştır. Bu durumda devlet merkezinin korunmasını, milletin istiklalini, devletin kurtuluşunu sağlayacak tedbirleri düşünüp, görüşüp, uygulamak üzere millet tarafından “salahiyet-i fevkaladeyi haiz” bir meclisin Ankara’da toplanması zorunlu olmuştur. Bu meclis Ankara’ya kaçıp gelebilen üyeler dışında, yeni seçimler sonucunda üye sıfatını kazananlardan oluşacaktır. İstanbul’un işgali ve meclisin dağıtılması aslında Büyük Millet Meclisi’nin açılmasına bir sebep teşkil etmiştir. Zira ülkede meşru bir meclis varken, yeni bir meclisin açılması düşünülemezdi. Mustafa Kemal bu harekete meşruluk aramaktaydı. Bu sebepten O, İstanbul’da meclis varken yeni bir meclis açma düşüncesini hiçbir zaman açığa vurmamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal bütün Milli Mücadele boyunca vatandaşlarının o zamanki duygularına, değer hükümlerine kutsal bildiği, benimsediği şeylere sadakat göstermesi ve bunlara karşı bir davranış içerisinde bulunmaması başarısının en büyük etkenlerinden biri olmuştur⁵¹.

Yeni seçilen ve İstanbul’dan gelebilen mebusların katılımıyla, 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara’da ilk toplantısını yapmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kalıcılığı ve devrimci niteliği, Mustafa Kemal Paşa’nın vermiş olduğu önerenin kabul edilmesiyle ilk andan itibaren belirmiştir. Meclis Başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa’nın kabul gören önergesi şu şekildedir:

---

⁵⁰ Sakin, **a.g.e.**, s. 169.

⁵¹ Halaçoğlu, **a.g.m.**, s. 231-232.

Hükümet Kurmak zorunludur.

Geçici olduğu bildirilerek bir hükümet başkanı tanımak, ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.

Mecliste beliren ulusal iradenin yurdun yazgısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.

Padişah ve Halife baskı ve zordan kurtarıldığı zaman, Meclis'in koyacağı yasal kurallar uyarınca durumunu alır⁵².

Önergeye bakıldığında; birinci madde hükümet kurulmasının zorunlu olduğunun belirtilmesi, İstanbul Hükümeti'nin yok sayıldığını ve yeni bir devletin kurulduğunu göstermesi açısından önemlidir. İkinci maddede Meclis'in kalıcılığına işaret edilirken, üçüncü maddede ülkenin kaderini sadece Meclis'in belirleyeceği ortaya konulmuştur. Ayrıca Saltanat ve Hilafete de halk üzerindeki etkisini Mustafa Kemal Paşa, çok iyi bildiğinden açıkça tavır almayarak yeni meclis içerisinde belirlenecek esaslar doğrultusunda Saltanat ve Halifenin de yerini alabileceğini göstermiştir. En önemlisi de Meclis'in kendisinin üstünde her hangi bir gücün varlığını kabul etmemesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Saltanat ve Hilafet ile ilgili böyle bir tutum içerisine bulunmasının nedeni de o dönemde ülkenin içerisinde bulunduğu durum olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında sunduğu önergeye bir bütün olarak yaklaştığımızda Ankara'da yeni bir Türk Devletinin temellerinin atıldığını söyleyebiliriz.

Birinci TBMM, daha ilk günden itibaren kendisini kurucu bir Meclis olarak görmüş, yeni bir devlet kurmanın bütün gereklerini adım adım gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 25 Nisan'da altı kişilik Geçici İcra Heyeti, 3 Mayıs 1920'de 11 kişilik "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" kurulmuştur. Bu arada 30 Nisan'da Avrupalı devletlere Meclis'in açılışı duyurulurken, İstanbul Hükümeti'nin yaptığı ve yapacağı anlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmayacağını bildirmiştir⁵³.

⁵² Atatürk, **a.g.e.**, C. II, s. 438-439.

⁵³ Atatürk, **a.g.e.**, C. II, s. 439-442.

Mustafa Kemal'in "milli hakimiyet" konusundaki görüşlerini, Meclis'in açılışı ile ilgili konuşmasında bir kere daha net olarak görebiliriz. 23 Nisan 1920'de meclisin açılış konuşmasında: "Hakimiyeti Milliye'nin her şeyden evvel tecellisi maksadıyla meclisi aliniz toplanmıştır. Artık meclisi aliniz üstünde bir güç yoktur." Yine Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşkilatı Esasiye Kanunu adıyla kabul edilen 1921 Anayasası ile artık cumhuriyete doğru gidişin açık delilleri dile getirilmiştir. 1921 Anayasası dağılan ve yok olan Osmanlı İmparatorluğu yerine, yeni bir devletin kuruluşunu hukuki yönden belirtmiş ve ortaya koymuştur. Milli hakimiyeti hakim kılan ve vatanın kaderine milli hakimiyetin temsilcisi Büyük Millet Meclisi'nin el koymasını mümkün kılan ve onun meşruluğunu da tanıtan bir işlem olmuştur⁵⁴.

1.2. FRANSIZLARIN ÇUKUROVA YÖRESİNİ ELE GEÇİRMEK İÇİN YÜRÜTTÜĞÜ ÇALIŞMALAR

Emperyalist devletlerden birisi olan Fransa'nın Kilikya'daki faaliyetlerini daha iyi anlayabilmek için Milli Mücadele öncesi ve sonrasında Kilikya Bölgesinde Fransızların yürüttüğü çalışmaları anlamak yerinde olacaktır.

XIX Yüzyılda Avrupa'da meydana gelen ilmi sahada ve teknoloji bazlı gelişmeler Emperyalist devletlerin diğer devletlere karşı her yönden büyük üstünlük kazanmalarına neden olmuş; bunun tabii sonucunda da bu gelişmelere ayak uyduramayan devletler kontrol altına alınmıştır. Sanayileşmenin getirdiği, Pazar bulma ve hammadde ihtiyacının temini Emperyalist devletler arasında rekabete neden olmuştur. Ayrıca Avrupa'da kurulmuş bulunan milli devlerin takip etmiş olduğu ekonomik politikalar, sömürgecilik çatışmasını Avrupa dışına taşımıştır. Fransa'nın 18. yüzyılda Fransız İhtilali ile başlayan süreç içerisinde sömürgeleşmeye hız verdiği ve bu bağlamda İngiltere ile kimi zamanda uzlaşma ile Osmanlı toprakları üzerinde hegemonya kurmaya başladığı görülmektedir⁵⁵. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İran Ermenilerinin Adana ve civar kazalarına yerleşmeleri için ileriye yönelik yatırımlar yapan Fransa, Mısırlı İbrahim Paşa'nın Çukurova'da askeri kontrolü sağladığı yıllarda (1832-1840) bir hayli ümitlenecektir. Mısır, Suriye ve Çukurova'daki etkinliğini İngiltere'nin çabalarıyla kaybeden Fransa, 1852-1853 yıllarında Bilimler Akademisi

⁵⁴ Rahmi Doğanay, **Saltanat'tan Cumhuriyet'e İmparatorluk'tan Milli Devlet'e**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVII, S. 49, Ankara Mart 2001, s. 11.

⁵⁵ Cengiz Kartın, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti**, Fırat Üniversitesi (SBE), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 83,88.

elemenları aracılığı ile Kozan, Saimbeyli, Anavarza, Misis Ermenilerinin dil, kültür ve arkeolojisini araştırıp, bölgesindeki etnik nüfusu çarpıcı yayınlarda bulunarak “Kilikya Ermenistan’ı” imajını canlandırmaya çalışmıştır. Fransa’nın Çukurova ve civar bölgelerdeki Ermeni varlığını yayın yoluyla dünya kamuoyuna yansıtması, ilmi araştırmadan ziyade iktisadi ve askeri amacının meşruluğuna zemin hazırlamak şeklinde ortaya çıkacaktır⁵⁶.

Fransa’nın 1 Temmuz 1978’de Mısır’ı işgali, 1827 yılında Navarin’de Osmanlı donanmasının yakılmasında Rusya ile birlikte hareket etmesi, 1830 yılında Cezayir’i işgal etmesi ve ardından da Mehmet Ali Paşa’nın isyanında Osmanlı Devleti’nin karşısında yer alması ilişkilerin giderek bozulmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İttifak Devletleri’nin yanında yer alması ve ardından da savaştan yenik çıkması; nihayet Mondros Müzakeresi’nin imzalanması, Fransa’nın emperyalist emelleri için uygun bir zemini de beraberinde getirmiştir⁵⁷.

1.2.1. Fransızların Çukurova Yöresinde Nüfus Kurma Çalışmaları

XVIII. yüzyıl başlarında Fransa, Osmanlı topraklarında manevi bir siyasetten doğan ve kudretinin mihverlerinden birini teşkil eden büyük bir nüfusa sahipti. Babı Ali ile olan münasebetlerinden üç esaslı menfaat elde ediyordu:

1- XVI. yüzyıl başında, Fransa Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişkilere dayanarak “kendi düşmanına karşı koymak, onları çevirmek ve püskürtmek” için Osmanlı orduları ile işbirliği sağlamıştı.

2- Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Katolikler üzerinde tesis ettiği himaye, Hıristiyan memleketlerinde prestijini yükseltmişti.

3- Osmanlı Devleti dahilindeki topraklarda girişilen ticari faaliyet, Fransız refahının önemli bir unsuru olarak ortaya çıkıyordu.

---

⁵⁶ Yusuf Ziya Bildirici, **Çukurova’da Fransız-Ermeni İlişkileri ve 1919 Yılı Katliamları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XII, S. 36, Ankara Kasım 1996, s. 756.

⁵⁷ Kartın, **a.g.e.**, s. 83,88.

Siyasi, dini ve ekonomik üç taraflı bir siyasete dayanan Fransa'nın nüfuzu, bütün Osmanlı memleketleri üzerinde yayılmış bulunuyordu. Bu siyasete mevzu olan hususlar Fransa'nın "ananevi menfaatlerini" teşkil ediyordu⁵⁸.

Fransa'nın Türkiye'de geniş ölçüde kültürel nüfuzu da vardı. Bu nüfusu Osmanlı Devleti'ne gönderdiği öğretmen, uzman, rahip ve rahibeler yolu ile kazanmıştı. Bir Fransız gazetesine göre "Türkiye herhangi bir Afrika kolonisinden daha fazla ölçüde Fransız Kolonisidir. Çünkü, Tunus, Fas ve Senegal'den önce Türkiye'de Fransızca konuşuluyordu". Burada Türkiye'nin koloni olduğu hakkındaki iddia bir benzetme ise de Fransızcanın bilhassa aydın kesimde bir batı dili olarak rağbet gördüğü aşıkardır. Osmanlıların son döneminde yetişmiş ünlü edebiyatçı ve idarecilerin büyük bir çoğunluğu Paris'te öğrenim görmüştür. Bunlar arasında Ziya Paşa, Namık Kemal Ahmet Vefik Paşa, Abdülhak Hamit, Sami Paşazade Sezai, Cenap Şahabettin ve Yahya Kemal gibi tanınmış şahsiyetler Fransa'da öğrenim görmüşlerdir. Fransızların Osmanlı Devletinde azınlık okulları da vardı. Sadece İstanbul ve civarındaki Fransız okullarının öğrenci sayısı onikibini buluyordu⁵⁹.

1.2.2. Fransızların Çukurova Yöresi'nin Doğal Kaynaklarını Kontrol Altına Alma Çalışmaları

Çukurova, hem coğrafi konumu hem de yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği nedeniyle, tarihin her döneminde, büyük devletlerin ilgisini çekmiştir. Bir yandan Akdeniz, diğer yandan yüksek dağlarla çevrili olması, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin hayat verdiği verimli topraklar, bu bölgenin önemini arttırmıştır. Eskiçağdan beri, Hitit, Mısır, Asur, Roma, Bizans, Pers Devletleri ve çeşitli krallıklar bölge üzerinde egemenlik mücadelesi vermiştir. Bu mücadeleye, bölgenin tarımsal üretimi, kerestelik ormanlar, zengin gümüş madeni yatakları ile Akdeniz'e açılan koyuları neden olmuştur. Bunun dışında, Anadolu'da genişlemek, Doğu Akdeniz'de etkin olmak ve Ortadoğu'yu kontrol etmek isteyen her devlet Çukurova'ya egemen olmak istemiştir⁶⁰.

⁵⁸ Yaşar Ertürk, **Milli Mücadele Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri**, Fırat Üniversitesi (SBE), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2007. s.30.

⁵⁹ Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 62.

⁶⁰ Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova**, www.atam.gov.tr/kurtulus-savasi-yillarinda-cukurova/ 25 Eylül 2013 tarihinde alıntı yapılmıştır, s. 1-2,16-24.

Öte yandan, 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin dış borçları üçbuçuk milyar franka ulaşmış ve bu paranın yüzde atması Fransa'dan alınmıştı. Fransa, bu alacağını güney vilayetlerinin işgaline bir sebep olarak göstermiştir. Ayrıca Fransa, Kilikya adını verdiği Çukurova'yı Suriye'nin bir parçası olarak görüyordu. İşgali takiben, Adana İşgal Komutanlığı'na atanmış olan Albay Bremond ise; Kilikya'yı "Alp Dağları'na sahip bir Mısır" olarak tanımlanmaktadır. Bu arada, bazı Fransız yazarları da, Kilikya'nın doğal kaynaklarını ve zenginliklerini tanıtıyor, Fransa'nın ihtiyaç duyduğu bu kaynaklardan vazgeçilmeyeceğini ileri sürüyordu. Bu kaynak ve zenginliklerin başında tarım ürünlerinden pamuk, buğday, arpa, çavdar, pirinç, tütün, ipek ve orman ürünleri ile çeşitli madenlerin varlığına dikkat çekiyor, bunların üretim miktarlarına kadar ayrıntılı bilgiler veriliyordu. Bu ürünlerden elde edeceği gelire, Fransa'nın, dış ticari bağımlılıktan kurtulabileceği ve ayrıca yöreden toplanacak vergilerin yüz milyonlara ulaşacağı belirtiliyordu⁶¹.

Çukurova'nın zirai açıdan büyük bir potansiyele sahip olması da Fransız sanayi için ayrı bir hammadde kaynağı teşkil etmekteydi. Zaten Fransız yetkilileri, Çukurova'yı ekonomik açıdan değerlendirmekte ve kendi iktisadi çıkarları için bu bölge üzerinde hassasiyetle durmakta idiler⁶². Fransa'nın pamuğa sanayi hammaddesi olarak pek büyük bir ihtiyacı vardı. Fransa pamuk ihtiyacının ancak % 7.4'ünü kendi sömürgelerinden elde edebiliyordu. Geri kalan pamuk ihtiyacını Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'den alıyordu. Bu bağımlılıktan kurtulmak isteyen Fransa Çukurova'yı ve civarını ele geçirmeyi istiyordu. Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği mensuplarından ziraat mühendisi Achard 1919 yılında Çukurova'yı dolaşmış ve bir rapor hazırlamıştır. Raporunda: Marsilya'ya çok uzak olmayan Kilikya'nın, Fransa'nın elinde bulundurmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Fransız Başbakanı Briand'a göre: "İskenderun Körfezi Akdeniz'de şahane bir yer olup oraya sahip olmak Fransa'nın geleceği için" şart idi. Ayrıca bölgenin toprağının verimli ve bitki örtüsünün zengin olması batılıların gözünü buraya dikmesine sebep oluyordu. İngiliz Generali Allenby'e göre, ağaç kalitesi (kereste ve diğer kullanımlar açısından) yerinde bulunan su gücü imkanları açısından Toros Anti-Toros ve Amanos Dağları dünyanın en önemli bölgelerinden birisidir. Fransa'nın da bu zenginlikler dikkatini

---

⁶¹ Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, İstanbul Üniversitesi (SBE), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 9-10.

⁶² Süleyman Hatipoğlu, **Çukurova'da Ermeni Mezalimi**, Hatay Folklor Araştırma Derneği Yayını, Antakya 2006, s. 57.

çekmiştir. Güneydoğu Anadolu ve Çukurova Fransa'daki dokuma ve ipek endüstrisi için hammadde kaynağı olduğu kadar, diğer endüstri malları için de Osmanlı Devleti önemli ve yakın bir Pazar durumundaydı. Fransız Başbakanı Briand mecliste yaptığı konuşmasında, "Kilikya (Çukurova) pamuk demektir. İhtiyacımız olan pamuk ve daha başka zenginlikler demektir." diyordu⁶³.

Fransız işgal yönetimi, bölgedeki faaliyetleri kendi istek ve çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için çaba harcamıştır. Fransa'nın bölgedeki ekonomik çıkarları, İngiltere ile demiryolları üzerinde etkinlik, Almanya ile tarım ve ticaret mücadelesine girmesine neden olmuştur. Mütarekeden sonra, demiryollarını işleten Almanlar ülkelerine dönmüş, demiryolları İngilizler tarafından işgal edilmişti. Ancak İngiltere, petrol bölgelerine karşılık demiryollarının denetimini Fransa'ya bıraktı. Fransa, bölgedeki çıkarlarını kurumsallaştırmak amacıyla Adana ve Mersin'de Suriye bankasının birer şubelerini açarak, ihtiyaç sahiplerine uzun vadeli kredi olanağı sağladı. Cezayir ve Tunus Toprak Kredi Kurumu yardımıyla Adana Pamuk Kumpanyası adıyla bir Fransız şirketi kuruldu ve Adana'daki Alman pamuk tesisleri satın alındı. Çiftçilere kredili tohumluk dağıtan Fransa, General Dofieux'un yayınladığı bir kararname ile, Adana'daki para buhranı nedeniyle bir kişinin işgal bölgesi dışına 400 banknottan fazla para çıkarması yasaklandı. Ayrıca altın ihracatını durdurmak suretiyle kendi çıkarları doğrultusunda bir piyasanın oluşmasına çalışıyordu. Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi Bey'in 24. 01. 1920 tarihli raporuna göre işgal yönetimi Çukurova'dan Orta Anadolu'ya pirinç ithalini yasaklamıştı. Haberleşme imkanlarının arttırılması, yol yapım ve onarımı, Mersin Limanının genişletilmesi gibi faaliyetleri de yürüten Fransız yönetimi doğal kaynakları ve pamuk üretim potansiyeli nedeniyle vazgeçilmez saydığı Çukurova'ya yerleşmeye çalışıyordu⁶⁴.

1.2.3. Fransızların Çukurova Yöresini Hakimiyeti Altına Almak İçin Yürüttüğü Misyonerlik Çalışmaları

Fransa Çukurova Yöresinde (Kilikya'da) ekonomik çıkarları doğrultusunda misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Fransa Osmanlı Devleti ile arasında imzalanan ve kendisine imtiyaz hakkı tanıyan Kapitülasyonlarla birlikte diğer Avrupa Devletlerine göre Osmanlı Devleti içerisinde daha çok etkinlikte bulunmasını

---

⁶³ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 61,63.

⁶⁴ Atam, **a.g.m.**, s. 1-2,16-24.

sağlanmıştı. Kapitülasyonlar sayesinde Fransa Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyan halk üzerinde etkinlik kurarak ilerde Osmanlı Devletine karşı kullanmıştır. Fransa özellikle misyoner eğitim kurumları aracılığı ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan azınlıklar üzerinde etkinlik kurmuştur. Özellikle Ermenileri Osmanlı Devletine karşı kullanmışlardır. Kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde siyasi, ekonomik, eğitim ve hukuki ayrıcalık kazanan Fransızlar çok uluslu bir devlet olan Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıklar üzerinde daha etkin rol oynamıştır. Zamanla azınlıklara Hıristiyanlık dini öğretilmekte ayrıca Osmanlı Devletine karşıda kışkırtılmaktaydı. Avrupa'dan gelen Hıristiyan din adamları sayesinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Fransa, Osmanlı Devletinde açmış olduğu eğitim kurumlarını adeta misyonerlik faaliyetinde bulunmak amacıyla yoğun bir şekilde kullanmıştır.

Fransa'nın Çukurova politikası başlıca iki doğrultuda kendini gösteriyordu: Ermenilere askeri harekatta yer verilmesi ve Çukurova'nın idari yönden Ermenileştirilmesi Ayrıca Ermenilerin Kilikya'daki isteklerini destekleyen Fransa, Adana ve İskenderun üzerinde Ermenilerin tarihi rolleri bulunduğunun kabul edilmesine taraftardı. Fransızlar, Ermeni isteklerini desteklemekle beraber, bu verimli topraklardan ayrılmayı da düşünmüyordu⁶⁵.

Rusya'nın Doğu Anadolu'da İngiltere'nin Güney Doğu Anadolu ve Akdeniz üzerinde ihtirasları Çukurova-Musul-Suriye ve üçgeninde bir kontrol sahası oluşturarak engellemek isteyen Fransa, Hıristiyanları, özellikle Ermenileri kullanmıştır. Söz konusu bölgeler üzerinde Osmanlı-Alman yakınlaşmasına karşın, ezeli rakibi ile menfaat birliği yapan Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında Türk askerleri Çanakkale, Irak Suriye, Filistin cephelerinde çarpışırken ve bir zamanların teba-ı sadıkası Ermeniler Anadolu'nun dört bir yanında Türk kanı dökerken oluşan katliama ortaklık yaptı⁶⁶.

1.3. FRANSIZLARIN ÇUKUROVA'YI İŞGALİ ÜZERİNE ÇUKUROVA YÖRESİNDE MEYDANA GELEN OLAYLAR

Mondros Mütarekesi, başlangıcında genel bir ferahlık yaratmış o sıralarda ülkenin ihtiyaç duyduğu tek şey asayiş ve barıştı. Bunun da elbirliği ile gerçekleştirileceği yolunda basında çıkan haberler, kamuoyunda o yankılar

⁶⁵ Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 69-70.

⁶⁶ Bildirici, **a.g.m.**, s. 757.

uyandırıyor. Yenilgiye rağmen ümitler sönmemişti. Osmanlı Hükümeti'nin, mütareke şartlarının nispeten hafif olduğu yolundaki telkin ile Wilson Prensipleri'nin inandırıcı etkileri, Türk halkına yeniden toparlanma ve mücadele gücü veriyordu. Fakat çok geçmeden, bütün bu güven yerini ümitsizlik ve kaygıya terk etti. Mütarekenin karışık bir ortam yarattığı İstanbul'da kısa zaman içinde gösterişli adlarla ve çeşitli programlarla ortaya çıkmış olmakla birlikte, ideal ve düşünceden yoksun bir çok cemiyet (dernek) ve fıkra (parti) ile birkaç gün içinde ad ve sahip değiştiren gazeteler türedi. İtilaf kuvvetlerinin mütareke hükümlerini açıkça ihlali, bunlara güvenen azınlıkların zulüm, işkence ve öldürme ile biten aşırı davranışları ve ayrıca; Wilson Prensipleri'nin yürürlüğe sokulmaması, halkın üzüntüsünü arttırdı. Mütareke sonucu işgal edilen İstanbul'da bazı aydınlar, büyük devletlerden birisinin sığıntısı olmayı ve "Manda Yönetimi" altına girmeyi tek kurtuluş çaresi olarak görmüşlerdir. Türkiye'de, Amerikan ve İngiliz mandası taraftarlığı böyle türemiştir. Bu üzücü durumların ortaya çıkması üzerine, mütareke milli felaketlerin başlangıcı kabul edilmiş ve Türklerin hatırasında acı ve ıstıraplarla dolu bir dönem olmuştur⁶⁷.

1.3.1. Mondros Mütarekesi Üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya Gelerek Adana'da Yürüttüğü Çalışmalar

I. Dünya Harbi'nin sona ermesi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tarihi fonksiyonun da yok olmaya başladığı yılların başlangıcıdır. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde güney ve güneydoğu cephelerinde ordularımız Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasında bulunuyordu. Türk karargahı da Halep Demiryolu yakınındaki Katma İstasyonundaydı. 1 Kasım 1918'de Katma Karargahı üzerinde uçan bir İngiliz uçağı, Mondros Ateşkesi'nin şartlarını Mustafa Kemal Paşa'ya tebliğ etti. Ancak Mustafa Kemal Paşa, anlaşma şartlarının çok ağır ve aynen uygulanması halinde ülkenin bütünü ile işgalini sağlayacak gizli hükümlerin bulunduğunu beyan ederek subaylarına: "Bundan sonra Harbi-i Kebir bitmiştir, Harbi-i Sağır başlayacaktır" sözünü söylemiştir. Bu sözün gerçek ifadesi ise; artık Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle Türk milletinin ülkesini paylaşmak isteyen işgalcilere karşı gösterecekleri mücadele ve direnişin derhal başlatılması demektir. 2 Kasım 1918'den itibaren Mustafa Kemal Paşa ve Kuzey Suriye'de bulunan ordularımız Hassa-İslahiye ve Belen-Dört Yol yörelerine doğru çekilmeye başladı. Türk ordularının

⁶⁷ Ali İşlek, **Milli Mücadele'de Osmaniye**, Niğde Üniversitesi (SBE), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2009, s. 18-19.

boşalttıkları yerleri ve Katma'yı 20 (yirmi) otomobil ile gelen bir İngiliz birliği Arap ve Ermenilerin sevinç gösterileri ile hemen işgal ettiler. Bu tarihten itibaren de buralardaki Türklerin kötü talihleri ve bir daha Türkiye'ye katılmayacakları işkence ve esaret günleri de başlıyordu⁶⁸.

25-26 Ekim 1918'de Mustafa Kemal Paşa'nın, İngiliz ve Arapları yendiği muhabere, I. Dünya Savaşı'ndaki son zaferimiz olmuştur. Mustafa Kemal, bu zaferi kazanmakla, düşmanın ilerleyişini durdurmuş ve daha o zaman Anadolu'nun güneydoğu sınırını belirlemiş bulunuyordu. Mustafa Kemal'in düşüncesi, güney ve güneydoğu halkını silahlandırarak, Anadolu'yu savunmaktı. 27 Ekim 1918'de saat:20.00 sıralarında, yaveri Cevat Abbas Bey ile, geldiği Kilis'te halkın, düşmana karşı koymak üzere , milis kuvvetleri kurduğunu görerek memnun oldu. Konuk edildiği Mevlevi Tekkesi'nde, Kilis ileri gelenlerini ve halkı toplayan Mustafa Kemal: "Savaşın henüz bitmediğini asıl bundan sonra kurtuluş savaşının başlayacağını ve ona göre hazırlanmalarını gerektiğini" söyledi. Toplantıya katılan halkın olumlu yaklaşımından memnun kaldı⁶⁹.

Mustafa Kemal, Kilis'ten, Adana'ya gitmek istediği sırada, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan aldığı, 30 Ekim 1918 tarihli telgrafta, Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı kabul ettiği taktirde hemen Adana'ya hareket etmesi ricasıyla karşılaştı. Bu teklifi kabul ederek VII. Ordu komutanlığı vekaletini Ali Fuat Paşa'ya bıraktı. 31 Ekim 1918 akşamı geldiği Adana'da, Alman Mareşali Lyman Von Sanders'den Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı devraldı. Ordu karargahı, Adana'da Murat Palas (Muradiye) Oteli'nde idi. Mustafa Kemal'e, mütareke metnin bir sureti de, 3 Kasım 1918'de Ahmet İzzet Paşa tarafından kendisine gönderildi.

Bu şekilde mütareke şartlarını öğrenen Mustafa Kemal, Osmanlı Hükümeti'ne çektiği telgrafta, Toros ve Amanos tünelleri hakkında, değişik yorumları önleyecek bilgiler verilmesini istedi. Bütün Adana Vilayeti işgal edilmeden Toros tünellerinin de işgal edilemeyeceğini ve İngilizlerin, bu şartı mütarekeye bilerek koyduğunu anlayan Mustafa Kemal, Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çekmek istedi. 3 Kasım 1918 tarihli bu şifrede, Mustafa Kemal Kilikya'nın sınırı konusunda: "... Kilikya havalisinin, Adana Vilayeti'nin bir kısım-ı mühimini ihtiva ettiği malum ise de, hududu

⁶⁸ Erol Seyfeli, **Milli Mücadele'nin "İlk Kurşunun" Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa,** Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XII, S. 35, Ankara Temmuz 1996, s. 398-399.

⁶⁹ İşlek, **a.g.e.**, s. 19.

meçhuldür. Bunun tasrihi icap eder”, diyerek, Kilikya sınırının ortaya bir takım problemler çıkarabileceğini anlatmaya çalıştı⁷⁰.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, 4 Kasım 1918 tarihli yumuşak cevapta: “Toros tünellerinin, İtilaf güçleri tarafından işgalinin yalnız muhafaza mahiyetinde olduğunu, mütarekede sadece Toros tünellerinin geçtiğini, şayet, İngilizler, Amanos tünellerini de işgal etmek isterlerse, mütareke metninde yalnız Toros tünellerinin işgalinin yazılı olduğu cevabının verilerek, Amanos’un işgal edilmemesi için ısrarlı davranılması ve keyfiyetin Genel Karargah’a bildirilmesi, işgal kuvvetlerinin sayısı ile gelecekleri yerin de İngilizler tarafından bildirileceği”, yazılmıştı. Kilikya sınırı hakkında da: “... Kilikya hududu icap ederse bildirilecektir”, deniyordu⁷¹.

Bu sırada, 3-4 Kasım 1918’de, İtilaf gemilerinin, İskenderun Limanını tarama ve şehri işgal girişimlerini liman reisinin raporundan öğrenden Ahmet İzzet Paşa, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı’na gönderdiği, 3 Kasım 1918 tarihli şifreli telgrafta: “... limanın taranmasına yardımcı olunmasını, mütarekede işgalle ilgili bir kayıt olmamakla birlikte, şehrin zorla işgali ve kuvvetlerimize ateş açılması halinde, karşı ateş açılmayarak, şehre girmelerine müsaade olunması ve durumun derhal İngiliz, Başkumandanına protesto edilmesini...” emretti⁷². Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı’na verilen, 5 Kasım tarihli başa bir emirde de: “Mütareke şartlarına göre, İngilizlerin İskenderun’u işgale hak ve yetkileri yoksa da, Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun’dan faydalanabilecekleri... Liman ve şehrin gene bizde kalacağı... Durumun İngiliz Suriye Ordusu Kumandanlığı’na bildirilmesi istendi⁷³.

Gerçekte, İtilaf Devletleri’nin gayesi, İskenderun Limanı ile İskenderun-Halep yolundan orduların beslenmesi değildi. Doğrudan doğruya, İskenderun ile Kilikya’nın işgaline hazırlıktı. Osmanlı idarecilerinin, İtilaf istekleri karşısındaki uysallığı, onları mütarekeye aykırı davranışlara devam etmeye teşvik etmiş ve işlerini kolaylaştırmıştı. Mustafa Kemal, İngilizlerin çeşitli bahanelerle İskenderun’a asker çıkararak, VII. Ordu birliklerini zor duruma düşürmek istediklerini anlamış, buna meydan vermemek

⁷⁰ Çelik, , a.g.e., s. 25-26.

⁷¹ Tefik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1962, s. 52.

⁷² Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 58.

⁷³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Sayı:29, Ankara Eylül 1959, Vesika No. : 743; Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 59.

için, XX. Kolordunun hareketi sona erinceye kadar, III. Kolordunun, İngilizlerin İskenderun'a kuvvet çıkarmasına gerekirse ateşle mani olmasını ve VII. Ordu Karargahının hemen Adana'ya intikalini bildirmişti. Başkumandanlık Erkanıharbiye Riyasetine gönderdiği, 6 Kasım 1918 tarihli telgrafında: "... İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teşebbüs edecek olan İngilizlere, ateşle karşılık verilmesini, VII. Orduya, bulunulan, hatta küçük bir ileri karakol hattı bırakarak, Katma-İslahiye istikametinde hareketle Kilikya hududuna girmesini emrettiğini İngilizlerin ve Başkumandanlığın, kendisini itham altında bırakacak emirlerini tatbik etmeye yaradılışı müsait olmadığından, yerine tayin olunacak birine, kumandayı hemen teslim hazırladığını", yazdı⁷⁴.

İngilizlerin, her türlü devletler arası hukuku bir yana bırakarak, anlaşmanın insafsızca ve küstahça uygulanmasına girişmişler ve ilk ağızda İskenderun'u işgal etmek istemişlerdir. Bu kötünden de beter uygulama karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın kesin bir tutum alması dolayısıyla İngilizlerin duydukları kızgınlık ve savurdıkları tehditler, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı telaşlandırmış, bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ile Ahmet İzzet Paşa arasında oldukça sert yazışmalar yapılmasına yol açmıştır. Başına iş açılmasından korkan Ahmet İzzet Paşa, çareyi Mustafa Kemal'in yetkilerini kaldırmakta bulmuş, lağvedilen yıldırım grubuna bağlı birlikler 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'nın emrine verilmiştir. (10 Kasım 1918)⁷⁵.

Mütarekeyi takiben, geldiği Adana'da, ordusuna mensup subayları toplayan Mustafa Kemal: "Arkadaşlar, artık büyük harp bitmiştir. Bundan sonra küçük harp başlayacaktır", demişti. Mustafa Kemal, Katma'daki VII. Ordu Karargahı'nda bulunan, XX. Kolordu Komutanı ve İskenderun'da mütarekenin uygulanmasıyla ilgili olarak bulunan heyet başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı da Adana'ya çağırdı. Burada, ikisi arasındaki görüşmeler sonrasında: "Artık milletin, bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır"⁷⁶ diyerek, yeni bir mukavemetin halk tarafından başlatılması gerektiğini belirtti. Nitekim, Mustafa Kemal, Adana'ya geldiği ilk günden itibaren, halkla ilgilenmiş, yörenin, aydın ve ileri gelen şahıslarını makamına davet ederek, onlarla yaptığı toplantıdaki konuşmasında: "Durumu iyi görmediğini, İtilaf devletlerinin, mütareke hükümlerine uymayarak,

⁷⁴ Bıyıklıoğlu, , a.g.e., s. 59-60-61.

⁷⁵ İşlek, a.g.e., s. 20.

⁷⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 29.

milleti, ezeceklerini, fazla gecikilmeden bunu önleyecek tedbirlerin alınması gerektiğini, memleketin kurtuluşu ile ilgili ümitlerin henüz sönmediğini, uygun yerlere siperler kazılmasını, halkın silahlandırılmasını ve bunun için gerekli silahlarla malzemenin de ordu tarafından karşılanacağını” bildirmiştir.

Bu toplantı ve görüşmelere 23. Tümen Komutanı Albay Bahaeddin Bey, Ali Fuat Paşa ve Nihat Paşa da katılmışlardır. Mersin Sancağı’nın, dönemin Adana Lisesi Müdürü Niyazi Ramazanoğlu tarafından temsil edildiği bu toplantılarda, Mustafa Kemal Paşa’nın fikir ve tasarıları, toplantıya katılan temsilciler tarafından bağlı buldukları şehir ve kasabalar halkına iletilmiştir. Yine böyle bir toplantıda temsilcilerden biri: “Almanya ve Avusturya gibi, güçlü iki müttefikimizle yenediğimiz düşmana, bu eski ve işe yaramaz silahlarla nasıl karşı koyabiliriz? Bundan sonra silahımız kalem olacak, onunla savaşağız” diyerek, silahla karşı koymanın imkansızlığına değinmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın bu sözlere cevabı: “Türk Milleti esir yaşayamaz, mutlaka silaha sarılacaktır” şeklinde olmuştur⁷⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Adana’da kısa bir süre kalmış olmasına rağmen, Milli Mücadele’ye temel teşkil eden önemli adımlar atmış, emrinde ve yakınında bulunan komutanlarla ve kurmaylarıyla birlikte, bu konuda başarılı bir işbirliği gerçekleştirmiştir. Ali Fuat Paşa ile yaptığı görüşmede de: “İngilizlerin baskısı sonucu, Yıldırım Ordular Grubu ile VII. Ordunun muhtemelen lağvedileceğini, bu ihtimalin gerçekleşmesi halinde, en önemli görevin XX. Kolordunun Komutanı olarak Ali Fuat Paşa’ya düşeceğini, böyle bir durumda ilk müdafaa tedbirlerini alması gerektiği”, Ali Fuat Paşa’ya hatırlatmış ve ikisi birlikte ilk mukavemet merkezini Kilikya’da kurmayı kararlaştırmışlardır. Bu karara dayanarak, Yıldırım Ordular Grubu Komutan olduğu ilk günlerden itibaren, Mustafa Kemal Erkan-ı Harbiye Riyaseti ve ordusuna bağlı komutanlardan, çok önemli isteklerde bulunmuştur. Milli Mücadele’ye hazırlık mahiyetindeki bu istekleri şöyle özetleyebiliriz:

1- Askeri birlikler, Ordu, Kolordu ve Tümenler dağıtılabılır. Ancak; Jandarma, iç asayişini sağlamakla görevli olduğundan, kuvvetlendirilmesi zaruridir. Bu bakımdan, genç muvazzaf subay ve astsubaylar ile küçük yaşta erler Jandarmaya kaydırılmalıdır.

---

⁷⁷ Çelik, a.g.e., s. 29-30.

2- Terhis edilecek (salıverecek) yedek subaylardan gönüllü olanlar, bilhassa güneyde Emniyet Komiserliği, Emniyet Komiser Yardımcılığı ve Bucak Müdürlüklerine atanmalıdır.

3- Menzil, depo ve askeri birliklerde fazla olan ağır ve hafif silahlarla, cephaneye ve malzeme acele Anadolu'ya ve Afyon bölgesine taşınmalı, yiyecekler de birliklere ve jandarma kuruluşlarına dağıtılmalıdır.

4- Askerlerin terhisinde, küçük doğumlular geciktirilmelidir.

5- Güney bölgesi halkına, bilhassa dağ köylerine bol silah ve cephaneye dağıtılmalı, dağlık bölgedeki uygun yerlerde ve güvenilir kimselerde silah ve cephaneye saklanmalıdır.

6- Bezgin ve bitkin durumda olan halk, gelecek için uyarılmalıdır.

Bu kararlar gereğince, Ali Fuat Paşa, Kilikya'da jandarma kadrosunu düzenlemeye, zabıt ve efrat, silah ve teçhizat ikmaline çalışmış, bir işgal ihtimaline karşılık, Kilikya'nın önemli mevkilerinde mukavemet yuvaları hazırlatmıştır⁷⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın 31 Ekim 1918 günü, Adana'da devralmış olduğu Yıldırım Orduları Grup Komutanlığının ömrü, 10 Kasım 1918 gününe kadar, ancak 11 gün sürdü. Bu kısa dönem, Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye Nazırı, Erkanı Harbiye Reisliği (Genel Kurmay Başkanı) ve Sadrazam arasında, şifreli telgraf düellosuyla geçti. Mustafa Kemal Paşa görevini Adana'daki 2. Ordu Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa'ya devrederek durumu, 10 Kasım 1918 günlü 629 sayılı telgrafla, birliklerine bildirdi. Aynı konuda, Harbiye Nazırına da 630 sayılı şifre telini gönderdi. Mustafa Kemal, 10/11 Kasım gecesi Adana'dan ayrılırken, askeri birliklere gönderdiği veda yazısı iki cümleden ibaretti:

“Tebliğ olunan irade-i seniyye (padişahın emri) üzerine bu gece 10/11-11-1918 hareket edeceğim. Bütün silah arkadaşlarıma veda ederim M. Kemal”⁷⁹.

Yıldırım Ordular Grubu lağvedilip, Mustafa Kemal, İstanbul'a gittikten kısa bir müddet sonra, II. ve VII. Ordular birleştirilerek, II. Ordu kuruldu. Adana'ya gelen Nihat (Anılmış) Paşa'ya, II. Ordu Müfettişi unvanı ile Yıldırım Ordular Grubu'nu tasfiye emri verildi. Buna karşılık, Nihat Paşa da, Mustafa Kemal'in izinden yürümüş, mütarekenin henüz başlangıcında, düşmanın anlaşmaya uymayarak İskenderun'u işgal

⁷⁸ İşlek, a.g.e., s. 21-22.

⁷⁹ Toros, a.g.e., s. 7-8.

etmesi ve güney bölgesini istila niyetini açığa vurması nedeniyle, bu bölgedeki ordu birlikleriyle menzil ve depolardaki silah ve mühimmatı düşmana kaptırmamak için Toroslar'ın kuzeyine nakletmeye çalışmıştır. Nihat Paşa, aldığı bu tedbirler yanında, Osmanlı Hükümeti'ne bazı önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerinden birinde, Adana Valisi Nazım Bey ile Mersin ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) Mutasarrıflarından yetersiz olduklarını bildirmiş, Silifke Mutasarrıfı da Suriyeli Şükrü Eyyubi'ye akraba olduğundan, bunların değiştirilmeleri ve Adana'ya uygun bir Polis Müdürü'nün tayin edilmesini istemiştir. Nihat Paşa, ayrıca, Ermenilerin tehciri zamanında görevli olan Polis Müdürü, Başkomiser ve Komiserlerden bilhassa yerli olanların tamamen değiştirilmesini, jandarma subayları için de böyle bir görev değişikliğinin uygun olacağını belirtmiştir. Jandarma kadrosunun ıslahı ve yeniden düzenlenmesi için, Ordudan asker vereceğini de belirten Nihat Paşa, polis kadrosundaki boş kadroları da gerekli şartları taşıyan polis, onbaşı gibi gönüllülerle doldurmak üzere, birliklere gerekli emri göndermiştir⁸⁰. Nihat Paşa'nın, bu yerinde önerileri ve faaliyetleri olumlu sonuçlar vermiş, Adana Jandarma Taburu, Alay haline, sancaklardaki Bölükler, Tabur haline ve ilçelerdeki Takımlar da Bölük haline getirilmiştir. Mersin'de, Başkomiser Mehmet Ali, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Talat Bey ve bazı memurlar şehirden ayrılmış, bunların yerlerine Mersin Jandarma Taburuna Binbaşı Zühtü, Yüzbaşı Haydar, Üsteğmen Galip, Nazmi, Şevket ve Avni, katipliğe Ali Rıza Bey atanmış, jandarma ve emniyet teşkilatına da yedek subaylar alınmıştır⁸¹.

1.3.2. Mondros Mütarekesi Gereğince İngiliz ve Fransızların Çukurova Yöresini İşgali

Müttefik Devletler, I. Dünya Savaşı ortalarında yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı Devletinden alacakları payları kararlaştırmışlardı⁸². 1916 yılında Beyrut'ta bir araya gelen Mark Sykes isimli Fransız subayı ile George Picot isimli İngiliz subayı devletleri adına Ortadoğu'yu paylaşacak gizli anlaşma metnine imzalarını atmışlardı. Irak petrollerinde İngiltere ve Fransa kendi çıkarlarını korurken Suriye ve ona bitişik kuzeydeki Kilikya yöresi "Fransız imtiyaz bölgesi" içinde yer alıyordu. yani Adana'nın Fransız birliklerince işgal tarihi olan 17 Aralık çok önceleri Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağı gizli anlaşmalarla kararlaştırılmıştı. Mondros

⁸⁰ Çelik, a.g.e., s. 31-32.

⁸¹ Komisyon (Anonim), **Kurtuluş Savaşında İçel**, T. K. M. M. ve G. C. , İstanbul 1971, s. 35.

⁸² Akbıyık, a.g.e., s. 45.

Mütarekesi sonrası ise işgalci askeri gönderip bayrağı dikmek kalmıştı⁸³. Güney Anadolu, Birinci Dünya Savaşı içinde işgale uğramadığı halde, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. ve 10 maddelerine dayanılarak ve gerçekte 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'nı uygulamaya koymak amacıyla işgal edilmiştir⁸⁴. Sykes-Picot Antlaşmasına göre, Suriye bölgesi ile Musul, Antep, Urfa ve Maraş vilayetlerinin Fransızların payına düşen sahalar olarak tanımlanmıştı. İngilizler I. Dünya Savaşı sırasında Türkler aleyhine Araplar üzerinde oynadıkları oyun sonucu Osmanlı ordularını geri çekilmek durumunda bırakmış ve bunun sonucu olarak Güney-Doğu Anadolu bölgesini işgal etmişlerdir. Bilindiği gibi Güney Vilayetlerimizin işgali Mondros Mütarekesini müteakiben İngilizler tarafından başlanmıştı. Mondros Mütarekesinin imzalandığı günlerde, Güney Cephesinde tek galip devlet olarak İngiltere vardı. Bu avantajını iyi değerlendiren, İngilizler 9 Kasım'da bölgeyi işgale başlarken, arkasından Fransızlar da onlara katıldı. İngilizlerin Suriye cephesinde Mondros Mütarekesine aykırı ilk istek ve davranışları İskenderun'dan başlamıştı. İngilizler İskenderun'u işgal sebebini, Halep-İskenderun yolundan Halep civarındaki ordularının beslenmesi için faydalanmak olarak ileri sürmüşse de gizli emelleri bölgeyi elde etmektir. Nitekim 9 Kasım 1918'de 15 kişilik bir kuvvetle İskenderun'u kolayca ve yalnızca tehditle işgal eden İngilizler, İskenderun'dan başka şehrin etrafında genişçe bir bölgeyi ellerine geçirmişlerdi⁸⁵. 3 Kasım 1918 günü bir Fransız torpido kumandanı İskenderun kaymakamına başvuruda bulundu. İstanbul Hükümeti'ne de Fransızların İskenderun limanından faydalanmalarında bir sakınca görmemeleri üzerine 4 Kasım 1918 günü, 5 Fransız torpidosu körfezdeki mayınları temizledi. Hemen ardından da bir Fransız deniz birliği İskenderun'a çıktı. Bu çıkış bir anlamda İskenderun'un işgali demektir ve bu işgal hareketi de Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine aykırıydı. İşgal olayı İstanbul'a bildirildi. Hükümet ise buna mani olunmasını, mani olunamazsa ateş edilmemesini ancak İngiliz Başkumandanlığı'na bildirilerek protesto edilmesini bildirdi. 11 Kasım 1918 günü İskenderun'daki Fransız torpido kumandanı, İskenderun'da bulunan tüm görevlilerin şehri terk etmelerini emretti. Kaymakam ve Liman Reisi'nin Türk Hükümetinin emriyle yeniden İskenderun'a dönmeleri üzerine Fransız Kumandanı

---

⁸³ İşlek, a.g.e., s. 26.

⁸⁴ Şerife Yorulmaz, **Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara Mayıs- Kasım 2005, s. 346.

⁸⁵ Akbıyık, a.g.e., s. 5,33-34,46.

bunları tutuklatırıp ağır işkencelerle halka teşhir ettirdi. 12 Kasım 1918günü Fransızlar İskenderun'a asker çıkardılar. 14 Kasım 1918'de şehir resmen işgal edilmiş oldu⁸⁶.

İngilizler, Osmanlı Hükümeti'nden yörenin işgaline zemin hazırlayacak yeni taleplerde bulundular. Buna göre⁸⁷:

“1- Kilis İslahiye hattının güneyinde ve Misis tren yolu boyunca bulunan Türk askerleri, 1 Aralık 1918'e kadar Ceyhan Nehri'nin batısına, Adana-Tarsus demiryolunun kuzeyine, 15 Aralık 1918'de ise Pozantı'nın kuzeyine çekilmiş olacaktı.

2- Çekilmesi istenen bu kuvvetler her çeşit silahlarını teslim edeceklerdi.

3- Bu kuvvetler terhis edilecekti.

4- Osmanlıların elindeki esirlerden, Halep'in batısındaki yerlerde olanlar teslim edilmek üzere İzmir'e, Halep doğusundakiler ise, Müslimiye'ye gönderileceklerdi.

5- Osmanlı erzak depoları ve çeşitli müesseseler tahrip edilmeyecek ve koruma altında bulundurulacaktı.

6- Bütün Türk birlikleri Halep-Katma-İskenderun yolunun kuzeyine çekilecek, bu yol ile, Halep-Toprakkale demiryolundan İngilizler, serbestçe faydalanacaktı”.

Görülüyor ki, bu istekler de Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı idi. Mütarekede: “Kilikya'daki Türk kuvvetlerinin güvenliği koruyacak olanlar dışındaki bölümünün, Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri tarafından kararlaştırılacak şekilde geri çekileceği” kabul olunmuştu. Buna karşılık, İngilizler, tek taraflı bir kararla, Osmanlı Devleti'nin Pozantı'ya kadarki topraklarını boşaltmasını istediler. Kilikya'nın tahliye edilecek yerler dışında kalması ve silahların teslim edilmemesi yolundaki Osmanlı girişimleri de sonuçsuz kalmış, İngilizler, 22 Kasım 1918'de verdikleri notada: “İsteklerinin yerine getirilmesini, gerekirse savaşı yeniden başlatabileceklerini ve bu taktirde Osmanlı Devleti'nin daha zararlı çıkacağını”

⁸⁶ Seyfeli, **a. g.m.**, s. 5,33-34,46.

⁸⁷ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Sayı:31, Ankara Mart 1960, Vesika No. : 780. ; Bıyıklıoğlu **a.g.e.**, s. 64

bildirmişlerdir. Bunun üzerine, Osmanlı Hükümeti, “Adana ve havalisinin, Pozanti’ya kadar tahliyesini” kabul etti⁸⁸.

Harbiye Nezareti de, II. Ordu Komutanlığı’na: “Kilikya’nın boşaltılması müzakereleri sırasında, hiç değilse eldeki silah ve malzemenin hemen nakledilmesi ve düşman eline geçmekten kurtarılması” emrini verdi⁸⁹. Bu emri yerine getirebilmek için zaman gerekliydi. II. Ordu Komutanı Nihat Paşa, yeterli zamanı kazanmak, silah ve malzemeyi kurtarmak gayesiyle, 24 Kasım 1918’de, Suriye İngiliz Ordusu Başkumandanlığı’na aşağıdaki isteklerle başvurdu⁹⁰:

1- Türk kuvvetlerinin geri çekilmeleri konusunda, İstanbul ile yapılmış olan yazışmalardan ötürü, oniki günlük bir zaman kaybı olmuştur. Bu nedenle, birinci çekilmenin 1 yerine 13 Aralık, ikinci çekilmenin 5 yerine 17 Aralık, üçüncü safhanın da 15 yerine 26 Aralık 1918’de gerçekleştirilmesinin kabulü.

2- Ayıntap ve Adana’da, asayişin sağlanmak üzere birer tümen bırakılmasına müsaade edilmesi.

3- Osmanlı kuvvetleri, Filistin ve Suriye’deki savaşlarda, silahlarının büyük bir kısmını kaybettiğinden, silah bakımından çok yetersizdir. Ayrıca, bir asker için, elindeki silahı teslim etmek pek güçtür. Bu bakımdan, bu istekten vazgeçilmesi”.

Buna karşılık, İngilizler, sadece oniki günlük zaman kaybının telafisini kabul ettiklerinden, Nihat Paşa, gerekli tedbirleri de alarak, birliklerinin en az kayıpla geri çekilmesini sağlamaya çalıştı. Yabancı işgali altında da olsa, Türk sivil idaresini devam ettirmek, Türk halkının can, mal ve haklarını korumak görevi de II. Ordu Komutanı Nihat Paşa’ya düşüyordu. O da, mümkün olduğu kadar mülki yönetimi devam ettirmeye ve jandarmanın kuvvetini arttırmaya çalıştı. Çekilmeden önce, XII. Kolordu ile 24. Tümenin süvari erlerini asayişin sağlanmak göreviyle Adana Vilayeti emrine verdi. Yaya jandarmanın kuvvetlendirilmesi gayesiyle, vilayet emrine bin ikiyüz kadar piyade eri de verilmişti⁹¹.

Bu kritik dönemde, 13 Kasım 1918’de, VII. Ordu lağvedilmiş, bu orduya bağlı XX. Kolordu II. Orduya bağlanırken, II. Orduya bağlı XV. Kolordu Karargahı

⁸⁸ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 64. ; Tansel, **a.g.e.**, s. 48.

⁸⁹ Çelik, **a.g.e.**, s. 37.

⁹⁰ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Sayı:31, Ankara Mart 1960, Vesika No. : 788. ; Bıyıklıoğlu **a.g.e.**, s. 65. ; Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s. 48.

⁹¹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Sayı:31, Ankara Eylül 1960, Vesika No. : 829. ; Bıyıklıoğlu **a.g.e.**, s. 67.

Erzurum'a nakledilmiş, bu Kolorduya bağlı 44. Tümen lağvedilmiş ve 41. Tümen XII. Kolordu emrine verilmişti. Bu değişikliklerle birlikte, elindeki silah, cephane ve malzemeyle Adana Vilayeti'ni boşaltmak zorunda kalan II. Ordu, Kasım 1918 ortalarında XII. ve XX. Kolordulara bağlı beş tümeden oluşan mevcudu az bir ordu haline gelmişti⁹².

Adana Vilayeti'nden kuzeye doğru çekilmeye çalışan II. Ordu'nun, 3 Aralık 1918 akşamı durumu şöyle idi:

XII. Kolordu (41 ve 23. Tümenler), Adana ve Çamalan (Gülek) arasında.

XX. Kolordu (1. , 11 ve 24. Tümenler), 1. ve 11. Tümenler Ceyhan ile Misis arasında, 24. Tümen İslahiye'nin batısında.

II. Ordu Karargahı ise, halen Adana'da idi. İngilizlerin baskısı sonucu, II. Ordu, 4 Aralık 1918 günü, silah ve cephanesinin bir kısmını İngilizlere teslim etmek zorunda kalmıştı.

Aralık 1918'in ilk haftasında, havanın bozulması ve devamlı yağışlar, II. Ordu'nun çekilmesini güçleştirmiş, karayolu ve demiryolunun bazı kısımları sel suları tarafından bozulduğundan, erlerin bir kısmı ile kolordu ve tümenlerin depolarındaki silah, cephane, erzak ve donatım malzemesinin çoğu Konya'ya nakledilememişti. Ordu Komutanı tarafından, geri çekilme süresinin on gün daha uzatılması hakkındaki teklif de İngilizler tarafından kabul edilmemişti.

7 Aralık 1918 akşamı, 23. ve 41. Tümenler, Adana-Gülek-Pozantı ve Ulukışla arasında 1., 11. ve 24. Tümenler, Hasan beyli ile Adana'nın batı kesimi arasında bulunuyorlardı. II. Ordu Karargahı daha önce 13 Aralık 1918'de, tahliye için gerekli tedbirleri aldıktan sonra, Adana'dan Pozantı'ya, buradan da Konya'ya taşınmıştı⁹³.

İşgal güçlerinden İngiltere ve Fransa İskenderun'dan sonra Samandağ, Reyhanlı, Altınözü, Yayladağı Kırıkhan ve Antakya'yı işgal etmişlerdir. 11 Aralık 1918'de Dört Yol, 17 Aralık 1918'de Ceyhan, Toprakkale, Misis ve Karataş, 19 Aralık 1918'de Mamure, İslahiye, Bahçe ve Hassa, 25 Aralık 1918'de ise Cebel-i Bereket (Osmaniye) işgal edilmiştir. İskenderun limanından sürekli asker çıkaran Fransızlar,

⁹² Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 67,68.

⁹³ Çelik, a.g.e., s. 37-38.

bu kuvvetleri Adana ve Halep taraflarına sevk etmeye başladılar. Bu Fransız kuvvetlerinin arasında gönüllü Ermeni birlikleri de bulunuyordu⁹⁴.

21 Aralık 1918 akşamı, Adana, Yarbay Romieu Komutasında, çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği, Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildi. Adana ve havalisinin ilk işgal komutanı olan Yarbay Romieu, doğuda bir alayın komutanı iken, General Hamelin'den önce, İtilaf devletleri adına yöreyi idare etmekle görevlendirilmişti. Adana'ya giren işgal kuvvetleri askeri binalara yerleştiler. Bu şekilde M. Sykes-G. Picot protokolüne göre, yörede, yalnız mülki yönetimden sorumlu olması gereken Fransızlar, bu şartlara uymayarak, Ermenilerle birlikte askeri işgali başlattılar. İngilizler de, Fransızlardan epeyce zaman sonra, Adana'ya kuvvet gönderdiler. General Allenby tarafından General Leslie Komutasında sevk edilen İngiliz 19. Piyade Tugayı, 15 Şubat 1919'da Adana'ya geldi. Bu tugay, üç Hintli, bir de İngiliz alayından kurulu idi. Ayrıca, Amanos ve Toros tünellerinde çalıştırılmak üzere, altıbin Hintli işçi getirilmişti. Yarbay Romieu da, üç Ermeni Taburu ile birlikte, General Leslie'nin emrine girmişti⁹⁵. Adana bölgesi hem İngilizler hem de Fransızlar tarafından ortaklaşa işgal edildi⁹⁶. Güney'de Fransızlar Ermenilerin de desteğiyle Adana, Kozan, Osmaniye, Tarsus, Mersin ve Pozantı'yı işgal etmişti. İngilizler ise Antep, Maraş ve Urfa'daydı. Çukurova'da İngiliz-Fransız ortak hareketi 1918 yılının Aralık ayında başlayarak, 27 Aralık 1918 günü Pozantı'nın işgal edilmesiyle tamamlanmıştı⁹⁷.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, İngilizler, bölgeyi Mondros Mütarekesinin 7'nci maddesini bahane ederek işgal etmişti. Bilindiği gibi Mütarekenin 7'nci maddesi, yurdun herhangi bir yerinde kargaşalık çıkması durumunda, Müttefik devletlere o bölgeyi işgal hakkı tanıyordu. Diğer bir madde de ise Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgal edileceği hükmü vardı. Adana vilayeti işgal edilmeden, bir yabancı ordunun münferit bir kuvvet göndererek Toros Tünellerini işgal etmesi mümkün değildi. Bu maddeyi Anlaşmaya koyan Müttefik Devletler böylece Adana bölgesini işgal için bir kılıf hazırlamış oldular⁹⁸.

---

⁹⁴ İşlek, **a.g.e.**, s. 27, 34-35.

⁹⁵ Çelik, , **a.g.e.**, s. 45.

⁹⁶ Akbıyık, , **a.g.e.**, s. 34.

⁹⁷ İşlek, **a.g.e.**, s. 34.

⁹⁸ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 34.

Fransız Suriye işgal Ordusu Komutanı General Hamlin Adana'ya girmiştir. İşgal hareketi genişlemiş; 8 Mart 1919'da Kozan'a Yüzbaşı Taillardat ile Üsteğmen Suby, Ceyhan'a ise Yüzbaşı Arrikhi gönderilmiştir. Bölge Fransızlarla birlikte İngilizlerin bir yıl kadar ortak işgalinde kalmıştır. Bu arada İstanbul Hükümeti'nin, Toros dağlarını doğal sınır kabul ederek Adana'yı gözden çıkardığı anlaşılmaktadır⁹⁹. Böylece Çukurova Yöresinin (Kilikya'nın) işgali İngiltere ve Fransa tarafından yapılmış oluyordu.

1.3.3. Suriye İtilafnamesi Üzerine Çukurova Yöresinin Kontrolünün Fransızların Eline Geçmesi

Birinci Dünya Savaşı esnasında imzalanan Sykes-Picot gizli antlaşmasına göre, Osmanlı Devletinin hakimiyeti altında bulunan, Basra Körfezinden Musul'a kadar olan bölge İngiliz nüfus sahası olarak tanınmıştı. Adana, Mersin, Antep, Urfa, Maraş ve Musul vilayetleri ile Suriye bölgesi de Fransız nüfus sahası olarak tanınmıştı. İngiltere kendi nüfus sahası ile Rusya arasında tampon bir bölge oluşturmak gayesi ile bu bölgenin Fransa'ya verilmesini kabul etmişti.

Bu vilayetlerden Musul vilayeti petrol zenginliği sebebi ile göz dikilen bir bölge idi. Ancak Birinci Dünya Savaşının şartları, İngiltere'yi, Musul bölgesinin Fransa'ya istemeye istemeye vermeye mecbur etmişti. İngiltere'nin gözü öteden beri Irak'ta ve bu arada Musul petrollerinde idi¹⁰⁰. Savaşın cereyanı sırasında kağıt üzerindeki bu toprak paylaşımı elbette önemli bir rol oynamıştı. Ancak daha sonra kendi iç problemleri nedeniyle, Rusya'nın savaştan çekilmesi, bu devletler arasında bir takım anlaşmazlıklara yol açtı. Filistin, Irak ve Suriye cephelerinde tek başına savaşın bütün yükünü çeken ve Osmanlı Devleti'ni yenen İngiltere, bu nedenle Fransa'yı, Mondros Mütarekesi görüşmelerine katmamıştı. İngiltere'nin amacı gizli antlaşmalar gereğince Fransa'ya verilmesi gereken Musul'u, kendi elinde tutmaktı. Bununla birlikte, İngiltere, tampon bölgenin sınırını daha kuzeye doğru çekmeye ve genişletmeye çalışmıştır. İngiltere'nin, bu planını gerçekleştirmek gayesiyle, bölgede Kürtçülük faaliyetlerine giriştiği, bu tür faaliyetleri desteklediği ve uydu bir Kürt Devleti kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

İngiltere'nin bir diğer planı da, Kilikya'yı geçici de olsa işgal edip elinde tutarak, Musul'u almak için Fransızlara karşı bir koz olarak kullanmaktı. Hatta, daha

⁹⁹ Yorulmaz, **a.g.m.**, s. 346

¹⁰⁰ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 49.

önce belirtildiği üzere, Fransa, bölgede menfaatleri olduğunu sert bir dille açıkladığı halde, İngiltere, bölgeden çekilmek için Filistin’de nüfusunun tanınmasını ve Musul bölgesinin kendisine bırakılmasının şart olduğunu ileri sürdü. Bu arada, Musul’a verdiği önemi belli etmekten de kaçındı. Filistin’de ise, bir tampon saha oluşturmak üzere idi. Böylece, İngiltere, Musul ve Filistin’i elde tutmak ve daha sonra, kendisi çekilse bile bölgede menfaatlerini korumak üzere, önemli adımlar atmış oldu¹⁰¹.

Mütarekeden sonra İngilizler, Musul, İskenderun, Kilis ve Antep’i işgal ettiler. İngilizlerin bu eylemi dikte ettikleri mütareke hükümlerine de aykırıydı. Ardından mütarekenin yedinci maddesini bahane ederek, Maraş ve Urfa’yı da işgal ettiler. Fransızlar ise Adana, Mersin ve Osmaniye’yi işgal ettiler. Böylece İtilaf devletleri aslında savaş yıllarında, aralarında yaptıkları gizli paylaşım projelerini tatbik etmeye başlamışlardı¹⁰². Çukurova bölgesi, ortak işgale uğramsına rağmen, bu bölgede İngilizler Fransızlar arasında nüfus yönünden siyasi bir çekişme kendini gösteriyordu. Fransa, İngiltere üzerinde yaptığı baskıdan başarıyla çıkacak, Suriye ve Kilikya bölgesini kendi nüfuzu altına alacaktı¹⁰³. Öte yandan, Sykes-Picot Antlaşması’nda kararlaştırılan toprak paylaşımı, daha başından beri, İngiliz finans çevreleri tarafından olumsuz karşılanmıştı. Fransa’da Başbakanlığa getirilen Clemenceau’yu, yumuşak ve ikna edilebilir bir kimse olarak gören ve bu göreve gelmesinden memnun kalan İngilizler, hemen harekete geçtirdiler. Aralık 1918’deki Clemenceau-Lloyd George görüşmesinde, Clemenceau da doğu meselelerinde mutabakata varılması arzusunu belirtti. Lloyd George ise, Filistin üzerinde İngiliz hakimiyetinin tanınması ve Fransa’nın Musul bölgesindeki haklarından feragat etmesi karşılığında, İngiltere’nin de, Almanya’nın Türk Petrolleri Şirketi payından % 25’ini Fransa’ya devredebileceğini belirtmişti.

9 Şubat 1919’da, Fransa, Musul ve Suriye’nin önemli bir kısmındaki haklarının tanınmasını istedi. İngiltere ve Fransa, bunu takiben, A. B. D. ile İtalyan delegelerinin de katıldığı bazı toplantılar yaptılar. 7 Mart 1919’da Clemenceau, Suriye’nin tamamı ve Kilikya’daki “manda” isteklerini dile getirdi. Fransa’nın bu isteği, Ermenistan için düşünülen bölgenin de en önemli kısmını kapsamaktaydı. Lloyd George, hem bu isteğe karşı çıktı, hem de Fransa’nın, Faysal ile anlaşmadan, Suriye’yi işgale kalkışmasının kanlı bir savaşa yol açabileceğini, bu nedenle sadece

---

¹⁰¹ Çelik, , a.g.e., s. 87-88.

¹⁰² Kaplan, a.g.e., s. 107.

¹⁰³ Hatipoğlu, a.g.e., s. 54

kıyı şeridini elde tutmakla yetinmesi gerektiğini belirtmişti. Buna karşılık, Fransızlar, isteklerinde bir değişiklik yapmadıkları gibi, İngiltere'yi Sykes-Picot Antlaşması'na uymamakla suçladılar.

20 Mart 1919'da toplanan Dörtler Konseyi'nde, Fransızlar: Önce Arapları, Türklerden ayırmak, İngiliz ve Fransız istekleri hakkında ise, daha sonra karar vermek gerektiğini ileri sürdüler. Fakat o sırada, bölgedeki Fransız kuvvetleri, İngiliz kuvvetlerine göre sayıca çok az ve bölgeyi işgale yetmeyecek durumdaydı. İngilizler böyle bir şartı kabul etmiş olsalar da, çekilecek İngiliz birliklerinin yerine, Fransızların hemen kuvvet göndermesi imkansız gibiydi. Bu durumu iyi değerlendiren İngilizler, Fransa'ya, Suriye ve Toros geçitlerindeki askerlerini geri çekeceklerini bildirdiler. Bu bir çeşit tehditti. Çünkü, böyle bir çekilme, Filistin ve Mezopotamya'yı İngiliz işgali altında bırakacak, zaten bölgede yeterli kuvvete sahip olmayan Fransa, Suriye'deki Arapların tehdit ve merhametine terk edilmiş olacaktı. Buna karşılık, Fransa'da basın, kamuoyu ve aydınlar, kendi işgal bölgelerindeki yetkiler İngilizlere bırakıldığı için, hükümeti eleştiriyordu. Bu ortamı iyi değerlendiren İngilizler, Fransa'yı kendi istekleri doğrultusunda bir anlaşmaya zorladılar. Böylece, Suriye İtilafnamesi'ne başlangıç teşkil eden adımlar atılmaya başlandı¹⁰⁴. 26 Nisan 1919'da Fransa ve İngiltere arasında Long-Berenger Petrol Antlaşması'nı yaptılar. Bu antlaşma ile İngiltere ve Fransa, Rusya'da, Romanya'da, İngiliz ve Fransız sömürgelerinde ve özellikle Mezopotamya'da bulunan petrol bölgelerindeki münasebetlerini yeniden düzenlediler. Buna göre Fransa petrolünün %25'ini kullanabilecekti¹⁰⁵. 1919 yılı Mayıs ve Haziran aylarında yöreye Fransız takviye birlikleri sevk edilmiş olmasına karşılık, komuta ve otoritesinin İngilizlerde kalması, Fransa'da hükümet üzerindeki baskıları yoğunlaştırdı. Nihayet, Temmuz 1919'da yeniden bir araya gelen Lloyd George ve Clemenceau, yaptıkları görüşmeler sonunda: Adana, Maraş, Antep ve Urfa ile Suriye'nin bir kısmında İngiliz birliklerinin yerini, Fransız kuvvetlerine terk etmesini, Şam ve Halep şehirlerinde de İngilizlerin yerlerini Şerif Hüseyin birliklerine bırakılmasını ilke olarak kararlaştırmışlardı¹⁰⁶.

Lloyd George ile Clemenceau görüşmeleri çerçevesinde, Fransız ve Araplara sunulmak üzere bir memorandum hazırlanmıştı. Buna göre: İngiliz ordusu, Suriye ve Kilikya'yı boşaltmak için derhal harekete geçecekti. İngilizler bu bölgedeki

---

¹⁰⁴ Çelik, **a.g.e.**, s. 88-89.

¹⁰⁵ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁰⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 89-90.

sorumluluklarını Fransız ve Arap kuvvetlerine devredeceklerdi. Filistin, İngiltere'nin elinde kalacaktı. Musul dahil, Mezopotamya da İngiltere'ye tabi olacaktır. İngiltere aynı zamanda Ermenileri himaye sorumluluğunu üstlenen Fransız birliklerini Kilikya'ya göndermesini kabul ediyordu. Bunu takiben, Fransızlar, Mayıs ve Haziran 1919'da gönderdikleri kuvvetlere ek olarak, karargahı Beyrut'ta bulunan General Gouraud kuvvetlerinden Yarbay Thibault'nun emrindeki 412. Piyade Alayının 2 Taburunu, 12 Temmuz 1919'da, Mersin'de karaya çıkararak Adana'ya sevk ettiler. Çok geçmeden, İskenderun'da karaya çıkarılan aynı alayın 3. Taburu, Osmaniye istikametinde, Dört Yol'a kadar ilerledi. Böylece Kilikya Fransız kuvvetleri, nihayet teşekkül etmiş bulunuyordu. 13 Eylül 1919'da Paris'te Clemenceau'ya, 15 Eylül'de Dörtler Konseyine resmen sunulan memorandum üzerindeki görüşmeler neticesinde: 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren İngiliz kuvvetlerinin Kilikya ve Suriye'den çekilmesi ve yerlerini Fransızlara terk etmesi hakkındaki "Suriye İtilafnamesi" olarak tanınan, İngiliz-Fransız Antlaşması imzalandı. Antlaşma şartı gereği sivil yönetim Osmanlılarda kalacak askeri otorite Fransızların elinde olacaktı.

Böylece Suriye ve Kilikya işgal kuvvetlerinin karşılıklı değişimi hakkında İngiliz-Fransız mukavelesi imzalandı. Bu antlaşma tarihe "Suriye Antlaşması" diye geçmiştir. İngilizler bu antlaşma ile emellerine ulaşmışlardır. Musul'u elde eden İngiltere Filistin'i de kendi nüfus sahası olarak tanınmasını sağlamıştır¹⁰⁷. 15 Eylül 1919'daki bu antlaşmayı takiben, otuziki Fransız Piyade Taburu, yirmi Süvari Bölüğü ve yeniden teçhiz edilmiş ondört bataryadan müştekil "Fransız Şark Ordusunu" tespit etmiş olan Mareşal Foch, bu kez, Kilikya için General Duffieux Komutasındaki 156. Piyade Tümenin tahsisini gerekli gördü¹⁰⁸.

İngiltere'nin bu antlaşmayla elde ettiği Musul önemli bir stratejik ve coğrafi konuma sahipti. Musul Vilayeti, Türkiye, İran ve Kafkasya arasındaki büyük ulaşım yollarının merkezi idi. Ayrıca Türkiye'yi İran'dan ayıran bir bölge idi. İngiltere böylece doğuda Hindistan ve Afganistan, batıda ise Musul ile İran'ı kuşatmış oluyordu. Batum ve Bakü şehirleri zaten İngilizlerin elinde idi. Ayrıca 9 Ağustos 1919 tarihinde İran ile yapılan bir antlaşmaya göre, İngiltere bu ülkenin iç işlerine de karışabilecekti. İngiltere bunun yanında Musul Vilayetinde büyük bir askeri hareket üssüne sahip oluyordu. Oradan gerek Türkiye'ye gerekse İran'a etki edebilirdi. Hazar

---

¹⁰⁷ İşlek, **a.g.e.**, s. 28-29.

¹⁰⁸ Çelik, **a.g.e.**, s. 91.

Gölü'ne doğru ilerleyebilir, Orta Asya'yı kontrol edebilir, dünyanın çok yerini hakimiyeti altında bulundurabilirdi. Böylece Fransa'yı bir tarafa bırakan İngiltere, Ankara Hükümetine karşı her çeşit faaliyetini yapabilecekti. Böylece Akdeniz ve Kızıldeniz'den Hindistan kapıları dahil bu alandaki bütün topraklar İngiliz hakimiyetine geçecekti. Suriye Antlaşması üzerine Fransa, Suriye ve Adana bölgesi yüksek komiseri olarak General Gouro'yu atadı. Maraş, Antep ve Urfa'daki İngiliz birlikleri ile Fransız birliklerinin yer değiştirme görevi Konelel De Piapap'ye tevdi edildi¹⁰⁹.

İstanbul Hükümeti de İtilafnameyi haber almıştı. Hükümet adına, Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Kolordu Komutanlarına birer telgraf çekerek, bilgi vermişti. 1916'da, Edvard Grey ile Cambon arasındaki anlaşma esas alınarak, 17 Eylül 1919'da, İngilizlerle Fransızların "Suriye İtilafnamesi" adı verilen bir antlaşma yaptıklarını bildiren Cemal Paşa, belirtilen antlaşma maddelerini de açıklamıştır, bir gün önce kaleme alınmış, Faysal, bunu tadil ettirememiştir¹¹⁰.

Buna göre:

a) Doğuda, Fransız nüfusuna dahil olacak olan saha iki mıntıkaya ayrılmıştır. Bunlardan biri, şimdiye kadar mevcut bulunan İngiliz kıtaları yerine, Fransız kuvvetlerinin geçeceği mıntika, diğeri de Fransa tarafından tahliye olunacak mıntikadır. İtilafname, bu mıntikalardan birincisini "Mavi Mıntika", ikincisini ise "A Mıntikası" adı ile isimlendirmiştir.

b) Bu mıntikalardan birincisi Kilikya'yı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını ve Suriye'nin sahil mıntikasını ihtiva etmektedir ve sınırı Beyrut'un güneyinden başlar ki, bizi esas olarak ilgilendiren saha burasıdır. Bu alanın hudutları, Beyrut'un güneyinden başlayarak doğuya ve sonra kuzeye doğru yönelir. Şam, Hama, Humus ve Halep şehirlerini hariçte bırakır. Halep'ten, Urfa, Malatya, Harput şehirlerini içine alarak, Sivas'a gider. Bu şehri de içine alarak, doğru bir hat olarak güneye yönelir ve Mersin'in biraz batısında denize kavuşur.

c) İkincisi ise, Halep, Humus, Hama ve Şam şehirlerini ihtiva eden mıntikadır. Birinci "Mavi Mıntıkada", Fransız memurları, kurulacak bir mahalli hükümetle arzu ettikleri gibi kontrol hakkına, direkt bir idare tesisine salahiyyetler olacaklardır.

¹⁰⁹ İşlek, a.g.e., s. 29-30.

¹¹⁰ Kazım Karabekir "İstiklal Harbimiz" C. II, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2008, s. 359-360; Yaşar Akbıyık, a.g.e., s. 55-56.

d) İkinci, “A Mıntıkası’ ”da, Fransızlar, müstakil bir Arap Hükümeti’ni tanımaya mecbur olacaklardır. A Mıntıkasında, Fransa’nın mali ve iktisadi menfaatleri gizli tutulacak, Arap Hükümeti, yabancı müşavir veya öğretmen çağdırmaya lüzum görürse, bunları Fransa’dan getirecektir.

e) Musul ve havalisi, şimdilik yine İngilizlerin işgali altında kalacaktır¹¹¹.

f) Bütün bu havalideki Fransız kıtaları, Beyrut’ta bulunacak olan Fransız Generali Gouraud’nun emrinde olacaktır.

g) Mavi Mıntıkasında, Fransızların, Senegalli ve Cezayirliilerden mürekkep olmak üzere, 30 bin kadar askeri bulunacağı ve bunun cengaver kabilelerle meskun olan geniş mıntıkasının işgali için kafi olduğu, Kuva-yı Milliye merkezine yaklaştıkça tehlikenin artacağı, 29 Teşrin (Ekim) tarihli Maten gazetesinde yazılıdır.

h) General Allenby, Türklerin, Araplarla bir ittifak yapabileceğini, bu sebeple, mıntıkayı işgal esnasında, çetin çarpışmalar yapmaya mecbur kalmamaları için, Araplarla anlaşmalarını, Fransızlara tavsiye etmektedir.

ı) Bu itilafname, Emir Faysal’ın son defa Suriye’den Marsilya’ya gitmesinden bir gün önce kaleme alınmış, Faysal, bunu tadil ettirememiştir. Bu itilafnameden, bizim kadar, belki bizden ziyade Arapların da nefret ettikleri açıktır. Emir Faysal’ın, geçenlerde Paris Gazetesinde çıkan bir beyanatına göre, o taraflarda başka hiçbir ümitleri kalmaz ise, haklarını müdafaaya başlayacakları anlaşılmaktadır. Lloyd George’un son konuşması ve Arapların, İngilizler mütemadiyen silahlandırıldıkları ve savaşa hazırlanmakta oldukları dikkate şayan bir husustur¹¹².

Bu telgrafın son maddesinden de anlaşılacağı gibi, İngiltere, bir taraftan bölgeyi Fransızlara devredip geri çekilirken, diğer taraftan da Suriye’deki Arapları Fransa aleyhine silahlandırmıştı. Türklerin Anadolu’daki Fransız işgalini kabul etmeyerek, karşı koyacağı da İngilizler tarafından iyi bilinmekteydi. Ayrıca, söze dilmesi gerekli bir diğer gerçek de, Fransızların, İngilizlerden bölgeyi devralırken, yeterli kuvvete sahip olamadığıydı. Mareşal Foch, işgal için otuziki tabur, yirmi süvari taburu ve ondört batarya gerektiğini belirtirken, General Hemelin, işgalin başlangıcında, Adana’dan Urfa’ya kadar, sadece altı Fransız taburu kullanmıştı. Bunu

---

¹¹¹ Çelik, , a.g.e., s. 91-92.

¹¹² Akbıyık, a.g.e., s. 58.

gören İngiliz subayları: “Fakat, felakete gidiyorsunuz. Bir avuç adamla devralıyorsunuz”, demişlerdi.

Şark Orduları Başkomutanlığına atanmış olan General Gouraud, işgalden sonra Fransa'nın, nasıl bir siyaset izleyeceği konusunda İngiliz “Observer” gazetesine verdiği demeçte: “Ben, Suriye’ye, doğuda bir nevi Fransız hakimiyetini veya himayesini tesis için gidiyorum. Görevim, sadece belirli bölgelerdeki İngiliz birlikleri yerine, Fransız kuvvetlerini yerleştirmek ve Osmanlı İmparatorluğu’nun muhtelif kısımlarının durumu Sulh konferansı tarafından tayin edilinceye kadar bu bölgeler dahilinde asayişin temin etmektir. Böylece bir görevin ciddi siyasi sorumluluklar getirdiğini pek iyi biliyorum. Kilikya’da ve Suriye’de, bir takım Fransız kuvvetlerinin varlığı, geniş serbestiye sahip bulunan yerli ahaliden bu hakkın alınacağı anlamında yorumlanmamalıdır. Müslümanlarda, böyle bir anlayışın meydana gelmesi pek üzücü bir durum olacaktır” demişti.

Gouraud, Paris’te verdiği bir beyanatta da, Suriye ve Adana havalisindeki durumun, Cezayir, Tunus ve Fas ile kıyaslanamayacağını, ancak, askeri birliklerin değişmesinin kesinlikle gerektiğini, bunun da daha çok İngiltere’nin isteği üzerine gerçekleştiğini belirtmişti. General Gouraud’nun bu demeçleri olumlu bir intiba uyandırmış olmasına rağmen, işgal sırasında ve daha sonra, Fransız kuvvetlerinin icraatı tamamen aksi yönde gelişmiş, Ermenilerin, bölgedeki Türklere tecavüzlerine göz yummak, hile ve desiselerine alet olmak yanında, Fransızların kendileri de Türklere zulüm ve işkence hareketlerine bizzat katılmışlardı¹¹³.

Mustafa Kemal, yayınladığı bir tamimle, Suriye İtilafnamesini ve şartlarını bölge halkı ile bütün Türk Milletine duyurdu. Bu tamimde, 1916 Sykes-Picot gizli antlaşması esas alınarak, 15 Eylül 1919’da, yeni bir anlaşma imzalandığı, milletin, azimli ve kararlı olduğunu ilan ettiğini ve bu gibi kararlara asla boyun eğmeyeceğini belirttikten sonra, vatani ve milleti ilgilendiren bu anlaşmadaki önemli kararları şöyle açıklıyordu:

“a) Vatanımızda, İngilizlerin haksız yere işgal etmiş oldukları bölgeleri bu defa tahliye ile Fransızlar, haksızlık üzerine haksız olmak üzere işgal ederek işe başlayacaklardır.

---

¹¹³ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Genişletilmiş 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988. s. 73-74,182.

b) Halep'i hariçte bırakarak, bu şehrin batısından geçen ve Urfa, Antep, Maraş ve Adana vilayetlerini içine alarak, Harput ve Sivas'a kadar uzanan, Sivas'tan Mersin'in batısına ulaşan sınır içindeki çoğunluğu Türk olan topraklar, Fransız nüfusu ve idaresi altına girecektir.

c) İtilafnamenin, Suriye'ye ait kısmında, Beyrut Vilayeti'nin Fransızlar tarafından işgal edileceği bildirilmektedir. Bu durum, dindaşlarımızı, en zengin topraklardan mahrum edecektir”

Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti'ni de bir yazı ile uyarmıştı. Bu yazıda, Kilikya'ya ek olarak, Urfa, Maraş ve Antep'in, bu kez de Fransızlar tarafından, mütarekeye aykırı olarak işgal edileceği haberlerinin bütün halkı heyecana sevk ettiğini, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu gibi işgallere karşı müdafaa ve mukavemet fikrini kabul ettiği, tarafsız kalmanın mümkün olmadığı, bölge halkının önce işgali protesto edeceğini, Fransızlar bu protestolara itibar etmezlerse, milletin her vasıtaya başvurarak, bütün varlığıyla işgale karşı koyacağını belirtmişti. Merkezi Hükümet'in de, bu işgali kararlı bir dille anlatarak, milleti itham ve mesuliyet altında bırakmamak üzere gerekli tedbirleri almasını istiyordu¹¹⁴.

Erzurum halkı da, Dahiliye Nezareti'ne çekilen aynı mealde bir telgrafta, şayiaların doğru olup olmadığını soruyor, buna karşı, İstanbul Hükümeti'nin ne gibi tedbirleri olduğunu öğrenmek istiyordu. Görev başındaki Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne göre: İtilaf devletlerinden herhangi birine karşı silah kullanarak başarı kazanmak mümkün değildi. Devletin, gelecekteki selametini sağlayacak başarıların elde edilmesinde en güvenli silah siyaset ve hakların tanıtılması olacaktır. İşgal kuvvetlerini mahalli bir silahlı ayaklanma veya savaşla uzaklaştırmak üzere memleket içinden silahlı kuvvetler tertip ve sevk etmek başarılı olmayacağı gibi, düşmanlığı artıracak ve Devleti her bakımdan yeni güçlüklerle karşı karşıya bırakacaktı. Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti'nin bu görüşüne karşı çıktı. Ona göre: Antep, Adana, Maraş ve Urfa şehirlerini üst üste haksızlıkla işgal eden, mütarekeyi takiben İstanbul'da, Türk'ün hukukunu ayaklar altına almakta müttetiklerinden ileri giden, şimdi de, Ermenistan'ın kurulması fikrinde İngilizlerle anlaştıktan sonra, Diyarbakır Vilayeti'ne de göz diken Fransızların, tutulmasında Türk Milleti'nin ne kazancı olacağına kimsenin akli ermemektedir. Batı'nın, taassup ve riyakarlığı bir millette herhangi bir

---

¹¹⁴ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974. s. 35.

tepki göstermezse, o milleti hakir görür ve hain maksatlarını tatbik başlar. Bu nedenle millet avazı çıktığı kadar bağırmalı ve böylece Türk Milleti'nin hayatına kastetmiş olan Avrupa'ya karşı hayat hakkına sahip olduğunu ispat etmelidir¹¹⁵.

Mustafa Kemal, bu azimli ve kararlı tutumu dış basına da aksettirmiştir. 31 Ekim 1919'da, Türkiye'ye davet ettiği Le Temps gazetesi muhabirine verdiği demeçte: “Mütareke hükümlerine göre anavatan hudutları dışında bırakılmış olan Aydın, Konya, Adana, Musul gibi, Türk nüfusunun büyük çoğunlukta olduğu vilayetleri, Osmanlı Devleti'nden ayırmaya imkan olmadığını ve milli hareketin sarsılmadan devam edeceğini bütün dünya kamuoyuna ilan etmiştir”. Ayrıca Mustafa Kemal, 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e, bölgeyi Fransızlara işgal ettirmemek için, gerekli her türlü tedbirin alınmasını isteyen bir yazı göndermişti. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün vilayet ve heyeti merkezlere gönderdiği ve işgalin protesto edilmesini isteyen tamim üzerine, Türkiye'nin her tarafında protesto ve mitingler yapıldı. İngiliz kaynakları, Türkiye'nin, çeşitli il ve ilçelerinden 81 adet protesto telgrafı geldiğini belirtmektedir. Bu protestolar sonra, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, 12 Kasım 1919'da Lloyd George'a gönderdiği bir raporda: Suriye ve Güney Anadolu'nun İngiliz işgalinden, Fransız işgaline devri hususundaki kararın açıklanması üzerine gösterilen tepkinin, Adana bölgesinin, Türkiye'nin tabii ve ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koyduğunu belirtmiştir¹¹⁶.

Görüldüğü gibi, İngiltere bölgeyi bir taraftan Fransızlara devrederken, diğer taraftan Suriye'deki Arapları da onların aleyhine olarak silahlandırmaktadır. Anadolu'da Türklerin Fransız işgalini kabul etmeyeceğini ve karşı koyacağını da İngilizler gayet iyi bilmektedirler. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen Fransa “doğudaki ölümüne” imza atmıştır¹¹⁷.

1.3.4. Fransızların Çukurova Yöresini İşgalinde Ermenilerle İşbirliği Yapması

Suriye İtilafnamesini takiben, Maraş, Antep ve Urfa'daki İngiliz birlikleriyle, Fransız birliklerinin değiştirilmesi işiyle görevlendirilen Albay Piepape, İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi sırasında, Maraş, Urfa ve Antep'teki askeri hareketleri

¹¹⁵ Baykal, a.g.e., s. 53; Akbıyık, a.g.e., s. 76.

¹¹⁶ Baykal, a.g.e., s. 34; Çelik, a.g.e., s. 95.

¹¹⁷ İşlek, a.g.e., s. 32.

yönetti¹¹⁸. Fransızlar, Kilikya'yı hazırlıksız olarak işgal etmişlerdir. Aslında Suriye'de dahi kolluk işlevini yürütebilmek için bile yetersiz sayıda askerleri vardı. Bu durumda nerede kalmış ki bir de Kilikya'da kolluk işlevini gereğince yürütebilsinler. Fransız askerleri, Suriye'den, Adana ve Çukurova bölgesine ilerlediler. Fransızlar ve onların emri altında ekserisi yerli Ermenilerden mürekkep olmak üzere, Fransız askeri üniforması giymiş olan 400 kişilik bir müfreze, Dörtyol kasabasına girdi, evleri bastı ve yağma etti. Ayrıca:

- 17 Aralık 1918'de 500 kişilik Fransız birliği Mersin'e çıktı.
- 21 Aralık 1918'de Fransız ve Ermeni askerleri Adana'ya girdi.
- 27 Aralık'ta Pozantı işgal olundu.
- 28 Aralık'ta Akköprü ve Çiftahan işgal edildi¹¹⁹.

21 Aralık 1918'de Adana'yı işgal eden Fransızlar, sancak ve ilçelere Govenieur olarak subaylar tayin etmek suretiyle, Osmanlı idare örgütünün üstünde bir Fransız kontrol idaresi kurmuşlardır¹²⁰.

15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye İtilafnamesi gereğince, İngiliz kuvvetlerinin işgali altındaki Suriye, Filistin ve Adana havalisi, 1 Kasım 1919'dan itibaren, İngilizler tarafından boşaltılacaktı. Zaten geçici bir karakter taşıyan İngiliz işgalinden ve tahliyesinden sonra, Fransız kuvvetlerinin İngilizlerden devralacakları yerlerin başında Kilikya geliyordu. General Foch, daha önce tespit olduğu Fransız şark ordusuna ek olarak, Kilikya için 156. Piyade Tümenini tahsis etmişti. Fransız Şark Orduları Başkomutanlığına da General Gouraud atanmıştı. İngiliz kuvvetleri, Mareşal Allenby'nin emriyle, Ekim 1919 sonlarına doğru İskenderun yolu ile Filistin'e gönderildiler. General A Mudge, 20 Kasım 1919'da, Fransızlar tarafından askeri bir törenle uğurlandı. İngiliz kuvvetleri ayrıldığı sırada, Adana ve havalisinde, Fransızların üç piyade taburu ile iki süvari bölüğü bulunuyordu. Bu kuvvet azlığı nedeniyle, Fransızlar endişe içindeydiler. Nihayet 1 Kasım 1919'da, Fransızların, İskenderun ve Mersin'de karaya çıkardıkları kuvvetlerden, Albay Dubuisson emrindeki 6. ve yeni 18. Alayın Cezayir Avcı Taburlarını, 412. Alayın son taburu ile Albay Debieuvre emrindeki 17. Alayın Senegal Avcı Taburları takip etmişti. 17. Alayın bir Senegal Taburu derhal Tarsus ve Adana'nın işgali için sevk edildi. Böylece

¹¹⁸ E. Bremond, *La Cilicie En 1919-1920*, Paris 1920, s. 28-29.

¹¹⁹ Kartın, *a.g.e.*, s. 72.

¹²⁰ Yorulmaz, *a.g.m.*, s. 352.

Fransız kuvvetleri, tam mevcutlu, silah ve donatım açısından modern bir güç haline getirildi. Henüz göreve başlamamış olan General Gouraud'ya vekalet eden 156. Tümen Komutanı General Defieux, 26 Kasım 1919'da Beyrut'a, buradan da 2 Aralık 1919 günü saat 08. 00'de Mersin'e geldi. Kurmay Başkanı ve 1. Tugay Komutanı Albay Gracy de la Hayrie ile birlikte, aynı gün Adana'ya geçti. Garın önünde askeri törenle karşılandı. Defieux, Adana'da, ilk iş olarak askeri ve idari bütün otoriteyi eline aldı¹²¹. Daha sonra Fransızlarla aralarında yaptıkları anlaşma çerçevesinde 30 Ekim 1919'da Urfa'yı, 5 Kasım 1919'da Antep Fransızlara devredilmiş bu durum halk ve 13. Kolordu Komutanı Albay Cevdet Bey tarafından protesto ile karşılanmıştır¹²².

Böylece, Fırat Nehri'nin batısında Kilikya ve Suriye'ye yerleşmiş olan Fransız kuvvetleri dört tümene ulaşmıştı. Suriye-Kilikya Fransız Baş Mümessili ve Doğu Ordusu Başkomutanı General Gouraud kumandasındaki Fransız kuvvetlerinden Birinci Doğu Tümeni karargahı ile beraber büyük bir kısmı Adana'daydı. Ayrıca 7. Süvari alayının karargahı Adana'da ve birlikleri de piyade alayının emrinde bulunuyordu. Bu tümenin bir alayı Tarsus'a bir alayı da Mersin'e yerleşmişti. İslahiye, Bahçe, Ceyhan ve Pozantı'da Birinci Tümeden birer takviyeli tabur bulunmaktaydı. Fransızlar geniş bir alana yayılmış olan bu tümenin her yerde zayıf olduğuna hükmederek, 1920 yılı Şubat ayında Suriye'deki İkinci Tümeni de Anadolu'ya getirtmişler, ayrıca sırf Antep'e karşı zaman zaman takviye kuvvetleri de sevk etmişlerdi¹²³.

Fransızlar Adana ve civarını işgal ederken kuvvetleri içinde bir çok gönüllü Ermeni bulunuyordu. 3. 000 Ermeni gönüllüsü Kıbrıs adasında eğitim gördü. Sonrasında Suriye'den gelen mülteci Ermeniler de bunlara katılarak Ermeni Alayı meydana getirildi. "Ermeni Lejyonu" da denilen bu kuvvetler 1 bölük, 3 Ermeni Taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve bir de 37mm'lik topçu bölüğünden müştekil idi¹²⁴.

Ayrıca Fransız komutanlığına bağlı olarak, bölgedeki Ermeni kuvvetlerinin mevcudu 10. 000 civarında bulunuyordu. Bunların bir kısmı Fransız askeri üniforması taşıyan birlikler halindeydiler. 4. 500 mevcutlu bir alay olan bu birlikler daha Birinci Dünya Savaşı bitmeden önce, Fransızlar tarafından Mısır'da kurulmuş olup, Lejyon

---

¹²¹ Çelik, a.g.e., s. 96-97.

¹²² Kartın, a.g.e., s. 72.

¹²³ Hatipoğlu, a.g.e., s. 63-64.

¹²⁴ Akbıyık, a.g.e., s. 316.

Doryan (Legion D'orient) adını taşıyordu. Güney Anadolu işgal edilirken, Fransız kıtaatı ile beraber eski yurtlarına dönen Ermenilerin bir kısmı, askeri düzen içerisinde milli kuvvetler halinde örgütlenmişlerdi. Ermeni kuvvetlerinin üçüncü kısmını ise çeteler teşkil ediyordu. Bu Ermeni kuvvetlerinin bölge itibariyle dağılımı şöyledir:

Antep'te: 2. 500 kişi (Bunlara Ermeni Alayının iki taburu dahil)

Maraş'ta: 2. 000 kişi (Bunlara Ermeni Alayının bir taburu dahil)

Haçin'de (Saimbeyli): 1. 500 kişi

Urfa'da: 1000 kişi

Zeytun'da (Süleymanlı): 500 kişi

Şar'da: 350 kişi

Kozan'da: 300 kişi

Adana ve Mersin'de: 1. 000 kişi

Osmaniye, Haruniye, Bahçe ve İslahiye'de: 1. 000 kişi

Bu paradoks, Çukurova'da Fransız-Ermeni işbirliğini devam ettirmiş ve müşterek hareket Türkleri tehdit etme şekline dönüşmüştü. Böylelikle kısa sürede Çukurova bölgesinde Ermeni-Fransız zulmünün Türklere yönelmesi neticesini doğurmuştur. Hakim bir millet iken bir anda üçüncü sınıf bir sömürge ahalisi durumuna düşen ve sahip olduğu toprakları elinden çıkarmaya zorlanan Türk halkının, bu duruma rıza göstermesi düşünülemezdi¹²⁵.

1.3.4.1. Fransızların Çukurova Yöresini İşgalinde Ermenileri Çıkarları Doğrultusunda Kullanması

Mondros Mütarekesi'nden sonra, İstanbul Patriği ve Sis Ermeni Katalikosluğu'nun organizatörlüğünde, Fransız işgalinin kısmi olarak gösterdiği müsamahadan da yararlanma yoluna gitmişlerdir. Fransızların Ermenilere göstermiş oldukları bu müsamaha ise; tarihi, kültürel ve askeri bakımdan bölgedeki varlıklarını uzun süre devam ettirmek isteyen Fransa'nın politikasını gerçekleştirmede bir araç olmasından kaynaklanıyordu. Böylece İtilaf Devletleri Ermenilere müstakil-bağımsız bir devlet vaat etmişlerdi. Bu durum Fransız, İngiliz ve Rusların Ermenileri çok sevmelerinin bir sonucu değildi. Bilakis bölgede başta Fransa olmak üzere,

---

¹²⁵ Hatipoğlu, a.g.e., s. 64-65-66.

müstevlilerin çıkarları söz konusuydu. Örneğin Fransa, Çukurova’da kurulacak olan bir Ermeni Devleti’yle Türkiye’nin Suriye’ye doğrudan müdahalesini önleyecek ve bu ise Suriye’deki Fransız egemenliğine bir güvence teşkil edecekti¹²⁶.

Adana ve havalisinde, mütarekeyi takiben ve işgalin başlaması ile birlikte, Ermeni fedailerinin (Kamavorlar) ve Ermeni göçmenlerinin büyük topluluklar halinde yöreye geldiklerini belirtmiştik. Çünkü, o sıralarda, bölgede yeni bir Ermeni devletinin kurulması için, kendilerine göre çok uygun şartlar mevcuttu. Ayrıca Ermeniler, işgal kuvvetlerinden de destek alıyor, hatta çoğu kez eylemlerine onları da ortak ediyor, oldukça pervasız ve katı davranıyorlardı. Yöreyi işgal eden ve General Gouraud’nun emrinde bulunan altı Fransız Taburundan üçü Ermenilerden meydana gelmişti. Bu taburların oluşturulmasına Başbakan Briand tarafından başlanmış ve bir “Ermeni Alayı” kurulmuştu. Dünyanın her tarafından toplanan ve 5-6 bin Ermeni gönüllüden oluşan bu tabura Türkler, “Ermeni İntikam Alayı” adını vermişlerdi¹²⁷.

Legion Armenian “Ermeni Alayı”, bin Ermeni den oluşmuş ve doğrudan doğruya General Dufieux’nun emrinde olan bağımsız bir taburdu. Bütün Ermenilerin intikam duyguları ile dolu bu tabur, o dönemin en modern silahları ile donatılmıştı. Genel Merkezi Paris’te bulunan ve Ermeni Hınçak ve Taşnak Komiteleri tarafından, Türk düşmanlığı ile doldurulmuş hain, canavar ruhlu kimselerdi. Hepsi özel şekilde “Komitacı” yetiştirilmişlerdi. İşte bu komiteciler, Fransızların işgalle birlikte, yöre topraklarına yerleşmesini fırsat bilerek ve yerli Ermenilerle de el ele vererek, Türklerin köylerini ve evlerini basmaya, can, mal ve ırza tecavüze başladılar. Bu hareketleri sırasında, yörenin büyük toprak sahipleri ve tüccarlardan köklü ve geniş ailelere dayanan eşrafın, can, mal kazancına göz diktiler. Eşraftan bir çok kimse dövüldü. veya öldürüldü. Malları yağmalandı veya kendileri haraca bağlandı. Yörede, eşrafa iyi kazanç sağlayan ticaret ve müteahhitlik işlerini, Ermeniler, kendileri yürütmeye başladılar¹²⁸.

Ermeni askerleri daha işgalin ilk günlerinde Adana ve civarında Türklere zulmetmeye başladı. Ermenilerle başa çıkamayan Fransızlar 19 Şubat 1919’da Divan-ı Harp kurdular. 4’ncü Ermeni Taburu dağıtıldı. Bunlar 1 Mart 1919’da bir İngiliz gemisi ile Port Sait’e götürüldüler. Suçlu görülen 400 Ermeni Lejyonu diğer üç tabura

---

¹²⁶ Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 68-69.

¹²⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s. 179-180.

¹²⁸ Çelik, **a.g.e.**, s. 55-56.

dağıtıldı. 400 Ermeni de silahları alınarak hizmet bölüğüne verildi. Fransızlar da Ermeni Lejyonerlerine itimatlarının kalmadığını belirtiyorlardı. Ermenilerin katliam ve yağmalardan biraz da Fransızlar sorumluydu. Çünkü, Ermeni çeteleri Türk köylerinin yağmalayıp ele geçirdiği ganimetleri Fransız subayları ile bölüşüyorlardı. Bunlardan Albay E. Bremond bariz bir şekilde Ermenileri tuttuğundan ve Adana'da yolsuzluk yaptığından görevden alındı.

Ermeniler Fransız birlikleri içinde gönüllü askerlik yaparken diğer taraftan da kıyafet değiştirerek casusluk yapıyorlar aldıkları bilgileri Fransızlara aktarıyorlardı. Bilhassa Zeytun Ermenileri Elbistan'da yapılan Kuvayı Milliye faaliyetlerini günü gününe Fransızlara haber veriyorlardı.

Fransızlar Ermenileri Türklere karşı piyon olarak kullanıyorlardı. Bu hususta bir Ermeni şunları itiraf ediyor:

“Şimdiye kadar yaptıkları bütün saldırılarda oldukça başarılı olan Türkler, Fransızların yumuşak davranmaları sebebi ile hepsi birer aslan kesildi. Fransızların oturduğu yerler hariç, her tarafı yıkmaya yemin etmiş gibiydiler, bu arada Fransız mevzilerine de ateş etmekten geri kalmadılar. Türk silahlarından çıkan öldürücü kurşunlar, orada bir Fransız askerini yada burada bir Ermeniye yere sererek görevini yerine getiriyordu. Ah şu Fransızlar!... Her zaman sessiz kalmayı yeğlediler. Ermenilerin durumuna bile bile seyirci kaldılar. Fakat onlar bir darbe ile Türkçülüğü ezmeyi ve gittikçe vahimleşen duruma dur demeyi asla içlerinden geçirmedi. Şimdi size Türklerin açık sözlülüğünü ve Fransızların kayıtsızlığını gözler önüne seren bir olayı anlatayım. Bildiğiniz gibi Latin Kilisesi önemli bir konuma sahipti. Çan kulesi çok yüksek ve orta uzaklıkta yada bunun da ilerisindeki yerleri denetleyebiliyordu. Fransızlar Çan Kulesinin dördüncü katına makineli tüfek yerleştirmişlerdi. Makineli tüfeği kullanan adamın, makineliye ulaşması için bir merdivene tırmanması gerekiyordu. Her katın dört bir yanında, dört tane açık pencere vardı. Bundan dolayı merdivenlerden inen çıkan askerler Türkler tarafından kolayca fark ediliyordu. Bu pencereleri kapatmak Fransızların aklına gelmedi. Bir günde iki askerin aynı noktada vurulması üzerine pencereler kapatıldı. Neyle kapatıldı biliyor musunuz? Perde çeker gibi bir parça kefen beziyle. Ertesi gün aynı yerde bir askerin daha vurulup öldürülmesi üzerine tuğla ile pencereyi örtmek zorunda kaldılar. Bu işi de günlerdir açlıkla karşı karşıya kalan Ermenilere yaptırdılar. Nihayet mazgal mazgal deliği hariç pencereler tuğla duvarla güvenlik altına alındı. Askerler görevlerini emniyet içinde

yapabiliyorlardı artık. Makineli tüfeğinin başına oturmuş akşam yemeğini yerken aynı zamanda mazgal deliğinden de etrafı gözetleyen bir Fransız askeri sağ kolundan vurularak yaralandı. Türklerin bu derece atik olmaları Fransızları şaşırttı. Bundan sonra Fransızlar pür dikkat kesildiler¹²⁹.

1.3.4.2. Fransızların Ermenileri, Türklere Karşı Kışkırtması

Fransızların, işgalle birlikte, trenlerle taşıyarak Adana'ya yerleştirdikleri çok sayıda Ermeniler yanında asırlardan beri birlikte yaşadığımız Ermeniler ve Asuriler de bekledikleri fırsatın doğduğu düşüncesiyle ve işgal güçlerinin himayesinde, bizi arkadan vurmaya, bütün acımasızlıklarıyla Müslümanlara karşı zulüm, işkence ve ırza tecavüz hareketleriyle, her türlü savunma vasıtasından yoksun kimseleri yaralama ve öldürme eylemlerini giderek arttırdılar¹³⁰. Nitekim, işgalin ilk günlerinde Dört Yol'un Özerli Köyü'ndeki olaylar ve daha sonra cereyan eden bazı çarpışmaları takiben, 1 Ocak 1919'da, izinli çıkan Ermeni müfrezeleri, Özerli'de Türklerin baskınına uğradılar. Bunun üzerine Ermeniler ele geçirdikleri Müslümanları öldürmeye ve bu olayın intikamını almaya başladılar¹³¹.

Fransız işgal kuvvetleri komutanı Albay Bremond'un 9 Ocak 1919'da Genel Vali sıfatıyla Adana Hükümet Konağı'na yerleşmesinden itibaren Türklere yönelik olaylarda artış görülecektir. İşgal Orduları Kumandanı General Allenby'nin 9 Ocak'ta Pozantı'yı teftişinin ertesi günü Adana'da Kahyaoğlu civarındaki Abdo Ağa'nın çiftliğini basan 15 Ermeni askeri Abdo Ağa, kızı ve 15 işçisini katlettiler. Sabırlı Türk insanının şikayetleri dikkate almış görünen Fransız işgal makamları göstermelik olarak birkaç Ermeniye gözaltına almalarının ertesi günün de onları serbest bırakmak suretiyle yeni vahşetlere zemin hazırlıyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında zararlı faaliyetlerinden dolayı tehcir edilen Ermenilerin geriye dönüşlerinin hızlandığı 3 Şubat'ta bütün şehir Ermeni bayrağı ile donatıldı. Kiliselerde bağımsızlık yanlısı konuşmalar yapıldı, intikam naraları atılıyor, silah dağıtılan Ermenilerden gönüllü jandarma teşkiline hız veriliyordu.

Bütün bunlardan ayrı olarak Fransız askeri eğitiminden geçirilip tam donanımlı bir kuvvet olarak Çukurova'ya getirilen Ermenilerin dayanağı Fransız işgal

¹²⁹ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 209-210, 316-317-318.

¹³⁰ Hasan Akıncı, **Milli Mücadelede Çukurova**, Kuva-yı Milliye Dergisi, Sayı: 57, (Ocak- Aralık) 1965, s. 7.

¹³¹ Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Türkiye Kuva-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, Adana 20005, s. 30.

makamları ve onların verdikleri vaatlerdi. Osmanlı Devleti idaresinde ayrıcalıklı bir topluluk iken batılılar ve misyonerlerin marifetleriyle hisleri körüklenen Ermeniler, devlet kurma hayaliyle çok uzun yıllar sonra gelen fırsatı değerlendirmek için Türkleri acımasızca katlederken, kullanıldıklarını daha sonraları acı bir şekilde görecektirler¹³².

2 Şubat 1919'da, Albay Bremond'un Başadministratör' olarak göreve başlamasından sonraki gelişmeler, Türkler açısından daha çekilmez bir hale geldi. Boghos Nubar'dan selam getirdiğini söyleyen ve komitacıları destekleyen şımartan Bremond, işgal kuvvetlerinin baskısını arttırarak, Müslümanları tamamen sindirmeye çalıştı. Bu tarihe kadar cereyan eden olaylar, Adana ve havalisi halkının haklarını korumak üzere Kilikyalılar Cemiyetini kurmasına yol açtı¹³³.

İşgal makamlarının şımarttığı Ermeniler 20 Nisan'da, içerisinde kilise zamanında kalma haç olduğu iddiasıyla Ulu Cami'yi kilise yapma girişimlerinin ertesi günü Depoy Olayı'na sebep oldular. Türk jandarması kontrolündeki silah deposuna yapılan baskında Jandarma Mektebi muallimi Osman Efendi ve 2 sivil Türkü şehit etmeleri Türkleri çileden çıkardı. Adanalıların işgal idaresi önünde toplanarak cinayetleri protesto etmeleri sadece geçirilecektir¹³⁴.

Yaz aylarında Ermenilerin azgınlıkları çok arttı. Hiç kimse bir mahalleden öbür mahalleye gidemiyordu. Durumu bilmeyip de dışarıdan şehre gelenlerin, eski Kiremithane (o vakitler Ermenilerin oturduğu Döşeme Mahallesi) yolunda arabaları durduruyorlar, içindeki yolcu alınarak eli kolu bağlandıktan sonra ya bir kuyuya veya orada göle atılıyordu. Yine gafletle bağından üzüm ve meyve getirmeye giden zavallılar kendi bağlarının kuyusu içinde ölmüş bulunuyordu¹³⁵.

Küçük Ermenistan'ın merkezi olarak düşünülen Adana'da asayiş kalmamıştı. Dükkan ve ev yağmasıyla doymayan Ermeniler yanlarına aldıkları Ermeni askerlerle tehcir öncesi alacakları olduğu yalanıyla gözlerine kestirdikleri Türkleri, soyuyorlar, Fransızların bölge genişletmek suretiyle işgal sahasını yayma siyasetinde baş rolü oynuyorlardı. Bremond, bu hareketlerin organizatörlüğünü yapmaktaydı. Şımarttığı Ermeniler taşkınlığı kendi başkatibi Beyrutlu Kemal'in 5 Kasım'da suikastla öldürülmesine kadar varmıştı.

¹³² Bildirici, **a.g.m.**, s. 758-759.

¹³³ Çelik, **a.g.e.**, s. 56-57.

¹³⁴ Bildirici, **a.g.m.**, s. 760-761.

¹³⁵ Ener, **a.g.e.**, s. 43.

Çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği Fransız müfrezelerinin şiddet hareketleri Adana'dan başka Tarsus ve Mersin'e de yayılmıştı. Gale yana gelen Müslüman halkın mahalli Fransız askeri idaresi önünde toplanıp dükkanlarını kapatmak suretiyle Ermeni hunharlığını protesto etmesi sonuç vermeyecektir. Çünkü Fransızlar, kalıcı işgal amacıyla Çukurova'ya Ermeni, Cezayir ve Senegalli askerler yığarken, Anadolu'yu ikinci vatani sayan Pierre Loti'nin haykırışlarını, Claude Farrere'in Fransız işgalinin mantıksızlığına dair ikazlarını dinlememiş, her gün 8-10 Türkü katleden Ermenileri silahlandırmaya hız vermişlerdi. Yıllarca intikam hisleriyle doldurulan bu topluluktan, varlıklarının sebebi Osmanlı Devleti'nin gösterdiği hoşgörü elbette beklenemezdi.

Sonuç olarak ifade etmek istersek; var oluş sebepleri Türk Devleti ve milletine tarihte eşi benzeri görülmemiş katliamlar yapan bir topluluk haline getirilen Ermeniler, müstemleke sevdası uğruna Çukurova macerasına gelen Fransızlarla bir olup sabırlı ve savunmasız Türk insanını ekinler gibi yere sererek fırtına biçeceklerini unuttular. Çukurova'daki 1919 Katliamları İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ni kabul eden ülkelerin anısına kara bir leke olarak geçecektir¹³⁶.

1.3.4.3. Fransızların Çukurova Yöresini İşgali Üzerine Adana Havalisine Ermeni Göçlerinin Başlaması

Fransa'yla İngiltere aralarında bir anlaşma yaparak Anadolu'nun güneyini şöyle paylaşmışlardır: Fransa, Filistin üzerindeki isteklerinden İngilizler hesabına vazgeçiyor; buna karşılık:

1. Irak petrollerinden hisse alıyor,
2. Ergani bakırından faydalanıyor,
3. Kilikya pamuklarına sahip oluyor,
4. İran ile temasa geçerek ekonomik girişimlerine Orta Asya'nın kapısını açmış oluyordu.

Bu konuda Sir Edwar Grey, M. Poincare'ye İngiltere'nin Suriye'de kesinlikle gözü olmadığını, gerçekte burasının bir "Fransız bahçesi" olarak kabul edildiğini söylemiştir. Ayrıca Fransızlar, Tehcir Kanunu ile bölgeden uzaklaştırılan Ermenileri geri getirip Türklere karşı kullanmayı da planlamıştır. Kendilerine Çukurova'da

---

¹³⁶ Bildirici, a.g.m., s. 762-764.

devlet kurma sözü verilen Ermenileri ileride bölgeden ayrılmasından sonra doğacak boşluğu doldurmak için kullanma siyaseti gütmüştür¹³⁷.

Mondros Mütarekesinde, Adana ve havalisinin işgal edileceğine dair açık bir hüküm bulunmadığı halde, 7. maddenin elastikiyetinden faydalanan İtilaf devletleri, bu güzel vatan toprağımızı da işgale girişirler¹³⁸. Mondros Mütarekesini takiben Kasım-1918 tarihinden itibaren Çukurova'da başlayan İngiliz-Fransız ortak işgal hareketi, bir müddet sonra yani; 15 Eylül 1919 tarihinde gerçekleşen “Suriye İtilafnamesi” ile tam bir Fransız işgaline dönüşmüştü. Birinci Dünya Savaşı'ndan diğer devletler gibi yorgun çıkan Fransa bölgedeki varlığını uzun süre devam ettiremezdi. Ancak Çukurova üzerindeki Ermenilerin tarihi ve milli emelleri, Fransa için bir vasıta olarak kendini göstermişti. Bu durum dikkat çekici bir paradoks meydana getirmişti. Zira Fransa'nın sömürge politikası, gelecekteki Ermeni isteklerinin yegane dayanağını oluşturacaktı¹³⁹.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı Devleti tehcire tabi tutulan Ermenilerden isteyenlerin tekrar eski yerlerine dönmeleri için 31 Aralık 1918 tarihli bir kararname çıkarmıştır. Bu kararname Adana ve diğer vilayetlere yollanmış olup geri dönmek isteyenlerin sağlıklı ve güvenli bir şekilde seyahatleri ve yaşeleri karşılanmak üzere yerleştirilmeleri yapılacağı bildirilmiştir. Geri dönen Ermenilerin yol masrafları hükümet tarafından karşılanacaktır. Ayrıca onların mektepleri, kiliseleri ve diğer her türlü müesseseleri kendilerine teslim edilecektir. Öte yandan bu kararnamede Müslüman olmuş Ermeni kadınlardan bir Müslüman'la evli bulunanlar eski dinlerine dönme konusunda serbest bırakılmıştır.

Osmanlı Hükümeti geri dönüş yapmak isteyen Ermeniler ile ilgili işlemleri yaparken Müslüman muhacirleri de mağdur etmemek için titizlik göstermiştir. Şöyle ki; Müslüman muhacirler ellerinde bulunan ve eski sahiplerine iade edilecek olan ev ve dükkanlarda tamirat ve ilaveler yapmışsa arazi ve zeytinliklerde ekim yapılmışlarsa her iki tarafında hukuku gözetilecektir. Ermenilerin geri dönmeleri sağlanırken Müslüman mülteci ve muhacirlerin sefalet ve mağduriyetlerine mahal verilmeyecektir. Bu konudaki yanlış uygulamalar nedeniyle Dahiliye Nezareti vilayetlere bir genelge gönderme ihtiyacı duymuştur. Buna göre sahipleri dönmeyen

---

¹³⁷ Haluk Akbulut, **Arşiv Belgelerine Göre Türk-Fransız-Ermeni İlişkileri (1856-1920)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi (SBE), Van 2006, s. 143-144.

¹³⁸ Çelik, **a.g.e.**, s. 44.

¹³⁹ Akbulut, **a.g.e.**, s. 144.

emvali metruke mallarının tahliyesine gerek yoktur. Gayretkeş memurların bu tür uygulamalarının önüne geçilmelidir. Ayrıca emvali metruke malları hakkında karışıklıklara meydan vermemek için gerek hükümet gerek şahıslar tarafından satın alınan emvali metruke emlakinin satışına yada rehin bırakılmasına izin verilmememi vilayet ve sancaklara bildirilmiştir.

Osmanlı Devleti savaş döneminde Ermeni yetimleri hususunda titiz davranmıştı. Ermeni yetimleri koruma konusundaki hassasiyeti devam ettirmiştir. Savaş sonrasında bu çocukların bunların cemaatlerine iadesi söz konusu olmuştur. Ancak bu sırada Ermeni çocukların dışında Müslüman yetimlerden bazılarının da Gayri Müslim zannıyla Ermeni müesseselerine tesliminin istendiği görülmüştür. Hükümet bu tür olumsuzlukların önüne geçebilmek için talimatname göndermek mecburiyetinde kalmıştır. Bu talimatnamede “an-aslin_slam olan ba’zı yerli ve mülteci ve muh_cir çocukların da an_sır-ı Hıristiyanıyye yedine geçmesine hiçbir suretle muv_fakat c_iz olmadığından ahv_1-i mümasilede pek ziyade tedkik ve ta’mik mesele edilerek bu gibi gayr-i kabil tel_fi mehazire meydan bırakılmamasının al_kad_r_na ehemmiyetle tebliği matlubdur” denilmektedir. 18 Ocak 1919 tarihli bir genelgeye göre Ermeni yetimleri Ermeni cemaati olan yerlerde cemaate teslim edilecek, Ermeni cemaati olmayan yerlerde ise devlet kontrolünde tutulacaktır¹⁴⁰.

İşte bu olaylara paralel olarak, Fransızlar işgalden hemen sonra, vaktiyle Türkiye’den göç ettikleri kabul edilen 100. 000 Ermeni’nin Türkiye’ye dönmelerini istedi. Bunun üzerine 1915 tehcirinde Anadolu’dan çıkarılan Ermenilerden 100. 000 kadarı Çukurova’ya gelerek 70. 000’i Adana ve köyelerine, 12. 000’i Dört Yol’a, 8. 000’i Haçin’e geri kalanı da Kozan civarına ve ayrıca Maraş ve Zeytin’a da 5. 000 Ermeni yerleştirilmiştir.

Ermenilerin Çukurova’ya gelişlerini Bremond eserinde şu şekilde anlatmaktadır; bunun için okullar, işyerleri ve atölyeler organize olundu. Aynı zamanda 1919 yılı sonlarında 60. 000 Ermenin bulunduğu Adana’daki yığılmayı önlemek için aşağıdaki şekilde yeniden yerleşme oluşturuldu.: Haçin 8. 000, Hassa 1. 000, Dört Yol 112. 000, Osmaniye 1. 000, Misis 1. 200-1. 500 arası, Abdioğlu 1. 000 civarında, Nacarlı 1. 000 civarında, İncirlik 1. 200, Tarsus 3-4. 000 arası, Mersin 2-3. 000 arası. Bundan sonra ise Kilikya’daki Ermenilerin sayısı 1919 yılı sonunda 120.

¹⁴⁰ Feride Çavdar Uslu, **Adana Ermenileri (1914-1918)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Üniversitesi (SBE), Afyonkarahisar 2007, s. 73-74

000 kişiye ulaşmıştı. 4-6 Kasım 1919 tarihlerinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 12. Kolordu Komutanlığına gönderdiği bir yazıda; Ermeni nüfusunun çoğalmasından dolayı Anadolu'dan ve Amerika'dan Adana'ya gönderilen muhacirlerin durdurulmasını istemektedir. Adana'da bulunan Ermeni işgalcileri, yollara halılar sererek karşılanmışlardır. Böylece Fransız-Ermeni işbirliği devam etmiş, müşterek hareket, Türkleri tehdit etme şekline dönüşmüştür. Bu davranış Çukurova ve Güneydoğu Anadolu için bir felaket olmuştur. Bu sırada Ermeniler bazı cemiyetler kuruyor ve bu cemiyetler vasıtasıyla faaliyete geçiyorlardı. Bu cemiyetlerden birisi Gençlik Dernekleri idi. Çukurova'ya gelen Ermenileri müstahsil duruma getirmek, Türkleri Fransız makamlarına jurnallemek ve gençlerini siyasi cemiyetlerle yetiştirmek yönünden gayret sarf ediyorlardı¹⁴¹.

Ermeniler bölgede ancak nüfusun yüzde yirmisini oluşturmaktaydı. Bremond, Fransızların Suriye'deki Ermeniler için genel bir planı olmadığını ve sadece bir mektuptan söz edildiğini ileri sürmektedir. Onun belirttiğine göre, Halep'te bulunan Colonel Cloucard bazı planlar uygulamaktadır. Bazı günler düzensiz olarak gelen trenle 3. 000 Ermeni'yi habersiz olarak Adana'ya gönderiyordu. Bu nedenle onları barındırmak için topraktan tuğla barakalar inşa edilmekteydi. Bu şekilde bazı kampların oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Faubourg Rolland'da 600-800 kişi, Picol Kampı'nda 3. 000-4. 000 kişi, Gouraund Kampı'nda ise 2. 000-3. 000 kişi barınmaktaydı. İşyerleri, atölyeler ve okullar yapılarak organizasyon sağlanıyordu. Aynı zamanda Ermenilerin gruplaşmasıyla Adana'da yığılma olmaması için, eski köyler yeniden kurulmaktaydı. 1919 yılı sonlarında 60. 000'den fazla kişi bu şekilde yerleştirilmişti. 1919 sonlarında Kilikya nüfusu 400. 000 olup bunun 120. 000'ini Ermeni nüfusu oluşturmaktaydı.

Ermeni göçleriyle ilgili olarak Harbiye Nezareti'nin elde ettiği anlaşılan yazı ekinde sunulan istihbarat şöyledir;

“Adana'da bulunan İtilaf devletleri temsilcileri tarafından ortaklaşa verilen karara göre, Ermenileri toplamak için emir verildi. Bu konu için Fransız Hükümeti Adana'da bulunan Ermeni Patrik Vekili'ne bazı emirler vermiştir. Verilen emre göre, Maraş'tan Sivas'a kadar her nerede Ermeni muhacirleri varsa Adana'ya gönderilecek

---

¹⁴¹ Gülnaz Topgüloğlu, **Fransa'nın “Küçük Ermenistan Politikasının” Türk-Fransız İlişkilerine Yansıması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi (SBE), Edirne Şubat 2008, s. 163.

ve bunun alanı Tokat,Amasya, Kayseri, Yozgat, Anakara, Konya, Ereğli, Karaman, Afyonkarahisar, Eskişehir, İzmir ve civarı olan mahallerde bulunan muhacirlerin Adana'ya gönderilmesi ve her gün kaç kişi gönderilecek ise isimleri ile gönderildikleri tarihin İngiliz Komutanlığı'na bildirilmesi istenmiştir...»¹⁴².

Geri dönüş kararnamesiyle ne kadar Ermeni'nin eski yerlerine döndüğü hakkında değişik kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Verilen rakamlarda, 1914 öncesinden daha fazla sayıda Ermeni'nin bazı vilayetlere döndüğü dikkatimizi çekmektedir. Özellikle Adana bölgesinde bu durum söz konusu olmuştur. Hatta Erzurum ve Bitlis Ermenilerinin önemli bir kısmı da memleketlerine dönmeyerek Adana'da kalmışlardır. 1921 yılında Ermeni Patrikhanesi tarafından hazırlanan ve Ermenilerin yaşadığı yerleri ve sayılarını gösteren bir tabloya göre, Anadolu ve Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarında yaşayan veya eski yerlerine dönen Ermeniler 644. 900 olarak belirlenmiştir. Bu tabloda Adana'ya geri dönen Ermeni nüfusu 150. 000'dir. Amerikan arşiv belgeleri ise, Sevr'den önce geri dönenler de dahil olmak üzere Anadolu'da yaşayan tüm Ermeni nüfusunu 644. 900 olarak vermektedir¹⁴³.

Ermenilerin geri dönüşü 1919 ve 1920 yılında artarak devam edecekti. Örneğin Muhacirlerin Müdüriyeti Gemlik'e 2. 200 Ermeni sevk etti. İzmit'e bağlı Bağçeçik'e 1 Şubat 1919 itibariyle 1. 200'ü aşkın Ermeni geri döndüğü ve geri dönüşler devam ediyordu. Adana'ya 3. 000 muhacir geldi ve Suriye'deki İngiliz temsilcisine göre her hafta 1. 000 kişi daha gelecekti. 26 Ağustos 1919'da Ankara Valiliği'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafa göre Yozgat'a dönen Ermeniler 150 hanedir ve daha sonra gelenlerle dönenlerin toplam sayısı 3. 000 kişi oldu. Tehcir öncesi Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerden biri olan Maraş'a baktığımızda yaklaşık 1. 500 Ermeni'nin İngilizlerin Maraş'ı işgal etmesiyle geri döndüğü görülüyor. Maraş dahil güney vilayetlerine yerleştirilen toplam Ermeni sayısı konusunda çeşitli rakamlar verilmektedir.

Ocak 1919 itibariyle gelen Ermeni sayısı 41. 000'di. Bülent Bakar, Muhacirin Müdüriyetinin yaptığı istatistiğe dayanarak Şubat ayı itibariyle bu rakamın 79. 453'e yükseldiğini; kendi imkanlarıyla dönen 55. 000 kişinin yarısının Ermeni olabileceği tahmin ettiğini; böylece toplam 100-110. 000 Ermeni'nin yerlerine yerleştirildiğini söylemenin hatalı olmayacağını düşünmektedir. Nejdet Bilgi de, Mart ayına kadar

¹⁴² Yorulmaz, **a.g.m.**, s. 353-354.

¹⁴³ Uslu, **a.g.e.**, s. 74.

gelen toplam 230. 000 muhacirin yaklaşık 101. 747'sinin Ermeni olduğunu aktarmaktadır. Nisan ayında da ne kadarının Ermeni olduğunu belirtilmediği bir gazete haberine göre, gelen Ermeni ve Rum sayısı 270. 165'dir. Edindiğimiz son rakam ise yine bir gazete haberidir ve yaklaşık bir yıl sonraya aittir. Habere göre, mütarekeden sonra hükümet yoluyla yerleştirilen Ermeni ve Rum sayısı 335. 883'tür. Bakar, bunun 145-150. 000 Ermeni olabileceğini; kendi imkanlarıyla gelenler de dahil Şubat 1920 itibariyle toplam 200. 000 Ermeni'nin geri döndüğünü belirtir¹⁴⁴.

Osmanlı arşiv belgelerine göre Adana vilayetinden sevk edilen 14. 000, kalan 15-16. 000'dir. Ancak, geri dönenlerin ne kadarının sürgün edilmeyenler, ne kadarının sürgünden dönenler olduğunu kesin bir tespiti mümkün olmadığından 1919 başlarından itibaren Anadolu'da Ermeni nüfusunun belirlenmesi ön planda ele alınmıştır. Özellikle Amerika Milli Arşivi'nde yer alan diğer bir belgede ise, Anadolu şehirlerindeki Ermeni nüfusunun ne kadarının tehcir edildiği, ne kadarının yerlerinde kaldığı, gidenlerden ne kadarının geri döndüğü, ayrıca kayıp ve ölü sayılarıyla 1919 yılından sonra dışarıdan gelip yerleşenlerin ne kadar olduğu kaydedilmemiştir.

Buna göre Adana merkezde savaş öncesi 25. 000 Ermeni'nin yaşadığı, 17. 000 göç ettirildiği, 8. 000'nin yerinde bırakıldığı belirtilmiştir. Savaş sonrasında 17. 000 Ermeni'den 12. 000'inin geri döndüğü, 5. 000'inin kayıp olduğu dolayısıyla 1919 yılında Adana'da toplanan Ermeni nüfusunun 20. 000 'ne ulaştığı, 1919 yılından sonra Adana'ya yeni gelen Ermenilerin ise 30. 000 olduğu ve bunlarla birlikte Ermeni nüfusunun 50. 000'e çıktığı bilinmektedir. Bu belgeden Ermenilerin Adana merkezli Ermenistan kurmak istedikleri açıktır. Şehir merkezindeki nüfusun tehcir öncesine göre iki kat artırıldığı görülmektedir¹⁴⁵.

1.3.4.4. Fransızların Adana'da Ermeni İdarisi (Yönetimi) Kurma Girişimleri

Ermeniler eski çağlarda yaşadıkları toprakları Asıl Ermenistan adıyla iki kısma ayırmışlardı. Birincisi "Büyük Ermenistan" ikincisi ise "Küçük Ermenistan". Büyük Ermenistan 15 vilayete bölünmüştü. Küçük Ermenistan ise, üç vilayete ayrılmış ve Kilikya Ermeni Krallığı adıyla da belirttikleri prensliğin toprakları Kilikya'da, sahil ve dağlık Kilikya olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Kilikya Ermenistan'ının sınırları

¹⁴⁴ Tayfun Eroğlu, **Tehcirden Milli Mücadele'ye Ermeni Malları (1915-1922)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi (SBE), İzmir 2008, s. 127-128.

¹⁴⁵ Uslu, **a.g.e.**, s. 75.

esneklik gösteren ve yüz yıllar boyunca bir çok devletlerin işgal ve istilasına uğramış bir geçit ve çarpışma sahası olan bu bölgelerde hiçbir zaman devamlı, mütecanis ve milli bir Ermenistan devleti mevcut olmamıştır. Küçük küçük krallıklar, çoğu zaman bölgedeki büyük devletlere bağlı olarak, muayyen yörelere hükmetmişlerdir.

Burada şunu da ifade etmek yerinde olur kanaatindeyim; Ermeniler yaratılış itibariyle ancak güçlü olanın yanında yer almışlardır. Örneğin Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle Bizans'a karşı Türklerin yanında yer almışlardır. Çünkü Türkler o sırada güçlüydüler ve bu asırlarca böyle devam etmişti. Mondros Mütarekesi'nden sonra ise Türkler zayıf duruma düşmüş bulunuyordu. Üstelik Türk yurdu ucundan kıyısından istila edilmişti. Böylelikle güç başkasının eline geçmiş gibi görünmekteydi. Öyle ise, güçlü olanın yanında yer almaları tabiatları gereği idi.

Ayrıca bir başka husus da; İtilaf Devletleri Kafkasya'dan Kilikya'ya kadar uzanacak "Büyük Ermenistan" fikrinden vazgeçmeyeceklerini ve böyle bir politikayı da Türklere kabul ettirebilecek güce sahip olduklarını tahmin ediyorlardı. Bu düşünceye ve bu geçmişe dayanarak politikalarını çizmeye çalışan Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu yıkılırken, mutlu sona ulaşabileceklerini zannettiler. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Çukurova'da kargaşa yaratmaya çalıştılar, Mondros Mütarekesi'nden sonra bu kargaşa daha da artmıştı. Bunun üzerine Çukurova yöresine bir Amerikan soruşturma heyeti gelmişti. Çeşitli din, dil ve ırklara mensup halkın ileri gelenlerini toplayarak, Adana'nın idaresi hakkındaki fikirlerini sordu. Bunlardan Ortodoks ve Katolik Ermeniler Fransa himayesinde bir Ermenistan kurulması istediler. Zaten Fransa da kendi denetiminde Kilikya adıyla bir Ermenistan meydana getirmek istiyordu¹⁴⁶.

Ermeniler Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusuna ihanet ederek, Osmanlı'ya karşı cephelerde savaşmış olmasına rağmen, Osmanlı ordusu Ermenileri mağlup etmişti. Ancak, Ermeniler bu mağlubiyetin ardından yine boş durmadılar ve kendileri için uygun ortamlar hazırlamaya başladılar. Amerika, İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin de desteği ile Ermeniler Mondros Mütarekesi'ne odaklandılar. Nihayet 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanarak, Birinci Dünya Savaşı fiilen sona ermişti. Ermeniler savaş boyunca yaptıkları ihanetlerin ve gizli faaliyetlerin bedeli olarak, Doğu Anadolu ve Kilikya'yı kapsayan büyük bir Ermenistan Devleti için büyük devletlerle, sürekli olarak temaslarda bulunmuşlardır.

---

¹⁴⁶ Hatipoğlu, a.g.e., s. 66-68.

Ermeniler Mondros'ta ABD, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle büyük güven duyarak Doğu Anadolu'da katliamlara başlamışlardı. Diğer taraftan Ermeni Patriği Zaven Efendi Aralık 1918'de bağımsız bir Ermenistan için imkanlar hazırlamaya başlarken, Ermeniler aynı zamanda kendileri için bir mandater devlet arayışı içine girmişlerdi¹⁴⁷.

Ermeniler, Fransa'dan da destek alarak, 18 Ocak 1919 tarihinde gerçekleştirilen Paris Konferansı'nda bir takım isteklerde bulundular. Paris Barış Konferansı'na sunulan raporda Ermeniler kuracakları devlet için Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum ve Sivas'tan oluşan altı Doğu ili yanında Güneydoğu yöresinde Kozan, Maraş, Cebelibereket(Osmaniye), İskenderun Limanı ile birlikte Adana'yı istiyorlardı. Kilikya bölgesi olarak ifade edilen bu yöreler Ermenilere söz verildiği için Ermeni gönüllülerin Suriye'de Türk kuvvetlerine karşı Fransız askeri ile birlikte çarpıştığı raporda belirtilmiş ve konferansta Ermenilere destek bulmaya çalışmıştı. İtilaf Devletleri bu bölgede bir Ermeni devletçisi kurmak için her türlü desteği Ermenilere veriyordu. Bu dönemde bu bölgede ve Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmak imkansızdı. Çünkü Ermeniler nüfus bakımından Anadolu'nun hiçbir bölgesinde çoğunlukta değildir¹⁴⁸.

Ermeniler Mondros Mütarekesi'nden sonra Paris'teki Barış Konferansı'na üç propaganda heyeti ile geldiler. Bunlar Bogos Nubar Paşa'nın "Avrupa Milli Ermeni Delegasyonu" başkanlığında "Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu" ve Ermeni Patriği Terzian'ın başkanlığında din adamlarından kurulmuş bir delegasyondur. Öte yandan Ermenilerin isteklerini ve meselelerini ortak bir duyguyla dünya kamuoyuna duyurmak maksadıyla Ermeni Matbuat Cemiyeti kuruldu. Eski Patrik Zaven Efendi de Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında çeşitli faaliyetlerde bulunarak Ermenilerin Barış Konferansında, önemli tavizler almasına çalıştı. Ermeni temsilcileri tarafından Paris ve Londra'da çeşitli görüşmeler yapıldı. 26 Şubat'ta iki Ermeni delegesi Bogos Nubar ve Aharonian konsey önünde isteklerini ayrı ayrı açıkladılar. Ermenilerin devlet kurmak istedikleri bölgeler şu şekilde açıklandı:

1- Kilis ile Kozan, Cebel-i-Bereket, Adana ve İskenderun'u içine alan Maraş Sancağı,

¹⁴⁷ Safiye Işıl Kara, **Milli Mücadele Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri (1919-1923)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (SBE), Kahramanmaraş Ocak 2010, s. 33.

¹⁴⁸ Hidayet Esen, **Milli Mücadelede Yahyalı ve Ermeniler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi (SBE), Niğde 2003, s. 33.

2- Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput, Sivas vilayetleri ile Karadeniz'e açılan bir kapı olması için Trabzon'un birleşmesi.

3-Erivan Tiflis'in güneyi, Gence ve Ardahan'ın kuzeyi hariç, Kars'ı içine alan Kafkas Ermeni Cumhuriyeti.

Bu yöreler Türkiye'den ayrılacak ve yirmi yıllık bir süre için manda altına alınacak

Ermeniler isteklerini gazeteler, broşürler, kitaplar, dostluk ve yardım cemiyetleri ve Paris Marsilya gibi kendi topluluklarının da kalabalık olduğu büyük merkezlerde düzenledikleri konferanslarla, Yunan propagandası ile işbirliği yaparak kamuoyuna duyurmaya, benimsetmeye uğraştılar¹⁴⁹.

Bogos Nubar Paşa, başkanlığındaki bu heyetin ileri sürdükleri en önemli delil eski Ermenistan'ın bir müddet burada hüküm sürmüş olmasından ibaretmiş. Bu sınırlar içerisinde Ermenistan nüfusunun sair unsurlara kıyasla ne oranda olduğunu, azınlık ve çoğunluk düsturları gereğince bu davanın ne merteye dinlenmesine caiz olduğunu Avrupa'nın taktir ve muhakemesine havale ediyoruz. Wilson tarafından konulan prensiplere göre milletler ve kavimler geleceklerine kendi mukadderatını tayin hak ve hürriyeti verilmiş olduğu halde, hiç bir millete eski tarihi hukuka dayanarak arazi talebi salahiyeti bahsedilmemiş olmasına, hatta mukadderatını tayinde serbest bırakılacak millet ve kavimlerin buldukları yerlerde mutlaka büyük çoğunluk teşkil etmeleri, azınlıkların hak, beka ve gelişmelerine zarar gelmemesi, bu insancıl esasların gereklerinden bulunmasına karşın, Ermeni murahhasları tarafından "Onlar" meclisine arz edilen bu davanın bu şekilde halledilmeye çalışılması çok zordur¹⁵⁰.

Fransızlar ve Ermeni temsilcileri arasında Paris'te yapılan gizli görüşmeler sonucunda Ermeniler Fransız askeri birlikler içerisinde eğitilip görev alacaklardır. Anadolu'dan tehcir ile gönderilen veya Anadolu'dan kaçıp başka ülkelere yerleşen Ermeniler çoğu askeri eğitimlerini Fransız orduları içerisinde Kıbrıs ve Şam'da tamamlamışlardır. Tehcire gönderilen Ermeniler bu hazırlıklardan sonra tam teçhizatlı olarak Kilikya'ya dönmek üzere hazırlanmışlardır. Ermeniler Fransız ordusuna bu

¹⁴⁹ Suat Akgül, **Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, CVIII, S. 23, Ankara Mart 1992, s. 388-389.

¹⁵⁰ Yusuf Tanatmış, **Türk Basınında Ermeni Meselesi (1914-1919)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi (SBE), Kayseri Aralık 2005, s. 60.

katkılarına karşılık Fransızlar zaferden sonra Kilikya'yı onlara bırakmayı ve bölgede müstakil bir Ermeni devleti kurmayı vaat edeceklerdir.

Fransızlar, Ermenileri Fransız ordusunda eğiterek, Ermeni Lejyonerlerini oluşturdukları vakit, Ermenilerle Kilikya Krallığını kuracaklarının sözünü vermişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ülkesinde ne kadar suç işlemiş kanun kaçağı varsa topladılar. Bunları tehirci tabii tutulanlar ile birleştirip Fransız birlikleri içerisinde tam bir ordu disiplini içerisinde eğittiler. Osmanlı Devleti'nin Ermeniler için Suriye'de tehirci bölgesi olarak belirlediği bölgeler artık onlar için bir toplanma yeri ve Fransızların komutası altında askeri eğitim merkezi haline gelmiştir¹⁵¹.

Fransa daha önce tehirci kanunu ile Çukurova'dan uzaklaştırılan Ermenileri tekrar Çukurova'ya getirip, eski yerlerine yerleştirmek istiyordu. Fransızlar Ermenileri niçin buraya yerleştirmek istiyorlardı sorusuna gelince; bunun sebebi gayet açıktı. Çünkü onlar Ermenilerden istifade etmek ve bu doğrultuda da Ermenileri Türk insanına karşı maşa olarak kullanmak isterken, aynı zamanda da Ermenilere Çukurova'da bir devlet kurmayı vaat ediyorlardı. Ayrıca Fransızlar, bölgeyi terk etmek durumuna gelince; burada ortaya çıkacak boşluğu bir Ermeni devletçisi ile doldurabileceklerini de düşünüyorlardı. Böylece Türk Devleti ile, güneydeki yani Suriye'de yaşayan Müslüman Araplar arasında bir tampon devlet kurulacak ve Müslümanların birleşmeleri de önlenmiş olacaktı. Bu konuda Mustafa Kemal Büyük Nutuk'ta meseleye şöyle bir açıklık getirmişlerdir: "...Halen ecnebi tahtı işgalinde bulunan manatlıktan, Kilikya'yı Arabistan ile Türkiye arasında bir etap tampon vücuda getirmek maksadıyla anavatandan ayrılmak arzusunda bulunduğu mevzu bahis edildi. Anadolu'nun en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve en zengin mıntıkası olan bu kıtanın hiçbir suretle ayrılmasına muvafakat edilemeyeceği...". Böylelikle bu bölgede Fransa'nın denetiminde bir Ermeni Hıristiyan devleti oluşturarak, iki İslam ahali arasına bir nifak sokmak niyetinde olduklarını görebiliriz¹⁵².

---

¹⁵¹ Hüseyin Klavuz, **Türk Basınında Adana Ermeni Olayları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi (SBE), Niğde Mayıs 2007, s. 74-75.

¹⁵² Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 57-59.

Ermenilerin Çukurova'ya göç etmesinde şüphesiz Wilson Prensipleri'nin de etkisi olmuştur. Çünkü işgal altındaki yerlerde halk oyuna başvurulması öngörülmüştü ve bu durum Ermeniler için hiç kaçırılmayacak bir fırsattı. Bölgede Ermenilerin dillerine doladıkları bir başka plan da Kilikya'da kuracakları devlet ile doğudaki Ermenistan arasında kalan bölgedeki halkı sıkıştırarak yok etmek ve iki devleti birleştirmektir. Ermeniler Adana bölgesinde gerçekleştirdikleri bu göçten Fransızlar ile birlikte Ermenilerin önemli bir kısmı da memnun olurken, Fransızların gerçek amaçlarını anlayan Ermenilerin bir kısmı göç hareketlerine tepki göstermişlerdir. Suriye ve Filistin bölgesindeki dini liderler Ermenilerin oradan oraya göç ettirilerek perişan edilmesinden müteessir olduklarını açıklamışlardır. Halep Ermeni cemaati Ermenilerin Adana'ya göç ettirilmesini protesto etmiştir. Avrupalıların hiçbir milleti düşünmediklerini onları kendi çıkarları için kullandıklarını dolayısıyla da Fransa'nın da Çukurova'da Ermenilere ihtiyacı olmasından dolayı oraya göçü teşvik ettiklerini belirtmişlerdir. Çünkü Fransızların Çukurova'yı ellerinde tutacak askeri kuvvetleri yoktu ve Ermenilerden asker olarak yararlanmak, Türkler üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanarak bölgede kalıcı olmayı planlıyorlardı¹⁵³.

21 Aralık 1918 akşamı Adana, Yarbay Romieu Komutanında, çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği, Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildi. Adana ve havalisi, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden itibaren, İngiltere'nin askeri denetim ve yönetiminde, Fransızların da idari denetim ve yönetiminde kaldı. 7 Kasım 1919'dan sonra, İngilizler Musul'a çekilmiş, yöre topraklarıyla birlikte, her türlü yetki Fransızlara bırakılmıştır¹⁵⁴. Fransa Hükümeti, 1918 yılı başlarından, 1919 yılı sonlarına kadar, Kilikya yerine "Ermenistan" adını kullanmıştır. M. Georges Picot, Clemenceau tarafından idari işlerin başına getirilirken, yürüteceği görev için "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" unvanını kullanmıştı¹⁵⁵.

Fransızlar 9 Ocak 1919'da Albay Bremond'u Genel Valiliğe getirdiler, sancak ve ilçelere "Gouverneur" olarak subaylar atadılar ve bu suretle "Osmanlı idare şebekesinin üstünde bir Fransız kontrol idaresi" kurdular. Genel vali resmi mühürde "Ermenistan'da idare servisi" sözünü kullanmıştı¹⁵⁴. Adana'da Albay Bremond

---

¹⁵³ Klavuz,, **a.g.e.**, s. 87-88.

¹⁵⁴ Çelik, **a.g.e.**, s. 42,52,53.

¹⁵⁵ İzzet Öztoprak, **Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. VIII, S. 22 Ankara - Kasım 1991, s. 118.

yönetimindeki Fransız kontrol idaresinin, mütarekeye ve Osmanlı egemenliğine aykırı olarak yaptığı uygulamaları özet olarak şu şekilde belirtmek mümkündür¹⁵⁶:

a- Kadro dikkate alınmadan dışarıdan jandarmaya subay alınmış ve alaya atanan subaylar İstanbul'a geri gönderilmişti.

b- Adana'dan İstanbul'a giden yolcular bir "yol tezkeresi" almaya ve bilet ücretlerini "madeni para" ile ödemeye mecbur edilmişti.

c- Adana mahkemelerinden çıkan ilamlar, Beyrut'taki temyiz divanına göndermekte idi.

d- Osmanlı posta pullarına "Kilikya" başlığı yazılmıştı. Mektup ve telgraflar sıkı denetime tabi tutuluyordu.

e- Halka Fransız bayrakları dağıtılmış ve resmi binalara Fransız bayrağı çekilmişti. Rum kilisesine Yunan, Ermeni kilisesine de Ermeni bayrağı çekilmişti.

f- Kontrol idaresi işlerine gelmeyen Osmanlı kanunlarını kaldırmış, Osmanlı vali, mutasarrıf ve kaymakamlarını, Fransızların keyfi emirlerine uymaya zorlamıştı.

g- Ermeni halkı, ileride Doğu Anadolu'ya yerleştirmek üzere, Adana Vilayeti'ne toplatılmıştı. Bunun sonucu bir yılda Adana ve havalinse 120. 000 Ermeni göç ettirilmişti.

h- Osmanlı polis ve jandarmasının kıyafeti değiştirilmiş, kalpaklarda

Türklüğün simgesi olarak bulunan "ay" kaldırılmıştı. Okullardaki Almanca dersi yasaklanmış eğitim ve kumanda dili Fransızca olmuştu.

i- Türklerin silahları toplanırken, Ermeniler silahlandırılmıştı.

j- Fransız idare amirleri, dairelerdeki Osmanlı memurlarını istedikleri gibi uzaklaştırmaya, değiştirmeye ve işten çıkarılmaya yetkili idiler.

k- Bütün taahhüt işleri Fransızlara verilmişti. Adana'da görevli küçük rütbeli Fransız subayları bile resmi ve özel vasıtalarla binlerce lira kazanıyordu. Bu şekilde bütçe dışından yüzbinlerce lira harcanmış, maaşlar kanunsuz olarak arttırılmıştı¹⁵⁷.

Fransa Hükümeti, 1918 yılı başlarından, 1919 yılı sonlarına kadar, Kilikya yerine, "Ermenistan" adını kullanmıştı. Ermeni komiteciler, Fransızların işgaliyle

¹⁵⁶ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 75,76 ; Ener, **a.g.e.**, s. 32. ; Öztoprak, **a.g.m.**, s. 118.

¹⁵⁷ Kasım Ener, **a.g.e.**, s. 75,76 ; Öztoprak, **a.g.m.**, s. 118; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s 75,76.

birlikte yöre topraklarına yerleşmelerini fırsat bilerek yerli Ermenilerle de el ele vererek, Türklerin köylerini ve evlerini basmaya, can, mal ve ırzına tecavüze başladılar. Bu hareketleri sırasında, yörenin büyük toprak sahipleri ve tüccarlarından köklü ve geniş ailelere dayanan eşrafın, can mal ve kazancına göz diktiler. Eşraftan bir çok kimse dövüldü veya öldürüldü. Malları yağmalandı veya kendileri haraca bağlandı. Yörede, eşrafa iyi kazanç sağlayan ticaret ve müteahhitlik işlerini, Ermeniler, kendileri yürütmeye başladılar.

Sonuç olarak, Adana ve havalisindeki Türk halkı, bir taraftan en feci zulüm ve hakaretlere uğratılır, işlenen çok sayıdaki cinayetlerle Türklerin yok edilmesi hedef tutulurken, öte yandan, Adana, Fransız işgal ve kontrol idaresi altında soyulmuş, yağmalanmış, keyfi para cezaları, vergilerin arttırılması, haksız tutuklamalar ve Türkleri öldüren katillerin himaye edilmesi gibi olaylar giderek artmış, esareti kabul etmeyeceklerini bilen Türklerin göçe zorlanması veya tamamen yok edilmesi politikası güdülmüştür. Osmanlı Hariciye Nezareti: “Mütarekeye aykırı bu çeşit hareketlerin durdurulması için İtilaf devletleri yetkililerine yaptığı müracaatlar sonuçsuz kaldığı, benzeri olaylar Adana Vilayeti dışında da cereyan ettiği ve politik bakımdan bir sonuç almanın mümkün olmadığı halde”, Osmanlı Hükümeti’nin, Hariciye Nezareti’nden görüş istemesinin gereksiz olduğunu açıklamıştı. Bu durum, Türk Milleti için kurtuluşun ancak kendi çabasına kaldığını gösteren açık bir delildir¹⁵⁸.

1.3.5. Çukurova’nın İşgali Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tavrı

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesine dayanarak Çukurova Yöresi İtilaf Devletlerinden İngiltere ve Fransa tarafından işgale başlanmıştı. Osmanlı topraklarından ilk işgale uğrayan yer Musul olmuştur. Çukurova Yöresinde işgal edilen ilk yer ise Hatay Dörtyol olmuştur. İngiliz ve Fransız donanmaları İskenderun limanına asker çıkartmak suretiyle Kasım 1918 tarihinden itibaren yörenin işgaline başlamışlardır. Fransa Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanya ile yaptığı savaşlar esnasında bir çok askerini kaybetmişti. Fransa asker ihtiyacını karşılamak amacıyla Kıbrıs’ta Ermenileri askeri eğitime tabi tutarak Ermenilerden oluşan Lejyon adı verilen birlikler meydana getirmiştir. Böylece Fransa Çukurova Yöresini işgal ederken Ermenilerden yararlanmasını bilmiştir. Fransa’nın

---

¹⁵⁸ Çelik, a.g.e., s. 55-56.

Çukurova Yöresini işgal ederken Ermenilerden oluşan askerlerden yararlanması yörede trajik olaylarında yaşanmasına neden olmuştur. Şöyle ki Ermeniler Fransızların kışkırtmasıyla ve Kilikya'nın kendilerine vaat edilen yerler olduğunu düşünerek Türklere karşı düşmanca tutumda bulunmaya başladılar. Tamamen intikam duygularıyla dolu olan Ermeniler yöredeki Türkleri yıldırım suretiyle göçe zorlamayı böylece yörenin tamamen kendilerinin vatanı olması için çalışmışlardır. Türklerin Ermenilerin baskı ve zulmü karşısında yöreden ayrılmaması üzerine yörede yaşayan Türkleri katletmeye başlamışlardır.

İngilizlerin Çukurova Yöresini işgal ederken Hintli ve Senegallilerden müteşekkil Müslüman askerlerden yararlanması yörede yaşayan halk üzerinde olumsuz bir etki yaratmamıştır. İngiliz işgal birlikleri içerisinde yer alan Müslüman askerler Türklere karşı hoşgörü ile yaklaşmıştı. Sonuçta Çukurova Yöresinde yaşayan Müslüman Türk halkının kendileri gibi Müslüman olması böyle bir tutum içerisinde bulunmalarında etkili olmuştur. İtilaf Devletlerinden İngiltere ve Fransa Çukurova Yöresini tamamen denetimleri altına almak amacıyla Türk Birliklerinin Pozantı'nın Kuzeyine kadar çekilmesini istemiştir.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken İkinci Ordu Komutanı Nihat Paşa bir nota yayınladı:

“Çekilme ve terhis işlerinin Osmanlı Hükümeti ile görüşmelerden sonra yapılabileceğini, silah ve cephanelerin teslim edilmesinin mütareke şartlarına uymadığı ve esirler hakkındaki istekle Katma-Halep yolunun kullanılmasının yerine getirileceğini” belirtti. Ve çekilme güçlüğü karşısında 12 günlük uzatma dileğinde bulundu. Diğer taraftan İngilizler, mütarekeye aykırı olarak, Adana ilinin boşaltılmasını doğrudan doğruya ikinci orduya bildirmişlerdi. Osmanlı Dışişleri Bakanlığının, işgali önleme hususunda yaptığı teşebbüse karşılık, General Allenbi adına General Wilson 22 Kasım 1918'de bir nota verdi. Savaşklama yapıldığı takdirde harbe yeniden başlanacağı tehdidini kapsayan bu nota, Başbakan Tevfik Paşa'nın kabinesinde görüşüldü. Ve Adana dolaylarının Pozantı'ya kadar askerden boşaltılmasını zorunlu bulundu. Hükümetin bu kararını Milli Savunma Bakanı Abdullah Paşa bir şifre ile ilgili ordulara ilettili.

Osmanlı Hükümetinin gösterdiği uysallık yürekler acısıydı. Bu durumda, Türk halkının can ve mallarının korunması işinin kendisine düştüğünü gördüğü için Nihat

Paşa mümkün olduğu kadar mülki yönetimi devam ettirmeye ve jandarmanın gücünü arttırmaya gayret harcıyordu¹⁵⁹. Adana dolaylarının boşaltılması zorunlu olduğuna dair hükümetin 23 Kasım 1918 tarihli kararını öğrenen Adana'nın aydın gençleri durumu görüştüler. Ve Tevfik Kadri Ramazan oğlu'nun Tepe bağ'daki büyük evinde; memleketin ileri gelenleri, bilginleri, Üniversite ve Yüksekokul mezunları, çiftçiler, tüccarlar ve esnaf temsilcileri ile toplandılar. Heyecan içinde yazdıkları telgrafın birer kopyasının da Senato ve Meclis Başkanları ile İçişleri Bakanlığına gönderilmesine karar verdiler. T. K. Ramazan oğlu'nda bulunan bu telgrafta şöyle deniliyordu:

“İlk mütareke görüşmelerinde vilayetimizin pek haklı olarak işgalinden vazgeçilmesi esasen meymun ve mahzun olan kalplerimize teselli vermişti. Bu defa tahliyesine muvafakat edilmesi bütün vilayetimiz ahalisini hayret ve teessür içinde, yeis ve matemlere boğdu. Nasıl oluyor da, koca bir İslam Türk vilayetinin sebepsiz tahliyesine razı gösteriliyor? Anadolu'muzda din ve milletimizin ilk tecelli ettiği yer burası değil midir? Osmanlı vatanında Türk milletini temsil eden burası değil de neresidir? Bizler şan ve şerefle dolu bu saltanatın esas temsilcileriyiz. Milletimizin acı ve tatlı günlerinde hissemiz vardır. Bütün kardeşlerimizle kanlarımızı beraber akıttık. Müşterek ve ayrılmaz bir vatan ve millet için uğraştık. Bu vilayette parlak bir mazimiz, kadim medeniyet eserlerimiz, milli şairlerimiz ve alimlerimiz vardır. Bizi buraya bağlayan ve ayırmayacak olan nice rabitalarımız, kutsi geleneklerimiz var. Acı yokluklara katlandıktan sonra, bu mütarekede tek istifademiz, geri kalan topraklarımızı istiladan korumak değil midir? Bu umumi harbin fırtınaları içinde işgal görmeyen bir vilayet, sonradan bu tehlike ile karşı karşıya bırakılması ve candan sevdiğimiz askerlerimizden ayrılmak ne kadar acıdır. Vilayetimiz tahliye edilir edilmez velev ki geçici olsun, bir işgal baş gösterecektir. Herhangi bir kuvvet bir yerde yerleştikten sonra yapılacak teşebbüsler kolay olmayacaktır. Bugünkü vaziyet muvacehesinde, alelade mülki bir hükümet ile milli haklarımızın temin edilmeyeceği göz önünde tutulmalıdır. Binaenaleyh bir yanlışlık ve zayıflık göstererek selametimizi tehlikeye düşürmeyiniz. Verilmiş veya verilecek her hangi bir vaat, aleyhimize kazanılmış her hangi bir hak sayılmaz. Bunu biz Adana ahalisi, size bildirir, işgalin mütareke şartlarına göre Toros Tünelleri ile iktifa edilmesini ve milli, vatani haklarımızın korunmasını istirham eyeriz. Hükümetimizin ve Milli meclislerimizin bu noktaları göz önünden uzak tutmayacağına kanaat beslediğimizi de ilaveten arz ederiz.”

Yukarıdaki telgrafın Adana ahalisi adına milletvekili Suphi Paşa, Belediye Başkanı Kadri Ramazanoğlu, Müftü Mehmet Tahir ve Nakibüleşraf Hüseyin Ramazanoğlu tarafından imza edildiği “Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri” dergisinin 19’uncu cildinde yazılıdır. O zamanki gazetelerin feryat name dedikleri, Çukurovalıların duygularına tercüman olan bu telgraf, ne acıdır ki, etkisiz kaldı. Ve Türk halkı; işgal kuvvetleri ile baş başa bırakıldı¹⁵⁹. Osmanlı Hükümeti: “siyaset yoluyla yapılacak bir şey kalmamıştır”, zihniyetiyle davranarak, tam bir teslimiyet gösteriyor, diğer bir takım yerlerin işgali için de, düşmana cesaret veriyordu. Bu teslimiyetçi tutum nedeniyle ve işgale katlanmak istemeyen yöre halkından birçoğu Ulukışla, Konya, Kayseri, Karaman gibi Orta Anadolu şehir ve kasabaları ile Toros Dağları’na sığındılar. Bunlardan, işgal altındaki Adana’nın durumunu, İstanbul’a bütün Türk Milleti’ne ve Dünya’ya duyurmaya çalıştılar. Padişah ve Osmanlı Hükümeti’nin her şeye rağmen baş eğen tutumu, Türk Milleti’nin geleceğinin, galip İtilaf Devletlerinin insaf ve kararına bağlı kaldığını gösteriyordu. Oysa ki, bu devletler hiçte insafli davranmıyor, sadece çıkarlarını gerçekleştirmek ve Ermeni emellerine alet olmak yolunda faaliyet gösteriyorlardı¹⁶⁰.

İstanbul’daki Ali Rıza Paşa Hükümeti’ne göre, İtilaf Devletlerinden herhangi birisine silah kullanarak başarı elde edilmesi mümkün değildir. Devletin gelecekteki selametini sağlayacak başarıları elde etmede en güvenilir silah, siyaset ve hakları tanımak olacaktır. Müttefik işgal kuvvetlerini, mahalli silahlı bir ayaklanma veyahut muhabere ile uzaklaştırmak üzere memleket içinden silahlı kuvvetler tertip ve sevki başarılı olamaz. Bu gibi hareketler düşmanlığın iadesi şeklinde tecelli edecek ve devleti her bakımdan yeni güçlükler içine sokacaktır.

İstanbul Hükümetinin bu görüşüne Mustafa Kemal karşı çıktı ve şu görüşleri savundu: Antep, Adana, Maraş ve Urfa şehirlerini haksızlık üzerine haksızlık olarak işgal eden, Mütarekeden sonra İstanbul’da Türk’ün hukukunu ayaklar altına almada arkadaşlarına taş çıkartan, şimdi de Ermenistan oluşturmak maksadı ile İngilizlerle anlaştıktan sonra Diyarbakır Vilayetine de göz diken Fransızların hoş tutulmasında Türk Milletine ne kazancı olacağına kimsenin aklı ermemektedir. Batının taassup ve

---

¹⁵⁹ Ener, **a.g.e.**, s. 26-28.

¹⁶⁰ Çelik, **a.g.e.**, s. 46, 103.

riyakarlığına, bir millet herhangi bir tepki göstermese o millet hakir görür ve hain maksatlarını tatbika başlar¹⁶¹.

Güney’de Fransızlar Ermenilerin desteğiyle Adana, Kozan, Osmaniye, Tarsus, Mersin ve Pozantı’yı işgal etmişti. İngilizler Antep, Maraş ve Urfa’daydı. Fransızların, işgalle birlikte yöre topraklarına yerleşmesini fırsat bilerek ve yerli Ermenilerle el ele vererek, Türklerin köylerini ve evlerini basmaya, can, mal ve ırzına tecavüze başladılar¹⁶².

Fransızların desteği ile geri dönen Ermenilerin 1920’de bölgede trajik olayların başlamasına neden olduğu bilinmektedir. Bu konuda Osmanlı Hükümeti’nin güçsüzlüğünü, Dışişleri Bakanlığı’nın Şubat 1919 tarihli aşağıdaki yazısı açık bir şekilde göstermektedir;

“Adana Vilayeti Allenby, tarafından kontrol altına alınmıştır. Tecavüzlerin siyaseten önüne geçmek mümkün değildir, İtilaf makamları, mütareke barış demek değildir, harp hali vuruşma olmaksızın devam etmektedir diyorlar; teşebbüslerimizi tetkik ve müzakere dahi etmiyorlar, bu suretle İtilaf Devletleri derece derece yaptıkları istilaya, güya savaşıyorlar yapılmış bir işgal süsü vererek hareket ediyorlar. Siyaset yolu ile yapılacak bir şey kalmamıştır; nezaretlerden gelecek bu yoldaki iş’arları bundan sonra bilgi kabilinden telakiye mecburuz.”¹⁶³.

1.3.6. Çukurova Yöresindeki İngiliz, Fransız İşgalleri Karşısında Yöre Halkının Tutumu

Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup olan Osmanlı İmparatorluğu’nun neticede 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi’ni imzalama durumuna gelmesi ile, İtilaf Devletleri’ne bu büyük imparatorluğu ortadan kaldırma, yani “Şark Meselesi’ni” tamamen kendi istedikleri şekilde halletme fırsatını vermiştir. Mondros Mütarekesi gereğince İtilaf Devletleri Anadolu’yu işgale başlamışlar ve mütarekenin 10. maddesi gereğince Toros Tünellerinin işgali kararlaştırılmıştı. Hükümet haberleşmeleri dışındaki, telsiz ve telgraf istasyonlarını, yer üstü ve yer altı kablolarını denetim altında bulundurma haklarını ise 12. maddede İtilaf Devletlerine tanıtmıştı. 15. maddede ise demiryollarının denetimi işgal güçlerine bırakılmıştı¹⁶⁴.

---

¹⁶¹ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁶² İşlek, **a.g.e.**, s. 33, 35.

¹⁶³ Yorulmaz, **a.g.m.**, s. 353.

¹⁶⁴ İşlek, **a.g.e.**, s. 34-35.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nden Adana'nın askerden arındırılmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu isteği kabul etmesi üzerine Başkomutan General Allenby'nin şu tebliği Adnan Valiliğine iletilmiştir:

“Mondros Mütarekesi'nin kontrol yetkisini veren maddesi mucibince Çukurova, müttefik orduları tarafından işgal altına alınacaktır. Bu işgal, barış antlaşmasının imzalanmasına kadar sürecek ihtiyati bir tedbir olup, orada yine Osmanlı kanunları yürürlükte kalacak ve Türk memurları vazifelerine devam edeceklerdir.

Bu tebliğ üzerine Kasım 1918'de Adana ve çevresinde bulunan Nihat Paşa komutasındaki II. Ordu geri çekilmeye başlamıştır, askeri karargah da Konya'ya nakledilmiştir¹⁶⁵.

İngilizlerin Güney Vilayetlerimizi işgalinin Türk basınındaki yankıları çok sınırlı kalmıştır. Bunun başta gelen sebebi Türk kamuoyunun Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince, bu işgalleri, haklı olarak, kalıcı değil geçici olduğu şeklinde yorumlanması ve İngiliz kuvvetlerini, barış anlaşması yapılmaya kadar kalacak bir gözlemci olarak görülmesidir. Zaten İngilizlerin herhangi bir tepkisi ile karşılaşmadan bölgeyi sessiz sedasız kolayca işgal etmelerinin sebebi de Türk halkının bu haklı beklentisinin sonucu olmuştur. Bir diğer önemli sebep de mütareke sonrasında Türk kamuoyunun bekleyiş içinde olmasıdır. Dikkati çeken husus Sivas Kongresi'nden sonra Milli Mücadele ile ilgili yayınlarda olduğu kadar, bilhassa Güney Cephesi ile ilgili yayınlarda da Anadolu basınının ağırlık kazanması ve etkinliğini büyük ölçüde hissettirmesidir. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın basına önem vermesinin bir tezahürüdür¹⁶⁶.

17 Aralık 1918 günü Mersin'de karaya çıkan Fransız ve Ermenilerden oluşan askerlerin bir bölümü 19 Aralık'ta Tarsus'a girdi. Bir gün sonra üç yüz kişilik ilk tabur Adana'ya gelerek önceden hazırlanan mahallere yerleştirildi. Dikkatleri yegane çeken nokta, Fransız taburuna mensup askerlerin yüzde sekseninin Osmanlı tabasındaki Ermenilerden oluşmasıydı. Bunlar gönüllü Ermenilerdi. Şehrin işgalinde özellikle silahlı Ermeni komitecilerinin kullanılması halkta hoşnutsuzluğu artırıyordu.

¹⁶⁵ Tuğba Kılıç, **Adana'da Ermeni Olayları (1918-1922)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi (SBE), Ankara 2007, s. 19.

¹⁶⁶ Yaşar Akbıyık, **Güney Vilayetlerimizin İşgalinin Türk Basınındaki Yankıları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XIV, S. 41, Ankara –Temmuz-1988, s. 786-787.

Geçmişinde toprakları işgal görmeyen, semalarına yabancı bayraklar çekilmemiş olan Adanalılar kan ağlıyordu. Şehrin belirgin semtlerinde Rumların astığı Yunan bayrağıyla Ermenilerin astığı Ermenistan bayrağı görülüyordu. Özellikle Ermeni kökenli Fransız askerleri ana caddelerde acayip bir gururla dolaşiyor. İslamlığa küfürler savruluyordu. Dine karşı yapılan bu çirkin küfürler işgal kumandanına duyuruldu. İşgal kumandanı Romyo yüzeysel bir ilgi gösterdi¹⁶⁷. İşgal güçlerinin sömürgelerinde uyguladıkları sert tavrı Çukurova Yöresinde de uygulamaktaydı. İşgal güçleri Çukurova Yöresinde Türklüğü yok etmeye dayanan tutum içerisindeydiler. Bu durum Türk halkı üzerinde derin yaralar açmaktaydı.

Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun İngiliz işgalinden Fransız işgaline devri hususundaki kararın açıklanması üzerine burada gösterilen tepki, Adana bölgesinin

Türkiye'nin tabii ve ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymuştur. Nitekim bu karar üzerine İstanbul'daki Müttefik Devletlerin Yüksek Komiserlerine memleketin çeşitli yerlerinden gönderilen telgraflarla Fransızların Antep, Urfa ve Maraş'ı işgalleri protesto edilmiştir. Gelen telgrafın hemen hemen aynı formun tekrarından ibaret bulunuşu milli hareketin teşkilatlanışı yaygın ve süratli olduğunu, mütareke sırasında Türk yönetiminde kalan toprakların bölünmesini gerektiren Barış konferansı kararının tanınmaması fikrinin ne derece yaygın hale geldiğini ve bu hususta milliyetçi hareketin ne kadar gayretli bulunduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır¹⁶⁸.

Çukurova'nın işgali halkta büyük moral bozukluğu yaratmıştır. Adana'nın işgali ile yöre halkına karşı yapılan kötü davranışlar ve asırlardır dostça yaşadıkları Ermenilerin Fransızlarla bir olup, bağımsız devlet kurma hayalini gerçekleştirmek istemeleri, silaha sarılmasına neden olmuştur. Kurtuluş mücadelesi başlangıçta ferdi iken sonradan kitle hareketine dönüşmüştür. Ancak bu toplu hareketler dağınık ve birbirinden kopuk idi. Artan Fransız-Ermeni baskısı karşısında halk tepkisini toplantılar yaparak, protesto telgrafları çekerek göstermiştir. Fransızları ve Ermenileri topraklarından kovmaya kararlı Adana halkı bunu, Fransız işgal komutanına ve Sivas'ta bulunan Temsil Heyetine bildirmiştir¹⁶⁹.

---

¹⁶⁷ Toros, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁶⁸ Şahingöz, **a.g.m.**, s. 3-4.

¹⁶⁹ Kılıç, **a.g.e.**, s. 41.

Fransızlarca işgal edilen Adana, Antep, Maraş ve Urfa vilayetlerinde nüfusun ezici bir çoğunluğunun Türk olduğu ve bölge halkının Türk hakimiyetinden ayrılmak istemediği; işgalin Mondros Mütareke'ne, Wilson Prensiplerine ve milletlerarası hukuka aykırı olduğu; işgal olayının Türk hakimiyetine vurulmuş bir darbe olduğu, milletin istiklali uğrunda gerekirse canını bile feda edeceği; işgalin tarihteki Türk-Fransız dostluğuna gölge düşürdüğü hususları üzerinde durulmuş ve bölgenin hemen tahliyesi istenmiştir.

Dönemin İradeyi Milliye Gazetesi miting ve protestoları yayımlamanın yanı sıra çeşitli yazılarıyla da konuya yer verdi. Mesela: “Türkiye ve Fransa” başlığı altındaki bir yazısında, Fransız Başbakanı Clemenceau'nun Türk Milletine karşı açıktan açığa imha siyaseti izlediği belirtildikten sonra şu görüşlere yer verilmektedir:

“Savaş galipleri ile Wilson Prensipleri dahilinde mütareke yapıldı. Mütareke şartları çok açık olmasına rağmen, Fransa'da diğer İtilaf Devletleri gibi bu hükümlere riayet etmedi. Fransa'nın İngiltere ile Suriye hakkında bir anlaşma yaparak bu kıta ile hiçbir ilgisi olmayan Adana, Maraş, Antep ve Urfa gibi Türk vilayetlerini işgal etmesine geçerli bir sebep görülmemektedir. Fransa bu uğurda Türk milletinin ölümü göze aldığını bilmelidir. Fransa'dan, yaşamak isteyen bir milletin arzusunu taktir ederek kuvvetlerini geri çekmesi ve mütareke şartlarına riayet etmesi beklenmektedir¹⁷⁰.

1.3.7. Çukurova Yöresinin İşgali Üzerine Yörede Milli Kuvvetlerin Teşekkülü

Çukurova'ya işgalci Fransız askeri elbisesiyle gelen Ermeniler, bölgede Türk mevcudiyetini azaltmak, baskı, zulüm, haraç kesmek gibi fiillere başladılar. Bölgeye hakim olmak isteyen Fransızlar, silahsız ve savunmasız Adana'daki Türklerle, Ermenileri karşı karşıya getirmişlerdi. Şehirde değişik yer ve zamanlarda her gün birkaç Türk katledilmeye başlamıştı. Genelde Ermeni mahallelerinde cereyan eden bu olaylarda isim tespiti de güçtü. Şehirdekiler duydukları bir olayın şokunu atlatamadan bir diğeriyle sarsılıyorlardı. Bölgeye huzur getirmek asayişini sağlamak için geldiklerini iddia eden ve işgal sahalarını günden güne genişletmeye çalışan Fransızların yönetimi altında Adana'da terör hızla tırmanışa geçti. Kendilerini medeni gören tüm Avrupa, Fransızlarla birlikte Ermenilerin Adana'da giriştikleri katliamı hiç görmedi. Birinci

---

¹⁷⁰ Akbıyık, a.g.m., s. 787-788.

Dünya Harbi ve öncesinde önemli bir asayiş olayının yaşanmadığı Adana, gayet sakin bir hayat yaşarken, Fransız işgalinden sonra bölgede yaşayan ve yörenin asıl sahibi olan Türkler için bir ecel köprüsü şeklini aldı. Fransızların Ermenilerle birlikte başlattıkları işgal hareketleri ve Ermenilerin Fransızlara güvenerek giriştikleri katliam hareketleri halkın tepkisine yol açmış İskenderun, Dört Yol, Belen bölgelerinde Türk direniş birlikleri kurup Ermeni ve Fransızlarla çatışmaya başladılar. Ermenilerin emelleri doğrultusunda bölgede katliamlara başlamaları Adananın genç ve aydın insanların bir araya gelip kurtuluş çareleri aramalarına sebep olmuştur¹⁷¹.

Milli Mücadele, Güney Cephesi boyutuyla bir çok çalışmaya konu olmuştur. Ayrıca konuyla ilgili hatıralarda da ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Burada yazışma ve hatıralardan da yararlanarak, özellikle Çukurova Bölgesinde Kuvayı Milliye oluşumunun düşünsel siyasi ve askeri karakteri üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Böylece bölge Kuvayı Milliyesinin yapısal özellikleri ve farklılıkları ortaya konulmuş olacaktır.

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nde yaptığı konuşmada, “Trakya’da, Kilikya’da ve her tarafta milli cemiyetler teşekkül etti. Hülâsa garptan ve şarktan yükselen sedayı millet, Anadolu’nun en ücra köşesinde makes buldu. Binaenaleyh milli cemiyetler, düşmanların esaret boyunduruğunda girmemek maksadıyla milli vicdanın azim ve iradesinden doğmuş yegane teşkilat oldu. Bu sayede asırlardan beri müstakil yaşayan milletimiz mevcudiyetini aleme göstermeye başladı” diyerek işgale karşı direnişin yapılandırılmasından söz etmiştir. Sivas Kongresi sonunda, 11 Eylül 1919’da yayınlanan “Umumi Kongre Beyannamesinin 2. maddesinde, Kuvayı Milliyenin kurulmasıyla ilgili karar: “Camia Osmaniye’nin tamamıyeti ve istiklal-ı milliyemizin temini ve Makamı-ı Mualla-yı Hilafet ve Saltanatın masuniyeti için Kuvayı Milliye’yi amil ve iradey-i milliyeyi hakim kılmak, esas-ı katidir” şeklinde belirtilmiştir.

Bölgenin durumu ise, Heyeti Temsiliye’nin 22 Eylül 1919 tarihli genelgesinde şu şekilde anlatılmaktadır;

“Ateşkes sonrasında hükümetimizin Adana ili ile Antep, Maraş ve Urfa sancaklarını bırakma güçsüzlüğünde bulunması, bu yörede Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında Ermeni işgalini ve örgütlenmesini kesinleştirmiş ve bunlar o il

---

¹⁷¹ Klavuz, a.g.e., s. 88, 175

ve sancakları Ermenileştirmek amacıyla bir yıla yakın süre çalışma göstermiş ve çok üzücü ki, büyük çoğunluğu kendilerinde olmasına karşın, şimdiye dek örgütten yoksun bulunan Türklerin bireysel özellikleri verimli olmamış ve her gün saldıran Ermeniler, çalışmalarını amaçları doğrultusunda yürütmüşlerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, ülkemizde üzerinde bulunan bütün İslamları bir amaç çerçevesinde toplamış ve Ateşkesin onaylandığı gün işgalimiz altında kalan sınırlar içinde hiçbir yurt parçasının düşmana verilmemesini kararlaştırılmış bulunduğundan yabancı işgali altında çağ dışı işkencelere tutulan Adana ili ile Maraş, Antep, Urfa sancaklarının karşı karşıya kaldıkları durumlara ilgisiz kalınmayacağı kesinlikle bilinmelidir. Bu nedenle Hıristiyan ve yabancı halkın şimdiye dek yapmış oldukları saldırıları hızla durdurmak ve belirtilen yörede bulunan büyük çoğunluğu oluşturan Müslümanlarla, her uygar ulus gibi, onları anayurttan uzaklaştırmak ve kovmak için 20, 13, 3, 12. kolordularla sınırlı bulunan ulusal örgütün olağanüstü yardımlarına dayanarak adı geçen il ve sancakların güçlü biçimde örgütlenmelerini hızla oluşturmaya ve düşmanların saldırılarını önlemeye karar verilmiştir”.

Genelgede, Kuva-yı Milliye'nin oluşturulmasını zorunlu hale getiren düşmanın saldırı ve işgal yöntemleri şu şekilde vurgulanmaktaydı:

a. Fransız ve İngiliz görevlileri ile Ermeni komitelerinin ve oralarda bulunan Ermeni topluluğun açıktan açığa Müslümanların haklarına saldırıları.

b. Osmanlı topraklarının değişik yerlerinde oturan Ermenilerin buralara göçlerinin kolaylaştırılması ve buralarda sayılarının artırılması.

c. Yabancı üniforması ile Ermeni birliklerinin buralara gönderilmesi ve buradakilerle birleştirilmesi.

d. Buradaki Müslüman halkın az zamanda ekonomik ve başka baskılarla yok edilmesi, öldürülmesi ve göçe zorlanması.

e. Aralarına aşamalı olarak sokulan bölücülükle İslam halkının yabancı koruyuculuğunu istemek zorunda bırakılması.

Genelgede bu durum karşısında yapılacak işlerde belirtilmekteydi. Buna göre alışveriş Müslümanlar arasında yapılacaktır. Ulusal birlik için ne olursa olsun bileşilecektir. Buna karşı olanlar hemen cezalandırılacaklardır. Jandarma, polis gibi

güvenlik görevlilerine, köy ve orman bekçiliğine olabildiğince çok Müslüman girecek, hükümet gücü elde tutulmaya çalışılacaktır. Örgüt elebaşlarını iyi tutmak, karşıt elebaşları sessizce ortadan kaldırmaktır. Bu iki sorunu gerçekleştirmek için özverili kişiler hazırlanmalıdır¹⁷². Güney cephesindeki durum Batı cephesine göre şartlar ve verilen mücadele metodu açısından farklılık arz etmektedir. Mesela Güney’de görülen şehir savunmalarını Batı cephesinde görmek mümkün değildir. Bilhassa Maraş ve Urfa’nın düşman işgalinden kurtarılması hususunda yapılan faaliyetlere baktığımızda, takip edilen dış siyaset gereği güçlerin işe karışmadığı imajının verilmek istendiği, bu sebeple, Mustafa Kemal Paşa’nın takma isimle sivil olarak bölgeye gönderdiği askeri hüviyete haiz kişilerin öncülüğünde, yine kendi çizdiği esaslar doğrultusunda etkili bir gerilla harbi uygulattırıldığını görmekteyiz. Bunun yanında Mustafa Kemal’in psikolojik harp taktiği içinde büyük bir karşı propaganda başlatmak suretiyle Türk milletine, miting ve protestolarla işgalin kınanmasını bildirirken, alınacak kararların ve yayınlanacak bildirimlerin bir suretinin basın organlarına da gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Türk kamuoyu adeta ayağa kalkmıştır. Hiç bir şehir ve ilçemiz yok ki Güney vilayetlerimizin işgalini protesto için bir miting yapmamış veya protesto yayınlamamış olmasın Bu sebeple denilebilir ki güneyde verilen mücadele bir kamuoyu mücadelesi olmuştur. Türk basını yapılan mitingleri ve yayınlanan protestoları dünya kamuoyuna duyurmanın yanı sıra çeşitli yazılar ile de konuya eğilerek bu mücadelede önemli bir görev üstlenmiştir¹⁷³.

Fransa özellikle Kilikya’da Ermeni nüfusunu artırmak için bölgeye sürekli Ermeni göçünü teşvik ediyordu. Bölgeye göçürülen Ermenilerin intikam hırsıyla halkla çatışması hem de tehcirde bıraktığı malları almak istemesi bölgede Ermeniler ve Müslümanlar arasında yoğun çatışmaların yaşanmasına neden oldu. Yerli halk bu çatışmalardan zarar görmekteydi. Bölge esnafı da hakla birlikte mücadele ederek buldukları toprakların Ermenilere verilmesine karşı harekete geçti ve çeşitli cemiyetler ve silahlı örgütlerin kurulmasına ön ayak oldu¹⁷⁴.

Kuva-yı Milliye’nin ilk kuruluş günlerinde, Ege’de olduğu gibi burada da, mali kaynağa pek ihtiyaç duyulmamış olduğu ve Kuva-yı Milliye bir halk hareketi şeklinde geliştiğine göre, tüm harcamalarının da halk tarafından karşılanmış olduğu

¹⁷² Yorulmaz, **a.g.m.**, s. 346-347-348.

¹⁷³ Akbıyık, **a.g.m.**, s. 787-788.

¹⁷⁴ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 156

söylenbilir. Çünkü, Çukurova’da Kuva-yı Milliye kurulması konusunda atılan ilk adımlarda, bölgede böyle bir örgütlenmeyi sağlayacak maddi ortamın mevcut olduğu şeklinde bilgiler mevcuttur. Sivas Kongresi’nde saklanmış olarak yanlarında bulunduğunu, halkın böyle bir hareketi idareye maddi açıdan durumun yeterli olduğunu, zahire ambarlarının dolu olduğunu ve Sivas’tan verilecek emirle düşmana saldıracaklarını belirtmişlerdir. Kuva-yı Milliye’nin, bölgeye yakın ordu birlikleri tarafından güven altına alınması kararlaştırılmış ve kolordulara aşağıdaki talimatı vermişti:

“Her kolordu kendisine verilen bölgeyi daha küçük bölgelere böler, her bölge için en yakın yerlerde birer idare merkezi kurar. Bu merkezler, teşkilatta görev alacakların ikmal yeri, gönderilecek silah, cephane ve diğer malzemenin depo yeri ve muhabere merkezi olur. Bu kuruluş çok gizli tutulur.

Vilayet, sancak ve ilçe merkezlerinde birer “İdare Heyeti” kurulmalıdır. Bu idare heyetinin başlıca görevi halkı uyandırmak ve varlığını devam ettirmek, yolsuzluklara meydan vermemek şartıyla halktan yardım toplamak ve bu yardımları gereken yerlerde kullanmak ve dağıtmaktan ibarettir.

...Görevliler Kolordu ve Tümen Komutanlarının ve Heyet Merkezlerinin belgesini taşımalıdır. Bunlara görevlerinde yiyeceklerini sağlayacak kadar aylık verilmelidir. Teşkil edilecek yerli ve gezici gönüllü müfreze komutanlarına, rütbeleri ne olursa olsun yada, hayvan yiyecek parasından başka, 30 lira verilecektir. Bu müfrezelerin erlerine günde yarım lira ve bir çift ekmek verilecektir.

Bölgede Kuva-yı Milliye, işgal edilen yerlerin sınırında kurulmaya başlamış ve işgal altındaki yerlerde de örgütlenme sürdürülmüştür.

Kuva- yı Milliye’nin örgütlenmesi hiç de kolay olmamıştır. Osman Tufan, Andırın’da teşkilatı kurduktan sonra Kadirli, Kozan ve Ceyhan gibi önemli merkezlerde ileri gelen kişilerle bağlantı kurmaya çalışmıştır. Başlangıçta, işgalcilerin yarattığı korkudan kimse buna yanaşmaz. Osman Tufan, Kadirli Müftüsü Osman Nuri Efendi’nin iyi ve vatansever biri olmakla birlikte, Fransızların halkı zorla topladığı ve vaaz vermek için kendisini çağırdığı camide “Uluemre itaat lazımdır, bugün uluemrimiz, Fransız hükümeti celilesidir. Fransa’ya ve onun kumandanlarına bizim için itaat farzlaşmıştır” şeklinde hüküm ve fetvasını duyunca müteessir olur ancak

çaba göstermekten yılmaz. Bir süre sonra Kadirli Grup Kumandanı Tevfik Coşkun ile Andırın-Kadirli sınırında görüşürler. Genel olarak bakıldığında halkta ve özellikle Kadirli'nin ileri gelenlerinde bir kararsızlık egemendir. Fransızlar mı yoksa Kuva-yı Milliye daha güçlüdür?. Kuva-yı Milliye güçlü ve başında tanınmış bir komutan varsa, o zaman çalışmaya heveslenmektedir. Özellikle yaşlılar bu düşüncedydiler. Fakat Kuva-yı Milliye, bildikleri Andırın köylülerinden ibaret ise ve güçlü değilse boş yere Fransızları kızdırmak istemiyorlardı. Fakat gençler böyle düşünmüyorlardı. Ancak Kadirli'nin en yaşlı ve alim kişisi sayılan Hazım Efendi'nin ise, baştan itibaren gençlerden daha da girişimci olduğu anlatılmaktadır. Hazım Agah Efendi, bölgenin işgali üzerine General Gouraud'ya yazdığı 5 Nisan 1920 tarihli mektupta şöyle demektedir;

“General Gouraud cenapları, Adana vilayetimizde, tahtı tastikinde bulunan mütareke ahkâmı külliye ihlal edilmiştir. Mezalim-i idare-i keyfiye, utanç verici bir hal almış olup medeni bildiğimiz eski dostumuz Fransızlara asla layık değildir. Siz merkez vilayete girer girmez, gerek eşhas yedlerinde ve gerek vilayet depolarında bulunan bütün esliha ve hatta en ufak alat-ı ceriyahı dahil aldınız. Bu gibi muamele ilerde vilayetin asayişinde hanel gelmemesi için bir idari tedbir ve ihtiyat-ı askeri olduğunu zannetmiştik. Maalesef bu tahminimizde hata etmiş olduğumuzu zannetmiştik. Maalesef bu tahminimizde hata etmiş olduğumuzu anlamak çok sürmedi. Çünkü bu silahların bizlerden alınması asayiş muhafaza için olmayıp, düşüncemizin hilafında, bu toplanan silahlar Ermenileri teslih ve teşvik içinmiş...Gelelim maksada: Bir seneyi mütecaviz istilayı askeriniz altında bedbaht olan memleketimizde teraküm eden cinayet ve ardı arkası kesilmeyen ve kesileceği de görülen tah-ı idarenizde tahakkuk eden mezalime karşı, bir gün vatanımızı kurtarmak için milletimizin büyük bir azm-ü sebat ile hakkı meşruuna sarıldığı görülecektir. Kuva-yı Milliyemizin istinad eylediği kuvvet hak ve hakikattir. Atisi meçhul kalmayan, tehlikeye karşı ittifakla sebattır. Askeri işgalin altındaki yerlerde Türkleri tedrici bir suretle ifna politikası belirlediğini, efradı milletle görmeyen ve hissetmeyen kalmadı. Bundan sonra ecnebi idaresinde yaşamının kabil olmayacağı dersini aldık ki bu dersi bize öğreten, her günü bir asır kadar uzayıp giden sizin muamelatı cariyeiniz olduğundan, size karşı minnettar olsak sezadır. Hakkımızı talep hukuku sarihimizi müdafaadan ibarettir...¹⁷⁵”

¹⁷⁵ Yorulmaz, **a.g.m.**, s. 356-357, 360-361.

Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni takiben, milli cereyan oldukça güçlü bir noktaya ulaşmıştı. Sivas Kongresi'nde, "Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti" adı altında birleştirilerek, tek bir teşkilat haline getirilmişti. 8 Ağustos 1919'da, memleketi haksız şekilde işgal eden İtilaf Devletlerine karşı, Türk bağımsızlığını korumak üzere Kuva-yı Milliye'nin kurulması, devlet ve milletin kendi iradesine hakim olması gerektiği, bütün Türk Milleti'ne duyurulmuştu. Ordudaki komutanlara da, emir verilse bile, yerlerine güvenilir kişiler gelmedikçe, komuta kademelerini bırakmamaları emredilmişti. Ayrıca, İstanbul Hükümeti'nin, bazı birliklerin lağvı konusundaki emrinin de kesinlikle uygulanmaması, bütün birlik komutanlarına bildirilmişti. Bu emir, bütün kolordu ve tümen komutanlıklarına, vilayet ve sancaklara, müdafaa-i hukuk teşkilatlarına ve memleket ileri gelenlerine duyurulmuştu¹⁷⁶.

1.3.8. Çukurova Yöresinin İşgali Üzerine Yörede Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Teşekkülü ve Çalışmaları

Bu cemiyetin adı bazı belgelerde Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkeziyesi olarak geçmektedir. Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Adana şubesi olarak, Mustafa Kemal'in direktifleriyle (Adana ve havalisi işgal altında olduğundan) Niğde'de kurulmuştur¹⁷⁷.

Cemiyetin kurucularından biri olan Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey, 1919 yılı Ekim ayı sonunda, Mustafa Kemal'in kendisine gönderdiği yazı üzerine, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Cebesoy'un Sivas'tan Ankara'ya dönerken, 4 Aralık 1919'da Kayseri'de Kuva-yı Milliye'yi kurmakla görevlendirilen kimselerle düzenlediği toplantıya katıldığını ve Ali Fuat Paşa ile yaptığı görüşmeyi Mustafa Kemal'e bildirmiştir. Mustafa Kemal'den: "Ali Fuat Paşa ve 11. Tümen Komutanı Mümtaz Bey ile karşılaştığımız tarzda icrası münasip görülmüştür", cevabı alındıktan sonra, Ali Fuat Paşa'nın 5 Kasım (gerçekte 8-9 Kasım) 1919'da Ankara'ya, kendilerinin de işleri bittikten sonra, aldıkları direktif gereğince Niğde'ye geldiklerini açıklamaktadır. Ahmet Remzi Bey'in, Kayseri toplantısı için vermiş olduğu 3-4 Kasım tarihi de yanlıştır. Çünkü, yukarıda belirtildiği gibi, Kayseri toplantısı 4 Aralık 1919'da yapılmıştır. Bu toplantıda Ali Fuat Paşa'nın, cemiyetin Niğde'de çalışmasını uygun gördüğü de verilen bilgiler arasındadır. Verilen bilgilerde bir karışıklık yanlışlık

¹⁷⁶ Çelik, a.g.e., s. 119-120.

¹⁷⁷ Öztoprak, a.g.m., s. 123.

olabileceği gibi, dikkate alınması gerekli bir başka bilgi Heyet-i Temsiliye'nin 2 Kasım 1919 tarihli kararında: “Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kayseri'de teşkilinin muvafık bulunduğu Boğazlıyan'da, Adana Türk gücü Reis Ahmet Bey'e cevaben yazıldı” denilmektedir. Bu kararın tekrarı mahiyetindeki 27 Kasım 1919 tarihli Heyeti Temsiliye kararında: “Kayseri'ye muvasalat edecek olan Ali Fuat Paşa Hazretleri ve Fıkra (Tümen) 11 Kumandanı Mümtaz Bey ile görüşmesi, Kayseri'de Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini tesis etmek isteyen, Adana Türk gücü Reisi Ahmet Remzi Bey'e cevaben yazıldı” biçiminde bir bilgi verilmektedir. Bu bilgilere göre, adı geçen cemiyetin Kasım 1919'da Kayseri'de kurulduğu ve daha sonra Niğde'ye nakledildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁸.

İşgal altında Çukurova'da, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulması Kuva-yı Milliye açısından çok önemliydi. Tevfik Coşkun anılarında, işgal döneminde Kadirli'de Müdafaa-i Hukuk Heyeti hakkında gelen haberlerden etkilendiklerini ve aynı adla bir cemiyet kurmak için harekete geçtiklerini, 10 maddelik bir nizamname hazırlandığını ve güvenilir kişileri gizli toplantıya çağırdıklarını, kurdukları Cemiyeti, Sivas'ta kurulan Cemiyetin şubesi olarak gördüklerini belirtmektedir. Bölgede eşraf vs. ileri gelenler, özellikle Müdafaa-i Hukuk heyetlerinde yer almaktaydılar. İdare Heyetleri, görünürde farklı adlarla da olsa gerçekte “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” olarak faaliyet göstermekteydi. 1919 yılı sonlarında çabalar arttırılmıştır. Bir yandan cemiyet üyeleri çoğalırken bir yandan da Kuva-yı Milliye için para, silah ve cephaneye sağlanmaya çalışılmaktaydı. Cemiyete giren her üye, durumuna göre, bir silah sağlamakla yükümlüydü. Müderrisoğlu'nun belirttiğine göre, ayrıca durumu uygun olanlardan para da alınıyordu. Ancak Çukurova'da her zaman böyle olmadığını düşündüren bilgiler bulunmaktadır¹⁷⁹. Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin ilk işlerinden biri, yörenin işgalini ve işlenen cinayetleri protesto eden biriydi. Kayseri'de çalışmakta olan “Erciyes” Gazetesinin 18 Aralık 1919 tarihli sayısında yayınlamak olmuştur. Bu bildiri

İstanbul'da Sadaret makamına, İngiltere, Fransa, A.B.D. ve İtalya siyasi temsilcilerine gönderilmişti. Yazının kısa bir özeti: “Kilikya'da işgalden beri adalet ve asayişin yüzü bile görülmemiştir. Fransızlar, Ermenilerin tanıklık ve iftiralarına göre hareket ediyorlar. Malı gasp edilen Türkler, hapse atılıyor ve kurşuna diziliyorlar.

¹⁷⁸ Çelik, a.g.e., s. 109-110.

¹⁷⁹ Yorulmaz, a.g.m., s. 360-361.

Bütün bunlar hangi mahkemenin kararıyla yapılıyor?. Bütün bu haksızlıkları, adaletsizlikleri Adana Türklüğü adına bütün varlığımızla uygar dünyaya karşı protesto ediyoruz...¹⁸⁰ şeklindeydi.

Kilikyalılar Cemiyeti, Harbiye Nazırı Cemal Paşa, aracılığıyla Mustafa Kemal'e gönderdiği 13. 12. 1919 tarihli beyannamede, çalışmalarından söz etmekte ve Adana, Maraş ve Urfa ile son zamanlarda ilişki kurulması ve haberleşmeye imkan bulamadığından olaylardan günü gününe haber alamadıklarını ve bu nedenle görevlerini zamanında yapamadıklarını belirtmektedir. Cemiyet, bu yazısına yine Cemal Paşa aracılığıyla verilen cevapta; Kilikya içerisinde ve çevre bölgelerde teşkilatta önem verdiği, Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'nın kurulduğu ve yazışmalar için komutanların görevlendirildiği bildirilmiştir¹⁸¹.

Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çok yönlü faaliyet göstermiştir. Adana'da meydana gelen olaylar ve diğer haberler Mustafa Kemal'e rapor ediliyor ve O'nun direktifleri doğrultusunda gereken yapılıyordu. Yukarıda belirtildiği gibi, çeşitli protesto telgrafıyla işgal bölgesinde mütarekenin uygulanması ve yürürlükteki yasalara aykırı düşen tutum, davranış ve uygulamalara karşı çıkıyordu. Ayrıca, cemiyet, yöredeki Kuva-yı Milliye birliklerinin iâşesini sağlamaya çalışıyordu. Adanalı zenginler, koyun ceplerleri ve kasaplardan "isimleri açıklanmamak kaydıyla" para, bedeli sonra ödenmek üzere çok sayıda koyun ve hediye şeklinde sağlanan motorlu araçlarla, silah alımında da maddi desteklerden faydalanılmıştır.

Karaisalı'nın Kuva-yı Milliye tarafından kurtarılmasından sonra, bu ilçeye taşınan ve çalışmalarını orada sürdüren Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bu dönemde yönetim kurulunda: Ahmet Remzi (Yüreğir), Sinan (Tekelioğlu) Bey, Manisalı Ali Bey ve Zamir Bey (Damar Arıklıoğlu) görev yapıyorlardı. Cemiyetin çalışmalarını sürdürürken yapılan yeni bir seçim sonucunda Ahmet Remzi Bey, Sadettin Bey, Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet Efendi, Adil (Menemencioğlu) Bey, Kırıklı'dan Süleyman Bey, Karaisalı Belediye Reisi Mustafa (Akdağ), Karaisalı Jandarma Kumandanı Hasan (Akıncı) ve Kozan'dan Ahmet Cevdet (Çamurdan) Beyler, cemiyetin yeni yönetim kuruluna getirildiler. Bunun yanında, Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Karaisalı'dan Pozantı'ya naklini takiben, çevreden

---

¹⁸⁰ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1974 s. 42.

¹⁸¹ Yorulmaz, **a.g.m.**, s. 360.

katılan seçilmiş üyelerle teşkilatlanma genişletilmiş ve giderek güçlenmişti. Böylece Pozantı gerçek bir vilayet konumuna gelmişti.

Cemiyetin merkezi Karaisalı'ya nakledildiğinde, Sinan (Tekelioğlu) Beyle işbirliğine gidilerek, cemiyete bağlı bir casusluk şebekesi meydana getirmişti. Bu casuslar tarafından cemiyete ulaştırılan yörenin işgaliyle ilgili haberler, Aralık 1919'dan itibaren, Mustafa Kemal'e de birer yazıyla bildirilmişti. Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Mustafa Kemal'e verdiği bilgiler arasında, Fransızların, yörede halkın silahlarını toplarken, aksine Ermenileri silahlandırdıkları, silahlı bu Ermeni örgütlerinin çalışmalarına hız vererek, Müslümanları katletmeye başladıkları, Fransızların, Mersin'e trenle mitralyöz, top v.s. silahları taşıdıkları, Mersin'e çıkarılan bir kısmı Fransız birliklerinin Urfa'ya, Katma İstasyonu'na gönderildiği, Kilikya'daki Fransız kuvvetlerinin sayıca yetersiz olduğu, işgal yönetiminin, Kilikya'daki işgal kuvvetlerini resmi ve gayri resmi yoldan arttırdığı ve Kara Hasan çetesinin faaliyetleri ile ilgili bilgilerdir. Ayrıca zulüm ve işgallerin bir an önce sona erdirilmesi ve bu konuda gereken her türlü yardımın yapılması ve 8 Nisan 1920'den itibaren, cemiyete ait protesto telgraflarını Hakimiyeti Milliye Gazetesinde yayınlaması da bir dilek olarak ifade edilmiştir¹⁸².

1.3.9. Çukurova Yöresinin İşgali Üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın ve Temsil Heyetin Yürüttüğü Çalışmalar

Fransızlarla İngilizler arasında, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun devri hususunda görüşmeler sürerken , Türk Milleti de işgallere karşı koymak amacı ile yurdun her tarafında milli cemiyetler kurmaya yöneldi. Bir taraftan cemiyetler kurulurken, diğer taraftan da yurt çapında kongrelerle vatanın ve milletin geleceği hakkında kararlar alınıyordu. Sivas Kongresi'nin açılış günü bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Mütareke yapıldığını, milletimizin adalet beklediği bir sırada, Mütarekenin vatan ve millet aleyhinde kullanıldığını, İtilaf devletlerinden kuvvet alan Hıristiyanların, Türk Milletinin hassasiyetini kırmak için harekete geçtiğini, Batı Anadolu'da Yunanlıların canavarca fecayiş yaptıklarını, doğuda Ermenilerin Kızılırmak Nehri'ne kadar yayılma hazırlıklarına giriştiklerini ve katliama başladıklarını, Karadeniz sahillerinde Pontus krallığı kurma hayallerine düştüklerini, Adana, Antep, Maraş ve Konya havalisine

---

¹⁸² Çelik, a.g.e., s. 110-111, 120.

kadar Antalya'nın işgal edildiğini belirterek bunun üzerine yurdun her tarafında milli cemiyetlerin kurulduğunu dile getirdi.

Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Sivas Kongresi milli birlik ve vatanperverlik örnekleriyle açıldı. Millete umut veren kararlarla kapandı. Kararlar broşürler halinde basılarak, vatansever yurttaşlara, gizlice dağıtıldı. Bundan kongrenin amacı, yurdun muhtelif yerlerinde işgale karşı koymak ve için örgütler kurmayı, savunma teşebbüslerinde birlik sağlamayı öngören maddeler yer almaktaydı. Güneyde işgal altında bulunan bölgelerde milis örgütler kurmak halkta Sivas Kongresi kararları doğrultusunda düşünce birliği sağlamak gibi kutsal konular yer almaktaydı. Sivas Kongresi'nde, sadece doğu sınırlarının değil, bütün Türkiye'nin savunulması kararlaştırılmıştı¹⁸³.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya göre, İngilizlerin Güney Vilayetlerini Fransızlara devretmesi ve Fransızların da bu bölgeyi işgale kalkışması dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Doğu Anadolu'da büyük Ermenistan kurulmasının imkansızlığını gören İtilaf Devletleri, Adana, Maraş, Antep ve Urfa havalisinde, Diyarbakır'ın da ilhakı ile küçük Ermenistan oluşturmaya karar vermişlerdir. Bu sebeple, bölge ahalisinin işgale karşı hareketsiz kalması halinde bu durum Fransızların cüretini artıracaktır. Bunu engellemek için bölgelerde gizli teşkilatlar kurularak, halkı işgal aleyhine teşkilatlandırmalı ve kurulacak milli müfrezelerle Fransız müesseseleri ve kıtaları vurulmalıdır¹⁸⁴.

Mustafa Kemal yayınladığı bir tamimle Suriye Antlaşmasında alınan kararları bütün Türk Milletine ve bölge halkına duyurdu. Tamimde: 1916 senesinde yapılan antlaşmanın esas alınarak 15 Eylül 1919'da yeni bir antlaşma yapıldığı milletin, Erzurum ve Sivas kongrelerinde mukaddes ve meşru hukukunu müdafaa azimli ve kararlı olduğunu ilan ettiğini ve bu gizli antlaşmalara boyun eğmeyeceğini belirtti. Sivas Kongresi'nde Çukurova mühim bir mevzuuydu. Buranın işgali gittikçe genişlemekte ve halkın gizli gizli temaslarıyla çareler düşünmeye başladığı bir devreye girilmişti. Kilikya'da bir güney cephesi oluşturmak ve milis örgütler kurmak amacıyla Mustafa Kemal yıllardan beri maiyetinde bulunan denenmiş subayları bu bölgede görevlendirdi. Bunlar topçu binbaşı Kemal, yüzbaşı Osman Nuri Beylerdi. Elllerinde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti temsiliye namına

---

¹⁸³ Çelik, a.g.e., s. 120.

¹⁸⁴ Akbıyık, a.g.e., s. 79-80.

Mustafa Kemal” imzalı Sivas’ta yazılmış, 1 Kasım 1919 tarihli mektup bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın Everek Belediye başkanlığına gönderdiği yazı şöyleydi:

Sivas 1. 11. 1335 (1919)

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti heyeti temsiliyesi, Kilikya Kuva-yı Milliye kumandanlığına Binbaşı Kemal Beyi tayin ve muavinliğine Osman Beyi tefrik eylemiştir. Milli vazifelerinin devamı müddetince Kemal Bey (Kozanoğlu Doğan Bey), Osman Bey (Aydınöglü Tufan Bey) takma adlarını taşıyacaklardır. Milli görevlerinde tarafınızdan her suretle yardım ve destek olunmasını önemle rica eyeriz.

**ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK
CEMİYETİ HEYETİ TEMSİLİYESİ NAMINA
MUSTAFA KEMAL**

Kemal Bey’le Osman Bey Sivas Kongresinin beyannamelerini yanlarına alarak önce Kayseri’ye uğradılar. Buradaki jandarma yüzbaşısı Ali Ratip Bey’le görüştüler. Yüzbaşı Ali Ratip hareketlerinden kuşkulandığı için İstanbul hükümetince görevinden uzaklaştırılmıştı. Hakkında verilen bu haksız karar, ateşli bir asker olan Ali Ratip’in yüreğindeki duyguyu ateşlemiş oldu. O sıra kolordu kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Kayseri’ye gelmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın, Güney Cephesinin çekirdeğini oluşturmak üzere, görevlendirdiği binbaşı Kemal ile yüzbaşı Osman’ı askeri bölge kalem reisi kurmay albay Emrullah’ın odasında kabul etti. Buradaki gizli toplantıda Çukurova işgal bölgesinin üçe bölünerek doğu kısmı Kemal Bey’e, batı kısmı yüzbaşı Ali Ratip Bey’e, verilmek üzere bir tasarı hazırlandı. Osman Tufan Paşa, anılarında, bu olayı şöyle anlatmaktadır.

“Ali Ratip’in atanmasına kalem reisi kurmay albay Emrullah Bey itiraz etti:

- O kaş yaparken göz çıkartır! Dedi. Ali Fuat Paşa söze karıştı:

- Bize böylesi lazımdır diyerek, bizim Ali Ratip’le ilgili görev teklifimizi kabul etti.

Yüzbaşı Ali Ratip bu vazifeyi kendisine bildirdiğimizde çok sevindi. Mustafa Kemal Paşa, Kemal Bey’e, (Doğan) Osman Bey’e (Tufan) takma adı verilmişti. Ali

Ratip Bey de bu yörenin ünlü aşiretlerinden olan Tekelioğlu'dan esinlenerek (Sinan) takma adı verildi¹⁸⁵.

Mustafa Kemal, komutanlara, birer vesika halinde imzalattığı atama kararları ile birlikte şu talimatı vermişti:

“1- Halkın, teşkilatı içinden benimsemesi ve bunun sağlanması için çalışılması.

2- Teşkilatın, Sivas Kongresi'nde tespit edilen nizamnameye uygun yapılması.

3- Karaisalı tarafında toplanacak büyük bir Milli Kuvvetin, Adana istikametinde harekete geçerek, Adana'yı zapt etmesi ve Fransızların denize dökmesi.

4- Sivas'tan gizlice ayrılmaları, isim ve kıyafetlerini değiştirmeleri. ”

Kozanoğlu Kemal ve Aydınoğlu Tufan Beyler, Ekim 1919 başlarında, Sivas'tan ayrılarak, Develi'ye gelirken, aldıkları emir ve talimat gereği, işgal mıntikasına girerek teşkilat kuracaklardı. Fakat, işgal bölgesine girmekte güçlük çektiler ve Develi'de planladıklarından daha çok kalmak mecburiyetini duydular. Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal'e durumu arz ederek, destek istediler. Bunun üzerine, Sivas'ta düzenlenen ve kolordu komutanlarının katıldığı bir toplantıda, Kozanoğlu Kemal ve Aydınoğlu Tufan'ın hareketini kolaylaştırmak üzere, kolorduların yardım edeceği bölgeler belirlenmişti. Buna göre: Ankara Kolordusunun Adana tarafındaki bölgeye, Sivas Kolordusunun Maraş kesimine, Diyarbakır Kolordusunun da Urfa bölgesine gizli yardımlarda bulunmaları kararlaştırılmıştı¹⁸⁶.

Bu maksatla, 11 Eylül 1919'da, güvenlik bakımından, bölge kolordulara bölündü. Develi, Niğde, Ulukışla, Lamas çayı (dahil) hattı ile Bahçecik, Kozan, Osmaniye, İskenderun (dahil) hattı arasında kalan birinci bölge, 20. Kolordu ile bölge içindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verildi. 20. Kolordu bölge güvenlik işlerini Niğde'deki 11. Tümen ile sağlayacaktı. Bu bölgenin batısında, Konya'da bulunan 12. Kolordu da Konya'da bulunan 41 Tümene bağlı alaylara, bazı bölgelerin emniyet asayiş ve ikmalini sağlama görevini verdi. Kolorduların mevcutları çok az ve bunlara bağlı tümenler de Kilikya bölgesine çok uzak idiler. Esasen, İstanbul Hükümeti, birliklerin, İtilaf kuvvetlerine silahla karşı koymalarını emretmiş olduğundan, bu kolorduların kendi bölgeleri içinde yapacakları işler, milli teşkilatları takviye ve

¹⁸⁵ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁸⁶ Toros, **a.g.e.**, s. 76-77.

yardım etmekten öteye geçmiyordu. Her kolordu, kendisine verilen bölgeyi, duruma uygun olarak ikinci derecede bölgelere ayıracak ve her bölge için en yakın yerlerde birer teşkilat merkezi kuracaktı. Bu merkezler, teşkilata memur olacakların ikmal yeri gönderilecek silah, cephane ve diğer malzemenin depo yeri ve muhabere merkezi olacaktı. Bir taraftan, bu merkezlerin teşkili ile uğraşılırken, bir taraftan da, o bölgenin durumu incelenerek, hizmetlerin güvenle hazırlanması sağlanacaktı¹⁸⁷.

Bu teşkilat çok gizli tutulacak, teşkilatın muhafaza ve emniyeti bakımından, emniyet kuvvetleri ve müfrezeler teşkil edilerek vazifelendirilecekti. Bu esaslara göre, Milli Ordu teşkilinde alınacak tedbirlere ait şu direktifler verildi: “Milli Ordu teşkil edilecektir. Bu teşkilleri, ne kadar gizli kalırsa, o kadar başarılı olur. Bunu da İslam cemaati teşkilleri şeklinde kurmak ve milleti İslam mabetleri etrafında birleştirerek, hukukunun korunması amacına dini ve ruhani esaslarla, kutsal bir şekil vermek pek çok başarı sağlar. Bu esasa göre, camii veya mescidi olan her köy ve mahalle, bir piyade takımı sayılarak, bu takımın idaresi mescidin imam ve müezzini veya köy hocası gibi din adamlarına veya bu sıfatı takınacak olan gönüllülere teslim edilecektir. Sayısı fazla olan takımlara komutan tedariki mümkün olmazsa, terhis edilmiş kudretli çavuş ve başçavuşlardan faydalanılır. Her nahiye merkezi bir bölük ve her kaza merkezi (vilayet ve sancak merkezleri dahil) bir tabur heyeti teşkil edecektir. Askerlik şubesi başkanları tabur ve askerlik şubelerindeki subaylar da bölük komutanı olarak atanırlar. Camii ve mescitlere veya buraya yakın ve gizli yerlere veyahut da kontrol altında olmayan askerlik şubesi depolarına gizlemek üzere, kolordular şimdiden silahlarla, cephane v. s. gereken gereçleri göndererek hazırlığa başlamalıdır¹⁸⁸.

Milli Ordunun iskeletini takım, bölük, tabur teşkilatı vücuda getireceklerdir. Sonra genel bir plan gereğince, bunların seferberliği kolaydır. Bu maksatla kolordular, bölgenin durumunu göz önünde tutarak bir yönetmelik hazırlanmalıdır. Gönüllü müfrezeler, saldırıya uğrayan köy ve kasabaları savunmayacak kadar zayıf ise, heyetin kararı ve askerlik şube başkanlarının emirleriyle, bu köy ve kasabalardaki Milli Ordu takımları gizli bir suretle silah altına alınabilir. Hükümet ve bölge heyetlerinin ve askeri kurulların, milli teşkillere üstün derecede yardımda bulunması başarı için şattır¹⁸⁹.

---

¹⁸⁷ Çelik, a.g.e., s. 121-122.

¹⁸⁸ Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklal Harbi IV Güney Cephesi (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921)**, Genel Kurmay Tarihi Başkanlığı, Ankara 1966, s. 65-66.

¹⁸⁹ Çelik, a.g.e., s. 121-122, 125-126.

Kilikya Doğu Bölgesi Komutanlığı'na Aydınöğlu Tufan Bey, Zamantı ayı, Tumlukale, Yumurtalık hattı (hariç) ile Maden (Bereketli), Pozantı, Tarsus hattı (dahil) bölgesindeki Batı Kilikya Komutanlığı'na da Tekelioğlu Sinan Bey komuta edeceklerdi. Bunu takiben, adı geçen komutanlara Niğe'de bulunan 11. Fıkra Komutanının kendi bölgesinde "Milli Teşkilatı" geliştirmeye çalışacağı, Kilikya kurtuluş hareketinin de kendileri tarafından yürütüleceği, Ali Fuat Paşa tarafından bildirildi. Görevlendirilen komutanlar, kadrolarını tamamlayarak, gizlice işgal bölgesine girecekler, buradaki hazırlıklarını tamamladıktan sonra, kurtuluş hareketinin her tarafta birden başlatılması gayesiyle, durumu Ankara'daki Ali Fuat Paşa'ya bildireceklerdi¹⁹⁰.

Mustafa Kemal de, 5 Kasım 1919 tarihli gizli emrinde, Kayseri Askerlik Şubesi Başkanı Yarbay Emrullah ile Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı Kozanoğlu Doğan Bey'e, Adana ve çevresinde çete (gerilla) savaşı yapmalarını, bu konuda kimlere görev verildiğini ve yapılacak işleri bildirmişti. Bu şekilde, görevlendirilen komutanlardan Aydınöğlu Tufan Bey, Kurtoğlu Hulusi ve Gizlik Duran'ın dört arkadaşı ile Develi'ye gitmek üzere hazırlanırken, Tekelioğlu Sinan'da, Kozanlı Sehlikoğlu Hasan ve Kayseri Numune İlkokulu Öğretmeni Yedek Subay Kemalle birlikte Niğe'ye hareket etti¹⁹¹.

---

¹⁹⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 261.

¹⁹¹ elik, **a.g.e.**, s. 125-126.

II. BÖLÜM

2.1. FRANSIZLARIN ÇUKUROVA YÖRESİNİ İŞGALİ ÜZERİNE, ADANA HAVALİSİNDE ERMENİLERCE BAŞLATILAN OLAYLAR

2.1.1. Fransızların Çukurova Yöresini İşgali Üzerine, Adana ve Havalisinde Ermeni Olaylarının Başlaması

I. Dünya Savaşı devam ederken, İtilaf Devletlerinin kendi aralarında gizli anlaşmalar yaparak, Osmanlı topraklarının paylaştıklarını belirtmiştik. Bu gizli anlaşmalar içinde, yöreyi en çok ilgilendiren, 16 Mayıs 1916'da imzalanmış olan George-Picot Antlaşması idi. Bu antlaşmaya göre İngilizler, Filistin ile Irak'ı (Musul hariç), Fransızlar ise Suriye ve Güney Anadolu'nun tamamını alacaklardı. Böylece, İskenderun ve Mersin Limanları ile Kilikya'nın pamuğu ve Ergani bakır madeni Fransızlara bırakılmıştı¹⁹².

Fransız Ordusu Çukurova'nın işgaline kalkıştığı dönemde elinde bu operasyonu başarabilecek ve bölgede kalıcı hale getirecek askeri gücü yoktu. Fransız ordusunun büyük bir bölümü Almanya ile yapılan savaşlarda yok olmuştu. Fransa asker ihtiyacını daha çok sömürgelerden topladığı askerlerden karşılıyordu. Bu nedenle Fransa'nın bölgedeki Ermenilere ve bu gibi işler için yetiştirdiği Ermeni Lejyonuna ihtiyacı vardı. Bu yüzden Fransa işgal hareketine girişirken Ermenileri kullanmaktan hiç kaçınmadı. Kıbrıs adasında bulunan Ermeniler de bunlardan bir kısmıdır. Adada yaşayan Ermeniler, Osmanlı'nın diğer bölgelerinde yaşayan Ermeniler gibi her türlü hakka ve özgürlüğe sahiptiler. Bu geniş imtiyazlar da Ermenilerin Fransızlarla işbirliği yapmalarını engelleyemeyecektir. Fransızlar ve İngilizler daha Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenileri yetiştirmek için Kıbrıs'ta Ermenilerden oluşan bir eğitim kampı kurulacak ve burada yetiştirilen Ermeniler Çukurova bölgesinde çete savaşlarında kullanılacaktır. Kampın kurulması Albay Romieu sorumlu tutulacak ve albay adaya gelerek çalışmalarına başlayacaktır. Kamp yerinin belirlenmesinde adanın ulaşım imkanları ile daha önceki tecrübelerinden yararlanılacaktır. Magusa karakol bölgesinden Dörtyol deniz hattı ile Çukurova'ya daha önce silah taşınmıştı ve bu konuda hazır bir alt yapıya sahipti. Başlangıçta 5. 000 kişi ile kurulması planlanan lejyonun sayısı giderek artacaktır. Kamptaki asker sayısının artmasında Bogos Nubar Paşanın çalışmaları ve propagandaları etkili

---

¹⁹² Çelik, a.g.e., s. 38.

olmuştur. Boğaztepe Kampında asker olarak yetiştirilen ve Türklere karşı kin ve düşmanlık tohumlarının ekildiği Ermeniler, Çukurova'nın işgali sırasında kullanılmışlardır. Burada eğitilen askerlerden 4. 500 kadarı Çukurova'ya getirilmiş silahlandırılan yerli Ermenilerle birleştirilerek katliamlara girişmişlerdir¹⁹³.

Fransa'nın Ermeni propagandasında kurban olan Kilikya politikası başlıca iki doğrultuda kendini gösteriyordu.

Ermenilerin askeri hareketına yer verilmesi

Kilikya'nın idari yönden "Ermenileştirilmesi"

İşte bu olaylara paralel olarak, Fransızlar işgalden hemen sonra, vaktiyle Türkiye'den göç ettikleri kabul edilen 100. 000 Ermeni'nin Türkiye'ye dönmelerini istedi. Bunun üzerine 1915 tehcirinde Anadolu'dan çıkarılan Ermenilerden 100. 000 kadarı Çukurova'ya gelerek 70. 000'i Adana ve köylerine, 12. 000'i Dörtyol'a 8. 000'i Haçın'a geri kalanı da Kozan civarına ve ayrıca Maraş ve Zeytin'a da 5. 000 Ermeni yerleştirilmiştir. Bu sırada Ermeniler bazı cemiyetler vasıtasıyla faaliyete geçiyorlardı. Bu cemiyetlerden birisi Gençlik Dernekleri idi. Çukurova'ya gelen Ermenileri müstahsil duruma getirmek, Türkleri Fransız makamlarına jurnallemek ve gençlerini siyasi cemiyetlerle yetiştirmek yönünden gayret sarf ediyorlardı¹⁹⁴.

Fransızlar, Adana'yı işgal ederken askeri hareketlerinde önemli ölçüde Ermenilerden yararlanmışlardır. İşgalin ardından dünyanın dört bir tarafından gelen binlerce Ermeni gönüllüsü bölgeye akın etmiştir. Bu kuvvetler Fransız üniformaları giyiyor, Fransız bayrağı altında çarpışıyorlardı¹⁹⁵. Bremond; oluşturulan taburları yetersiz bulmaktaydı. Ona göre Adana ve çevresini Ermenileri işgal etmek zordu. Bu yüzden Bremond, Adana Jandarma Alay Komutanı Yarbay Haşim Beyi amacına engel saydığı için kendisine verdiği bir çay partisi sonrası tutuklatarak Adana'dan uzaklaştırmış, yerine Fransız Yüzbaşı Lüpe'yi tayin etmiştir. Yapılan bu görev değişikliğinden sonra Türk jandarmalarının yerine Ermeniler getirilmiştir¹⁹⁶. Ayrıca Fransızlar Çukurova'da, Türklerin elindeki silahları toplatmışlar ve diğer yandan ise Ermenileri Türklere karşı silahla donatmışlardı. Bunun üzerine Temsil Heyet

¹⁹³ Kılavuz, a.g.e., s. 81

¹⁹⁴ S. Hatipoğlu, "Çukurova'da Fransız Ermeni İşbirliği" (1918-1921), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003 s. 951.

¹⁹⁵ Yahya Akyüz, "Kurtuluş Savaşımız ve Fransa'da Ermeni Propagandası", www.ermenisorunugen.tr/turkce/makaleler/makale55.html.

¹⁹⁶ Ali Sahip Ursavaş, "Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları", Çeviren: Hüseyin Işık, Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 26; Kasım Ener, a.g.e., s. 30-35.

Başkanlığı tarafından, Albay Refet Bey'e gönderilen bir telgrafta; Adana'da halkın durumunun iyi gitmediği, Fransızların Maraş ve Urfa'da yaptıklarını aynen Adana'da da tatbik ettikleri, Ermenileri silahlandırdıkları, Kozan civarında Müslümanlardan toplanan silahları ve hatta hayvanatı dahi Ermenilere verdikleri, adı geçen civarda Hamam Köyü, Kurtoğlu Çiftliği, Toklubey Çiftliği, Çolak Hasan, Yassı Çalı Mehmet Ağa ve Kabasakal Köyleri Ermeni jandarma ve gönüllüleri tarafından tamamen tahrip edildiği ve bu köylerden kaçan Müslüman halkın Ceyhan ve Karsantı taraflarına hicret ettikleri ve Bucak civarında diğer birkaç köyün yakıldığı haber alınmıştır. Fransızlar bu durumda Çukurova'da yaşayan halk arasında intikam tohumları ekerek, Ermenilerin Türkleri katletmesini teşvik etmekteydiler, şeklinde haberleriyle de olayların korkunç boyuta ulaştığı bilinmekteydi. Adana'da kısa bir süre vali vekili olarak bulunan Esat Bey ise anılarında şunları söylemektedir:

“Adana'nın Ermeni murahhası Muşih vardı. Avrupa'da tahsil görmüş, genç ve halis bir komitacı idi. Kendisinin oturduğu binanın altındaki dükkanlarda bomba yapıyorlardı. Bir gün bir bomba infilak eder, bina berheva olur. Binanın enkazı altında ve sandık içinde bombalar çıkar. Kiliseleri ve reis-i ruhanilerin oturdukları yerleri bile böyle silah depoları ve birer fesat ocakları haline getirmişlerdi. Bundan başka mukaddesata, ibadethanelere kadar el uzatmışlardı. Ezcümle akşam ve yatsı ezanları minarelerden okunurken Ermeniler tarafından kurşun atılmak suretiyle müezzinlerin hayatlarını tehlikeye koymuşlardı. Bu kabil sarkıntılıklar işgal memurlarının gözleri önünde ve memleketin içinde yani nüfus kesafeti inzibat vesaiti kuvvetle bir yerde oluyordu. Kırılarda köylerde artık ne yapmazlardı...”

Bu duruma şahit olan Gani Girici, bir olayı şöyle anlatmaktadır: “Ermeniler, Adana'daki Hacı Bayram Camii'nin minaresine köpek çıkardılar ve havlattılar. Bundan sonra, Türkler ezanınız okunuyor, namaz kılmaya gidin dediler”. Ayrıca Ermeniler Türk dükkanlarını 10 Şubat 1919 tarihinden itibaren yağmalamaya başladılar. 25 Şubat tarihinde ise, Sarraf Vanlı Ahmet Efendi'nin evi talan edilerek ve kendisi süngülenerek, delik deşik bir vaziyette şehit edildi. Böylece Fransızlar, haksız işgallerden sonra halka karşı çok fena hareketlerde bulundular ve bunları Fransız üniforması altında Ermenilere yaptırdılar. Bu konuda T. B. M. M Gizli Oturumunda Mustafa Kemal şöyle demiştir:

...Denilebilir ki, her ne sebeple olursa olsun bu memlekette Ermenilerle milletimiz arasında bir takım kanlı vekayi cereyan emiştir. Bu iki millet bir birine

bilhassa Ermenilerin milletimize karşı kuvvetli buz ve adavetleri vardır. Binaenaleyh Ermenileri bize taslit etmek, ahali-i islamiyeye taslit etmek, bittabi gayet yanlış hareketti. Çünkü, Ermenilerin gayesi bilhassa himaye ve siyanet görüldükten sonra Kilikya'da, Antep'te, Maraş'ta, Urfa'da, her nerede bulurlarsa ahali-i islamiye-yi imha etmektir. Oralarda bulunan zavallı kardaşlarımız pek acı muamelelere maruz kalmışlardı...”¹⁹⁷.

2.1.2. Adana ve Havalisinde Meydana Gelen 1919 Yılı Ermeni Olayları

Çukurova'ya işgalci Fransız askeri elbiseleriyle gelen Ermeniler, bölgedeki Türk mevcudiyetini azaltmak, baskı, zulüm, haraç kesmek gibi fiillere başladılar. Bölgeye hakim olmak isteyen Fransızlar, silahsız ve savunmasız Adana'daki Türklerle, Ermenileri karşı karşıya getirmişlerdi. Şehirde değişik yer ve zamanlarda her gün birkaç Türk katledilmeye başlamıştı. Genel de Ermeni mahallelerinde cereyan eden bu olaylarda isim tespiti güçtü. Şehirdekiler duydukları bir olayın şokunu atlatamadan bir diğeriyle sarsılıyorlardı. Bölgeye huzur getirmek asayişini sağlamak için geldiklerini iddia eden ve işgal sahalarını günden güne genişletmeye çalışan Fransızların yönetimi altında Adana'da terör hızla tırmanışa geçti. Kendilerini medeni olarak gören tüm Avrupa, Fransızlarla birlikte Ermenilerin Adana'da giriştikleri katliamı hiç görmedi, görmezden geldi. I. Dünya Harbi ve öncesinde önemli bir asayiş olayının yaşanmadığı Adana, gayet sakin bir hayat yaşarken, Fransız işgalinden sonra bölgede yaşayan ve yörenin asıl sahibi olan Türkler için bir ecel köprüsü şeklini aldı.

Ermenilerin coşkunlukları ve kötü işlemleri nedeniyle önce İskenderun'da ve sonra Belen'de çarpışmalar oldu. 1 Ocak 1919'da izinli giden Ermeniler ellerine geçen Müslümanları öldürmeye kalkıştılar 2 Ocak 1919 günü Dört Yol'daki Jandarmaların silahları toplatıldı. Halkın üzerine ateş açılması suretiyle dağlara kaçmalarına neden olundu. Karakine'de altı erkekle bir kadın Fransız askerleri tarafından kesilmek suretiyle katledildiler. Bölgede çok sayıda yaralı vardı ancak, bunları tedavi edecek doktor bulunamadığından birçokları hayatını kaybetmiştir. 3 Ocak 1919 günü Dört Yol Ahalisi Adana vilayetine; Fransızların Ermeni askerleri malımızı yağma ederek, bizi süngüler ile öldürmekte ve yaralamakta olduklarından hayatımızı ve namusumuzu muhafaza eylemenizi istirham ediyoruz”. Anlamında bir telgraf çekmiştir. Bu olayları araştırmak üzere vali Nazım Bey Osmaniye Mutasarrıfı Hüsnü Bey Fransız Kumandanı ile birlikte bölgeye gitmişlerdir. Dört Yol

¹⁹⁷ Hatipoğlu, **Çukurova'da Ermeni Mezalimi**, s. 74-77.

Kaymakamını görevden alıp yerine Lütfü Beyi adına birini vekil tayin ettirdikten sonra şifahi teminatlar vermekten başka şey yapmamıştır. 3 Ocak 1919 günü Sis ileri gelenleri Fransız işgal karargahında Fransız komutanından Ermenilerin bölgedeki haksızlıklarını ve katliamlarının durdurulmasını istemişlerdir. Ancak Fransız komutan sadece Ermenileri uyaracağını belirtmekle yetinmiştir. Bu olayın üzerine aynı günün akşamı iki Türk'ün evi Ermeniler tarafından kundaklanarak yakılmıştır. 4 Ocak 1919 günü Pozantı'da bir Türk yüzbaşı şehit edildi. Jandarmalarımız hakarete uğradılar¹⁹⁸.

Hem askeri harekatlarda, hem de idari kadrolarda yer alan Ermenilerin taşkınlıkları artmaktaydı. Türklerin elindeki silahlar tehdit yoluyla toplanıyor, silahlandırılan Ermeniler tarafından her gün birkaç Türk katlediyordu. Ermeniler kurdukları Tavsiy-i Komisyonları vasıtasıyla Türklerin mallarına el konuluyordu. Artan Fransız ve Ermeni baskısı karşısında endişeye kapılan Adana halkı kendi içerisinde tedbirler alma yoluna gitmiş, bekçilerin yanında kendileri de geceleri mahallelerde sabaha kadar nöbet tutmuştur. Herkes gücünün yettiğince silah ve cephane temin etmeye çalışmıştır. 1919 yılının Ocak ayından itibaren Adana merkezinde korkunç olaylar art ardına yaşanmaya başlamıştır. Fransız askerlerinin ve Ermenilerin zulmü nedeniyle, Türkler Ermenilerin semtlerine gidemez olmuşlardır.

İlk önemli olay 10 Ocak 1919'da yaşanmıştır. Kahyaoğlu civarında Abdo Ağa'nın Çiftliği'ni basan 15 Ermeni; Abdo Ağa, kızı ve savunmasız 15 işçisini katletmişlerdir. Olay sonrası birkaç Ermeni tutuklanmışsa da daha sonra serbest bırakılmışlardır. 10 Şubat'ta Türk dükkanları yağmalanmaya Ermeniler; Adana Emniyet Müdür Muavinliği'ne Ermeni Komiteci Vahan'ın getirilmesiyle yağma ve katletme olayları daha da artmıştır. Olaylar üzerine, 19 Şubat'ta toplanan İngiliz-Fransız savaş komitesi Ermeni lejyonlarından bir kısmının dağıtılmasına karar vermiştir. İngiliz General Lesley Şubat 1919'da Adana'ya gelmiş, çoğunluğu Müslüman olan bir İngiliz tugayı da Adana'ya ulaşmıştır. Adanalılar, Müslüman askerlerin Adana'ya gelmelerini sevinçle karşılamış, ancak bu ortam çok sürmemiş şehir genelinde olaylar tekrar başlamıştır.

Ermeniler her gün 10-12 Müslüman'ı katlederek kuyulara atmaktaydılar. Adana ve bağlarında adları tespit edilemeyen Türklerin katledilmesinden sonra, 25 Şubat 1919'da Vanlı Ahmet Efendi'yi öldüren Ermeniler, boğmaya çalıştıkları

---

¹⁹⁸ Klavuz,, a.g.e., s. 88-89.

karısının feryatları üzerine evden çok miktarda para ve mücevheri alarak kaçmışlardır. 4 Mart'ta Dellal Ahmet, kendi bağ evinde Ermeniler tarafından önce dövülmüş, sonra da ucu telli kırbaçla çarpmıha getirilerek katledilmiştir. Kolonel Normah, avdan dönen Sislioğlu Ali Ağa'yı Ermeniler öldürmüştür. Çiftliklerdeki Türkler, Karşiyaka ve Kumluk meydanında Ermeniler tarafından kurşuna dizilmiştir. Dabağoğullarından Ragıp, Kızıldağ Yaylası civarında, Ermeniler tarafından gözleri oyularak, iki arkadaşı ise baları kesilerek öldürülmüştür. 6 Aralık 1919'da Amanos Amele Taburu Kumandanı Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Efendi Pozantı'da öldürülmüştür. bir Türk çocuğunun cesedi bulunmuştur¹⁹⁹.

Fransızların bu davranışının sebebi, Türk halkıyla iyi ilişkiler içinde olan, yörede Türk hakimiyetinin tek izi, Türk'ün maddi ve manevi gücünün tek temsilcisi olarak kalmış gördükleri jandarmayı dağıtarak, ortadan kaldırmadıkları taktirde, yalnız Ermeni ihanetlerine dayanarak yöreyi elde tutamayacaklarını anlamış olmalarıdır²⁰⁰. Bu gerçeği fark eden Fransızlar, derhal Kilikya bölgesindeki jandarma kuvvetini düzenlemek bahanesiyle Ermeni askerlerini jandarma teşkilatına aktarmaya kalkıştılar. Daha önce ısrarla jandarma maaşlarının arttırılmasını, fakat işe yaramayan jandarma subaylarıyla erlerin terhis edilmesini istemişlerdir. Gayeleri, kendi emellerine uygun hareket etmeyen, vatansız Türk jandarmalarını görevden uzaklaştırmaktı. Ayrıca Fransızlar, memlekette önemli sayıda Ermeni azınlığı bulunduğunu, jandarmanın adil davranabilmesi için, mevcut teşkilatın yarısının Ermenilerden oluşması gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Haşim Bey, Fransızların, bu ve benzeri fikir ve isteklerine karşı çıkmıştır. Nitekim, bu olayı takiben, Türk jandarmalarının yerine, Ermeni jandarmalar atamaları ve ileride görüleceği üzere, Haşim Beyi yöreden uzaklaştırmaları, bölgede tutunabilmek için jandarma teşkilatının kendi kontrolleri altına almak gayreti içinde oldukları görüşünü kuvvetlendirmektedir²⁰¹.

1919 yılı boyunca Adana'da yaşanan Ermeni vahşeti Yusuf Ayhan tarafından şu şekilde dilde getirilmektedir:

---

¹⁹⁹ Kılıç, a.g.e., s. 25-27.

²⁰⁰ Ali Sahip Ursavaş, "Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu", Kastaş A. Ş. Yayınları 1. Baskı, İstanbul 1988, s. 17.

²⁰¹ Ursavaş, a.g.e., s. 17; Çelik, a.g.e., s. 38.

“Adana ve cephelerinde milli mukavemetin gelişmesiyle, şehirde de Fransız ve Ermeni baskısı dayanılmaz bir şiddet derecesini bulmuştu. Bu öfke dolu baskı altında, Adana'nın nefesi kesiliyordu. İşgal katlanılmaz bir mezalim halini almıştı.

Adana baştan başa kan kokuyordu. Türk kanı kıyasıya akıtılıyor, insan mezbahalarına sürüklenerek götürülen Türkler buralarda boğazlanıyordu. Ermeni kilisesi bu mezbahaların başında geliyordu. Kilisenin batı cephesinde zangoç için küçük bir ev vardı. Bu ev kilise avlusundaydı. Kilise önünden geçen sokağın kenarındaki zangocun evi insan mezbahası haline gelmişti. Bu mezbahalarda her gün bir çoğu Türk çocuğu boğazlanıyordu.

Ermeni mezbahalarında bin bir işkenceyle öldürülen Türkler, genel olarak, Adana'nın yerli simalarıydı. Bunlar Adanalı Ermenilerin yakından tanıdığı ve iğtişaştan beri dış biledikleri ailelerin çocuklarıydı. Eski husumetlerin intikamını almak için bu mezbahalarda her gün akıtılıyor, bir çoğu Türk çocuğu boğazlanıyordu. Eski tanıdıklarından ele geçirilenler mezbahalarda işkenceyle öldürülür, diğer namuslular da kilise avlusunda açılan büyük bir çukura atılırdı.

Kilise avlusu baştanbaşa kazılarak derin bir mezarlık haline gelmişti. Bu mezarlık bir iki bir kişiyi alacak derinlikte kazılmıştı. Mezbahalarda parçalanmaya lüzum görmediklerini bıçaklayarak çukura atıyorlardı. Çukura atılanlardan çoğu ya beynine bir kurşun sıkarak yahut da başına bir çekiçe vurularak öldürülüyor, ölmese de yuvarlandığı çukurda inleyerek can veriyordu.²⁰²”

Fransızlar tarafından tercümanlık, katiplik gibi işlerde görevlendirilmiş olan Ermeniler, zengin gördüklerini, gözlerine kestirdikleri kimselerden sözde alacaklı olduklarını veya bu şahısların, daha önce kendilerine fenalık yaptırdığını ileri sürerek, tutuklatacakları, şehirden uzaklaştıracakları ve kurşuna dizdirecekleri yolunda tehditlerle para sızdırmışlar, işgal memurlarıyla ortaklaşa yürüttükleri bu işi soygunculuk derecesine vardırıp, tutuklanan kimseleri sorgulamadan mevcut paralarını alarak salıvermişlerdir²⁰³. Adana'da Müslüman halka saldıran Ermeniler, Fransızlar tarafından korundu. Barışı sağlamak için geldikleri iddiaları gerçek değildi. Adana'ya giren Fransız kuvvetleri Müslüman halka karşı haince davrandı. Bu davranışlar Müslümanlara saldırmaya devam eden, sahte hakimlerle mahkeme kuran ve halkın eşya ve mallarını zorla alan Ermenilerin cesaretlenmesine sebep oldu.

²⁰² Kılıç, a.g.e., s. 27-28.

²⁰³ Esat Özoguz, **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934, s. 27.

Hristiyanları incittiği iddia edilen Türk milliyetçileri ve bölgedeki Müslümanlar cezaevine konuldu ve aileleri evlerinden zorla çıkartılarak sürgün edildi. Adana'da tutuklu bulunan Türklerin sayısı dört yüzü aşmaktadır. Bunlardan iki yüzü Nacaryan Ermeni Fabrikası ile Ermeni Ankaryan mektebinde tutulmaktadır. Hapishaneler ağzına kadar tutuklularla dolu idi. Damar Arıklıoğlu hapse atıldığı dönemde arada bulunan insanların isimlerini vererek anlatılanların abartı olmadığı göstermektedir.

Fransız üniforması giyen Ermeni çeteleri, Mondros Ateşkesi gereğince Çukurova'dan tahliye edilen ve elinden silahları alınmış savunmasız Osmanlı askerlerine de saldırmaktan geri durmamışlardır. Pozantı'da Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Efendi ile Pozantı Nahiye Müdürü Ermenilerin hakaretlerine uğramış, bölgeden tren ile geçen Osmanlı askerlerine saldırılar yapmışlardır. Saldırıya uğrayanlardan Kamil onbaşı ölüm tehdidi ile soyulmuş ve 30 Mecidiye madeni parası alınmıştır. Yusuf Onbaşı ise süngü ile yaralanmış, 60 Mecidiye madeni parası alınmıştır. Bir başka Osmanlı neferi ise tabanca ile tehdit edilerek 73 lira ile 120 Mecidiye madeni parası alınmıştır. Bölgeden sevk edilen askerlerimizin üst araması bahanesi ile soyulmaları hakarete uğramaları sık rastlanır olaylar haline gelmiştir. Konya'dan Adana'ya sevk edilmekte olan Türk esirlerden 40 kadar Osmanlı askeri Pozantı ve Gülek Boğazı bölgesinde Ermeniler tarafından uğradıkları saldırılarda katledilmişlerdir²⁰⁴.

2.1.2.1. Kozan'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar

Fransız ve İngilizlerin desteğiyle şımaran Ermenilerin zulmü, Adana Vilayetinin merkezi ve yakın çevresiyle sınırlı kalmamış, sancaklar ve bunlara bağlı yerlerde de kendini göstermiştir. Ermenilerin bölge halkına yaptıkları zulümün en yoğun olduğu yerlerden biri de Kozan Sancağıdır. Kozan o dönemde Adana Vilayetinin büyük ve en önemli sancaklarından birisidir. Haçin (Saimbeyli), Kadirli(Kars), Kozan(Sisin) ve Feke olmak üzere 4 ilçe merkezinden oluşmaktadır. Fransızlar, Kozan'ın merkezi Sis Kasabasını 7 Mart 1919'da işgal etmişler; Feke, Saimbeyli (Haçin) ve dolaylarına hakim olmak, özellikle buralarda silahlı Ermeni azınlıklara yardım etmek için harekete geçmişlerdir.

Binbaşı Taillardat adında bir askeri mutasarrıf, işgalden bir gün sonra Kozan'a gelmiştir²⁰⁵. Kozan'a geldiği ilk gün, Hükümet Binası'na giderek mutasarrıfın makamında kendisini karşılayanlara: "İtilaf Devletlerinin kararıyla memleketinize

²⁰⁴ Klavuz., **a.g.e.**, s. 91-92, 96.

²⁰⁵ Kılıç, **a.g.e.**, s. 28.

geldim. Müslüman ve Hıristiyan, ırk ve mezhep ayrımı yapmadan hepimiz hakkında eşitlik tatbik edeceğim ve adalet uygulayacağım!” demesi şüphesiz bir aldatmacaydı²⁰⁶. Taillardat’ın çevresindeki Ermeniler, kendisini Fransız ve Ermeni bayraklarından yapılmış bir zafer takı altından geçirip mutasarrıflık makamına götürmüşlerdir. Yüzbaşı Ali Saip URSAVAŞ gördüklerini şu şekilde ifade etmektedir²⁰⁷:

“Bu beyaz kalpaklı kamalı çifte tabancalı Ermeniler akın akın Kozan’a gelmeye başladılar. Birçokları Kafkasya’da Çarın ordusuna hizmet eden Antranik çetesine ve anarşist derneklere mensup bu serseriler uzun süre cinayet ve haydutluk ile yaşadıklarından, kendilerine bunu bir sanat ve geçim aracı olarak seçtiklerinden gözleri kanlanmış birer insan kasabı olmuşlardır. Yıkma, kırma ve ezme öldürme onların tek amacı olmuştur. Çeşitli ve garip üniformalı bu anarşistler, herkese kendilerini çeşitli rütbelerdeki Fransız subayı olarak tanıtıyorlardı. ”

Taillardat, Türk jandarmasından alınan silahlarla Kozan Ermenilerini silahlandırmıştır. Ek olarak dışarıdan 450 Ermeni fedaisi getirilmiştir. Kozan’da hapis ve baskı yönetimi uygulayarak Türklerden büyük miktarlarda para toplamıştır. İşgal yönetiminin kurduğu “Tesviye-i Mesalih komisyonları, Türklere ait evlerin ve hayvanların, Ermenilerin yalancı şahitlikleriyle el değiştirmesinde aracılık yapmaktaydı²⁰⁸. Fransız Gouverneur Yüzbaşısı Taillardat ise, Ermenilerin gerçekleştirdiği işkence ve ölüm olaylarını hoş görüyor, suçlular hakkında soruşturma yaptırmıyordu. Fransızların bu konudaki tutumu, seçtikleri hedefin, Türk’ün hayatına kastetmek, Türk’ü yaşatmamak olduğunu gösteriyordu. Bu hedefe ulaşmak için, Osmanlı topraklarını istila emeli besleyen diğer düşmanlar gibi, Fransızlar da, bu hedefe en uygun bir alet olarak Ermenileri kullanıyordu.

Kozan Sancağında, Fransız işgal yöneticilerinin, Türkleri ezme ve soymak için ortaya koydukları bir diğer uygulama Tesviye-yi Mesalih Komisyonlarıdır. Fransızlar, kurdukları bu komisyonlar yoluyla Müslümanlara ait emlak, hayvan varlığı ve vasıtaları, bir iki Ermeni’nin yalancı şahitliği ile, asıl sahiplerinden alarak, hak talep eden Ermenilere vermişlerdi. Bir iki asır Ermeni malı olduğu rivayet edilen bir bağ veya tarla, ya da tehcir öncesinde Ermenilerce satılmış çeşitli gayrimenkuller,

²⁰⁶ Ahmet Cevdet Çamurdan, **Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları**, Adana 1969, s. 170.

²⁰⁷ Ursavaş, **a.g.e.**, s. 27.

²⁰⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s. 29.

bu kez parası ödenmeden, kanunların ve hakimlerin üstünde tutulan ve kararları temyiz edilmeyen bu komisyonlar tarafından, Ermenilere iade edilmişti²⁰⁹. Türk ve Müslümanlar üzerinde oluşturulan bir başka baskı ve zulüm unsuru da, Fransızlarla Ermenilerin teşkil ettiği zabıta, hafiye ve casus teşkilatıdır. Bu teşkilat mensubu Fransızlar, Ermeni fedailerıyla birlikte, yolda veya kırdada ellerine geçen Müslümanları akıl almaz metotlarla öldürüyor veya silah aramak bahanesiyle hemen her gün Türklerden peşin para cezaları alıyorlardı. Taillardat'ın, özel güvenlik hizmetini yapan Ermeni Ohannes Çavuş, çeşitli bahane ve baskılarla ve emrindeki Ermeni fedailerıyla Türk köylerini soyuyor, “Türkler, silahlarını almam için bana rüşvet verdiler” diyerek, aldığı paraları adamlarıyla paylaştıktan sonra, yeni bir zulüm ve çapulculuk seferine çıkıyordu. Böylece, resmi unvan ve kimlik kullanılarak, müthiş bir soygun yapıyordu. Bunun sonucu, Kozan'ın işgali sırasında, yollarda ve dağlarda, parçalanarak öldürülmüş olan yüz kırk Türk'ün cesedi bulunmuştur. Öldürülmesi uygun görülmeyen şahıslar, aileleri ve çocuklarıyla birlikte sürülmüş, mal ve mülkleri ellerinden alınarak, Ermenilere dağıtılmıştır. Sürülenler arasında, Kozan eşrafından Siam Bey ve Mahfezade İbrahim Efendi sürülmüş, Kurtoğlu Hulusi Efendi, Avukat Topal Mustafa (Faik Üstün) Efendi, Sehlizade Hasan Efendi, Topaloğlu Halil ve Belediye Katibi Ali Efendiler, öldürülmüş olarak Ermeni Kırkor Yaver'in ölümünden sorumlu tutulmak korkusuyla, Develi (Everek) ve Pınarbaşı taraflarına kaçmışlardır²¹⁰.

Silah gücünü iyice arttıran Ermenilerin Kozan'da yaptıkları taşkınlıkların ve katliamların önü kesilemiyordu. Belediye Doktoru Nafiz Ali Efendi'nin evini 22-23 Şubat gecesi basan 16 Ermeni, iki saat boyunca doktora çeşitli işkence yapıp, evdeki bütün para ve kıymetli eşyasını alıp kaçmışlardır. Posta Sürücüsü Hüseyin Bey, Kozan'a on beş dakika uzaklıktaki Uyuz pınarı mevkiinde, 3 Ermeni tarafından gece basılmış, ateşe verilen evlerden çıkıp kaçmaya çalışan çocuklar kurşun yağmuruna tutulmuştur²¹¹. Kozan'a bir saat uzaklıkta bulunan İspahalı Köyüne gece saldıran Ermeniler, köylüleri bir eve toplayıp, bütün paralarını aldıktan sonra, üzerlerine ateş edip 6 kişiyi öldürmüşlerdir. Sabah kasabaya gelen şehit aileleri, katilleri teşhis ederek gösterdikleri halde, Taillardat “yanlıştır, bunlar değildir” diyerek gerçekleri ört bas etmiştir. Ümmet Çavuş, çarşı içinde Fekeli Kesberoğlu Agop tarafından

²⁰⁹ Ursavaş, a.g.e., s. 16, 21.

²¹⁰ Çelik, a.g.e., s. 64.

²¹¹ Faik Üstün Kadirli, **Adana'nın İşgali ve Milli Mücadele**, İstanbul 1955, s. 6.

öldürülmüştür. Agop, ceza almak yerine Ermeni komiteleri tarafından 300 lira para verilerek ödüllendirilmiştir. 5 Ermeni fedaisi, kasaba civarındaki bağ bekçilerinden ve Rumeli muhacirlerinden 3 Türkü kama ve kasaturalarıyla öldürmüşler, 1 kişi de ağır yaralanmışlardır. Kasaba ve civarındaki bağlarına gitmekte olan Topal Hacızade Ahmet ve Mustafa Çavuş katledilmişlerdir. Aile fertlerinin cenazeleri bulup, kasabaya getirmek için yanlarına jandarma verilmesi istekleri kabul edilmemiştir²¹².

2.1.2.2. Haçin (Saimbeyli’de) ve Fekede Ermenilerin Yaptığı Katliamlar

Kozan’ın kuzeydoğusunda bulunan Haçin Kasabası, 2000’den fazla haneden meydana gelmekteydi. Bu hanelerin bir kısmı Müslüman’dı, ama çoğunluğu Ermeni hanelerinden oluşmaktaydı. İşte Adanalı asıl yerli Ermenilerin bir kısmı vilayetin son kuzey sınırına rastlayan burada yaşamaktaydı. Asırlardan beri Osmanlı Devleti’nin her yerinde kardeşçe, dostça ve içi içe yaşayan Türkler ve Ermeniler; Haçin’de beraberce mutlu olarak yaşamakta iken, Osmanlı Devleti’nin zayıflamasıyla birlikte dış mihraklar harekete geçerek Ermenileri tahrik etmişlerdir.

Bu arada Çukurova ve bölgesinin İç Anadolu’ya açılışında etkili olan Orta Toros Geçitlerini de ele geçirerek büyük devlet konumuna gelmek amacıyla harekete geçen Fransa, Ortadoğu’ya ayak basmak ve bu amaçla Doğu Akdeniz’de köşe başı tutmak amacındaydı. Fransa bu emelini gerçekleştirmek için yola çıkmış ve Haçin Ermenilerini de unutmuyarak kendi çıkarları doğrultusunda kışkırtmıştı. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Ermeniler, hemen fırsatı değerlendirerek; beklemeden Haçin’e geri dönmüşlerdi²¹³. Fransızlar bu kilit noktayı işgal ederek, Ermeniler aracılığıyla işgal sahalarını genişletmeyi hedeflemişlerdi. Fransızların teşvikiyle 8000 Ermeni, Suriye’deki Osmanlı ordu deposundan yağmaladıkları mermi ve piyade tüfekleriyle Haçin’e yerleştirilmiştir²¹⁴. Fransızların desteğiyle Haçin’in idaresini lehlerine değiştiren Ermeniler, öncelikle hükümet idaresinde görevli olan Türk memurların işine son vermiştir. Armenak adında bir Ermeni Kaymakamlığa getirilmiş, Hapet, Emniyet Komiseri, Turparkisyan Bogos Jandarma Komutanı, Hamparsun Evyıkanyan Belediye Başkanı, oğlu Karabet PTT Müdürü, Avadik Soğanlayan Mağara Nahiye Müdürü, Kirkor da Mağara Nahiyesi Takım Kumandanı olmuştur. Ermenistan hükümetini kurmak için siyasi çalışmalar

²¹² Çamurdan, a.g.e., s. 136-137.

²¹³ Hatipoğlu, Çukurova’da Ermeni Mezalimi,, s. 96-97.

²¹⁴ Kılıç, a.g.e., s. 33.

yapmışlardır. Bu amaçla Avedis Çavdaryan başkanlığında, “Ermeni Milli Meclisi” kurulmuştur. Bu meclisin aldığı kararlar üzerine, her biri 700-800 kişiden oluşan silahlı iki tabur kurulmuştur. Fransız usulüyle eğitim yapan bu taburların komutanı Cebeciyan’dır. Cebeciyan, Doğu Anadolu’da Türk kanı akıtmakla tanınan Antanik’in intikam alayında görev almış bir Ermeni subayı olarak tanınmaktaydı²¹⁵.

Teşkilatlanma işlerini tamamlayan Ermeniler, kasaba ve içinde yalnız buldukları Türkleri misafir etme bahanesiyle zorla evlerine götürüp öldürmüşlerdir. Öldürülenler, Ermeni mezarlığındaki çukura atılmıştır. Kalekilse Köyünden Haçın’e gitmekte olan 8-10 Müslüman içinden bir kadın Ermeniler tarafından zorla kocasının yanından alınarak dağa götürülmüştür. Ermenilerin baskıları arttıkça Türkler de işkence ve katliamlara karşı tepki göstermeye başlamış, yer yer silahlı mücadeleye girmiştir. Örneğin Haçın’dan mülazım Kirkor Efendi kumandasında 200 kişilik bir Ermeni kuvveti Aziziye hududu civarındaki Kayarcık ve Kesen Köylerine gelerek halka baskı uygulamış, halk silahla direnmiştir. Çöhmürlü Köyü’nden Gizik Duran ile Feke’nin Asmaca Köyü’nden Arap Ali ve arkadaşları, Ermeni zulmüne karşı silaha sarılıp dağa çıkmışlardır. Gizik Duran’ın organize tepkileri, Haçın ve civarındaki milli direniş hareketinin artmasına sebep olmuştur. 20 kişilik çetesi Haçın’e memur aylıklarını götüren Teğmen Misak ve 4 Ermeni jandarmasını, 17 Kasım 1919’da Bozat Gediği’nde pusuya düşürerek öldürmüşlerdir.

Gizik Duran’ın direniş çabaları tek başına yetersiz kalmış, Ermenilerin Haçın’da yaptıkları katliamın önü kesilememiştir. 19 Ocak 1920’de Haçın Kaymakamı ile müftüsü yolda giderken önlerine çıkan silahlı iki Ermeni tarafından yaralanmıştır. Bu olaylar üzerine galeyana gelen Haçın halkını susturmak için kasaba bombalanmış, bu bombalamada 150 masum ölmüştür. Merkeze yarım saat uzaklıkta, Ermeni fedailerinin 2 Türk çocuğunu öldürmek üzere olduğunu gören İsmail adındaki genç, çocukları kurtarmak için yaptığı ricanın kurbanı olmuş; burnu kesilip, gözleri oyularak öldürülmüştür²¹⁶. Olay üzerine galeyana gelen Feke, Saimbeyli ve Sis halkı da silahlanmaya başlamıştır. Fransız ve Ermenilerin kötü idaresinden bıkan halk dağlara ve Kayseri Sancağı’na sığınmıştır.

Haçın müfettişi ile Hoca Halil Efendi’nin Ermeniler tarafından öldürülmesi üzerine Feke’den 32 imzalı bir protesto telgrafı çekilmiştir. Telgrafta hem olaydan,

²¹⁵ Mehmet Baykal, **Haçın-Saimbeyli Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Adana 1989, s. 22.

²¹⁶ Kılıç, **a.g.e.**, s. 33.

hem de Türklerin silahlarının Ermeniler tarafından toplatıldığından bahsedilmiştir. Ancak yapılan bu protesto sonuç vermemiş, katliamların önüne geçilememiştir²¹⁷. 8-9 Mart'ta kasabadaki Türkler dokuma atölyesine doldurulmuş, içlerinden 217'si Hükümet Konağı'na nakledilmiş ve en ilkel yöntemlerle öldürülmüştür²¹⁸. 12 Mart 1920'de Kaymakam Şerafettin Bey'in yardımıyla Feke Türklerinin eline geçmiştir. Milli Kuvvetler Haçın üzerine ağırlıklarını yoğunlaştırmıştır. Haçın Kaymakamı Karabet'in, 5 Mart'ta Bremond'dan yardım istemesi üzerine, Fransız işgal idaresi Adana'dan 400 silahlı Ermeni gönüllüsü, 1. 200 tüfek, 125. 000 fişek ile bir miktar el bombası göndermiştir.

Cebeciyan komutasındaki Ermeniler, Haçın'ın Türkler tarafından kuşatılması üzerine Kaytancızade Mürsel Bey'in hanımı Fatma Hatun'u Kale Kilise'de idam etmiştir.

Kuşatma süresince bu şekilde teşhir edilerek, Milli Kuvvetlere göz dağı verilmiştir²¹⁹. Katliamları yapanlar, bu kuşatmadan kurtulacaklarının ve hukuk önünde aklanacaklarının hesabını yapmışlardır. Yaptıkları çıkış hareketiyle çevre köylerden de topladıkları Türklerin, kendi aralarında çıkardıkları isyan hareketi sırasında öldüklerini kendi aralarındaki yazışmalarla belgelemeye çalışırlar. Olaydan sağ kurtulabilen birkaç kişi ile Kaymakam Çallıyan'ın günlüğü, gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Abdulgaffar Efendi'nin karısı Melek Hatun katliamların canlı şahididir. Melek Hatun gördüğü dayanılmaz acılarla dolu olayları ölmeden önce yakınlarına ağıt halinde yazdırıp, bir bohça içine koydurmuştur. Haçın'ın kurtarılmasından sonra bohça içindeki ağıt Ermeni katliamlarının boyutları hakkında bize gerçekleri yansıtan bir belge özelliğindedir.

Feke'nin işgal tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, Kozan işgal edildiği tarih olan 7 Mart 1919 tarihi kabul edilmektedir. Ermeniler, Haçın kadar olmasa da Feke'de Türklere karşı katliam uygulamıştır. Ermeniler, Feke'yi işgal etmeden önce ilçenin dışarıya bağlantısını koparmak için telgraf tellerini kesmişlerdir. Katliamlarını daha rahat yapabilmişlerdir. Tedirgin olan halk, Feke'nin dışına kaçmaya çalışmış ise

---

²¹⁷ **Hakimiyeti Milliye**, 28 Ocak 1920.

²¹⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s. 35-36.

²¹⁹ Osman Tufan, **Kilikya Doğu Bölgesinde Milli Hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları**, Bahar Matbaası 1964, s. 105.

de Ermeniler zulmünden kurtulamamıştır. 62 kişi gözleri oyularak ve burunları kesilerek öldürülmüştür²²⁰.

2.1.3. Adana ve Çevresinde Meydana Gelen 1920 Yılı Ermeni Olayları

1920 yılının ilk aylarında Fransızlar bölgedeki asker sayısını artırma çabasıydılar. Ocak ve Şubat aylarında Beyrut'tan altı tabur asker bölgeye sevk edilmiştir. Türk Jandarmalarının silahsızlandırılması ve sayılarının azaltılması şehirde kendi hakimiyetlerini tam olarak kurabilme gayretinden kaynaklanmaktaydı. Türk Jandarmalarının sayılarının azaltılmasının aksine, şehre sürekli bir Ermeni göçü başlamış ve Ermeni Jandarmalarının sayısı gün geçtikçe artırılmıştır. Türklerin Maraş'ta olduğu gibi Adana'da da direnişe geçebilecekleri endişesi Fransızları bu hazırlıkları yapmaya zorlamaktaydı. Takviye ve tahkimat işlerinin yoğunlaşması şehirdeki top sayısının artırılması hep bu amaca yönelik hazırlıklardan idi. Fransızları bu derece endişelendiren olay ise Maraş'ta içerisinde buldukları durumdu. Maraş'ta milli direnişin başlaması, 27 Kasım 1919 Cuma günü Maraş kalesine Türk Bayrağının çekilmesi Fransızları zor duruma düşürmüştü. Fransızların Maraş'taki pozisyonu Adana'da herkesi heyecanlandırmıştır.

Ocak ayının ilk günlerinde Adana'da Ermeniler taşkınlıkları ve hareketlilikleri devam etmektedir. İlk üç günden beri çarşı-Pazar tamamen kapalı tutulmaktadır. Komitecilerin yaptıkları toplantılarda çeşitli nutuklar atılmakta intikam naraları atan Ermeniler kenarda bucakta yalnız buldukları Türkleri katil ve imhaya devam etmektedirler. Ermenilerin bu faaliyetleri sırasında Fransızların da Türklerin ellerinde ki silahları toplama gayreti içerisinde olmaları ve Ermenileri alenen desteklemeleri endişeleri gün geçtikçe arttırmaktadır.

Yurt dışında yapılan propagandalar, Çukurova'da Ermenilerin katledildiği yönündeydi. Ermeniler bölgede yaptıklarını gölgelemek için, Avrupa kamuoyunu kendi emelleri ile etkilemeye çalışıyorlardı. Oysa Fransızlar Türklerin ellerindeki silahları toplarken Ermenilere silah dağıtıyordu. Şubat aylarında Türk Jandarmaların ellerindeki Alman ve Osmanlı tüfekleri toplanıp yerine Fransız silahları verildi. Türk Jandarmalarından toplanan silahlar Kozan ve Haçin'deki Ermenilere dağıtıldı. Ermenilerin Avrupa'daki yalan propagandalarının aksine, Türk vatanının bir parçası olan Çukurova'da uygulamaları devam etmiştir. 22 Şubat 1920'de Sırkıntı

---

²²⁰ Kılıç, a.g.e., s. 36-37.

nahiyesinden hayvan satmak üzere Adana'ya gelmekte olan Begceli Köyünden Hacı Mehmet oğlu Mehmet ve arkadaşı Emir Ali, Sırkıntı nahiyesinin Danacılar Köyünden Hatip'in oğlu Abdulkadir, amcazadesi Osman ile Sarıgeçit merkez nahiyesinin sabık muhtarı Hallacoğlu Mehmet güpegündüz önlerine çıkan 7 silahlı Ermeni tarafından feci şekilde katledildiler. Aynı kişiler Kozan'dan Adana'ya eşya götüren devecilere de saldırmak istemişlerse de devecilerin uyanık davranması sonucu bunda başarılı olamamışlardır.

Fransızlar bölgedeki sömürü hareketlerine devam ediyor, yağmacılıkta Ermenilerden geri kalmıyorlardı. Fransızlar Ulukışla'dan İstanbul'a gönderilmek üzere hazırlanan buğday vagonlarının varlığını haber alır almaz buraya asker sevk etmişlerdir. Buğday vagonlarını hiçbir usule riayet etmeden, malların kimlere ait olduğunu araştırmadan, vagonlara el koymuşlardır. Silahlı güçleri vasıtası ile istasyon görevlisini tehdit ederek 40'dan fazla vagonu birbirine bağlayıp Adana'ya götürmüşlerdir. Bu sebepten dolayı birçok tüccar binlerce lira zarar etmişlerdi.

Ermenilerin katliamları ve Fransız zulümleri mütarekeye rağmen o kadar dayanılmaz bir hal almıştır ki Adana insanı feryadını Kilikya Batı Cephesi Komutanı Sinan Tekelioğlu'na yazdıkları mektupta şu şekilde dile getiriyorlardı:

“Kabullendiğiniz bırakışma ulusun ve ülkenin yıkılmasına neden teşkil ediyor. Adana ve çevresi kan ağlıyor. Bugün ırzımız, namusumuz ve kutsal varlıklarımız düşmanın saldırısına uğruyor. Sabır ve dayanma kalmadı. Savaş kesimdeki güçlere saldırı emrinin verilmesini dileriz.” Denilmekteydi.

2.1.3.1. Kahyaoğlu Faciası

Misis Ermenilerinin Adana'ya göçmen olarak gelmeleriyle, şehirde mevcut olmayan asayiş daha da bozulmuş, Türklere karşı mezalim ve katliam olayları artmıştı. Civar köylerde Ermeni çetelerinin yapamadığı işkence, gasp ve mezalim kalmamıştı. 11 Haziran 1920 Cuma sabahı, Adana'nın Hacı Bayram Kapısı'ndaki mahallelere saldıran Ermeni göçmenleri bütün Türkleri zorla evlerinden çıkararak eşyalarına el koydular. Neye uğradıklarını bilmeyen Türkler, Kahyaoğlu Çiftliği ve küçük dikili yoluna doğru göçe mecbur oldular. Koca vezir, Hanedan, Kuru Köprü Mahallelerinden yüz elli kadar Türk ailesi kabile halinde, 11 Haziran 1920 Cuma günü sabahı öküz, at ve arabalarına eşyalarını yükleyerek şehri terk etmeye karar

verdiler²²¹. Ailelerin amacı; Kahyaoğlu yakınlarında Dikili'ye geçmek, oradan, Milli kuvvetlerin bulunduğu Karahan'a ulaşarak güvenli buldukları bir yere yerleşmekti. Grup Kahyaoğlu civarına geldiğinde, önlerine çıkan 30 kişilik bir Ermeni çetesi tarafından kimliklerinin inceleneceği bahanesiyle durdurulmuş, istasyonun karşısındaki harap çiftlik binasına götürülerek öldürülmüştür²²². Bazıları ölü süsü vererek canlarını kurtarabilmiştir. Faciada şehit düşenlerin miktarları altmış araba dolusu olduğu rivayet edilmişse de, Gnkur. ATASE Başkanlığı Arşivi'nde yapılan incelemede 43 kişi tespit edilmiştir. Yararlıların sayısı ise dördü erkek ve on sekizi kadın olmak üzere 22'dir²²³. Ölen Türkler üzerinde yapılan incelemelerde kadınların kolları ve kulaklarının kesilerek bilezik ve küpelerinin alındığı tespit edilmiştir. Ermeniler öldüremedikleri kaçan Türklerin peşinden koşarken bölgede patlayan silah sesleriyle endişeye kapılmış, Milli Kuvvetlerin bölgeye yakın olmasından korkarak kaçmışlardır. Kaçmadan önce Türklerin üzerinde bulunan para ve değerli eşyaları da almayı ihmal etmemişlerdir²²⁴. Ermenilerin Adana'ya kaçmasının ardından sağ kalan Türkler faciayı Milli Kuvvetlere bildirmişlerdir. Bu olay büyük bir yankı uyandırmış nefretle karşılaşmıştır. Olay yerine gelen Milli Kuvvetler çok acı bir tablo ile karşılaşmışlardır. Kısa zaman içinde bölgeye sağlık teşkilatı gelmiş, yaralıları tedavi edilmek üzere Karahan'a nakledilmiştir. Şehitler de Küçük Dikili Köyü'ne gömülmüştür²²⁵.

2.1.3.2. Kanlı Kilise Katliamı

Ermeniler, Fransızların açıktan destekleriyle günden güne daha da serbest hareket etmeye başladılar. Etrafına çete toplayan Monok Şişmanyan, Hasanbeyli'de Ermeni Cumhuriyeti kurduğunu ilan etmişti. Yörük Selim'e bağlı Milli Kuvvetlerin bölgeyi kontrol altına alarak Osmaniye'yi sıkıştırmaya başlaması üzerine, Şimanyan 16 Haziran 1920'de Adana'da hükümet kurduklarını ilan etti. İşgal idaresinin ses çıkarmamasından istifade eden Ermeniler şehirde polis ve jandarma teşkilatı bile kurdular. Adana Cephesinde milli direnişin gelişmesiyle şehirde, Fransız ve Ermeni baskısı dayanılmaz bir şiddet derecesini bulmuştu. Adana baştan başa kan kokuyordu.

²²¹ Tufan, **a.g.e.**, s. 105.

²²² Kılıç, **a.g.e.**, s. 36-37.

²²³ Klavuz,, **a.g.e.**, s. 110-113, 115, 117, 120, 123-124.

²²⁴ ATASE Arşivi; Kol. İSH, Kutu: 1055 Gömlek:223 Bel. No:223-1; ATESE Arşivi; Kol. İSH, Kutu:556 Gömlek:66 Bel. No: 66-1; H. T. V. D. Genel Kurmay Basımevi, Aralık 1995, Sayı:14, Vesika No: 372.

²²⁵ Çelik, **a.g.e.**, s. 392.

Şehirde Türk kanı kıyasıya akıtılmış. İnsan mezbahalarına zorla götürülen Türkler acımasızca boğazlanmıştı. Ermeni mahallelerine semt ve komşu olan Türkler buradaki evlerini terk ederek Hükümet civarına ve nehir kenarına çekilmek zorunda kaldılar. Ulu cami, Saat Kulesi, Kale Kapısı kısmından öbür tarafa geçilmez oldu. Yavaş yavaş şehirden göç başlamıştı. Türkleri işkence ile boğazlamada Ermeni Kilisesi başı çekiyordu. Sokak aralarında yakalanan çocuk, genç ihtiyar, kadın, kız ayırmaksızın Türkler kilisede parçalanarak, çengellere takılıyordu. Çengellere çok defa canlı canlı geçirilen de oluyordu. Feryat ve ızdırap içinde diri diri çengele takılmış olan Türk çocukları satırlarla parçalanmıştı. Ermeniler bu vahşet hareketlerinde birbiriyle yarış ediyorlardı.

Ermeni Kilisesi bir hapishane, ölüm yeri olmuştu. Köşe bucakta, ıssız bulunan yerlerde yakalanan Türkler, sürüklenerek kiliseye götürülmüş ve Ermeniler bunlara işkenceler yaparak ölmelerine sebep olmuşlardır. Kanlı Kilise katliamında isimleri tespit edilemeyen kurbanların yanında, hafızalardan silinemeyen kurbanlar bulunmaktadır. Tahtalı Camii İmamı Mehmet Efendi ve oğlu Makinist Kadir, Şişmanyar'ın jandarma ve polisleri tarafından camii civarında yakalanarak ve hocanın boğazına sarığı dolayıp, kırbaçla dövüle dövüle, çarşı ortasından kiliseye götürdüler²²⁶.

2.1.3.3. Kozan'da Fırın Katliamı

Kozan Sancağı'nın, Fransızlar tarafından nasıl işgal edildiği ve işgali takiben, Kozan'daki Fransız İşgal Yönetimi ve Ermenilerin, 1919 yılı boyunca, Kozan'ın Türk ve Müslüman halkına uyguladığı işkence ve zulümden söz etmiştik. 1920 yılı başlarından itibaren, Fransız ve Ermeni zulmü devam etmiş ve hatta şiddetini daha da arttırmıştı. Fakat, bu arada, 1920 yılı Şubat ayı ortalarına doğru, Maraş'taki Fransız kuvvetlerinin yenilerek, Ermenilerle birlikte şehri terk ettikleri haberleri Kozan'da duyulmaya başlamıştı. Bu haberler nedeniyle, Fransızlar, Kozan merkezinde düzenli ve tam teçhizatlı bir Tunuslu Fransız Taburu olduğu halde, bunu yeterli görmeyerek, Adana'dan her defasında dört yüz beş yüz kişi olmak üzere, iki kez Ermeni gönüllüleri getirmişlerdi. Kamavor adı verilen bu gönüllüler, tehcirden döndükten sonra, Anadolu'nun iç kesimlerindeki memleketlerine gitmekten vazgeçilerek, bu yörede, bir "Kilikya Ermeni Devleti" kurulacağı ve Kafkasya'da yeni kurulan Ermeni

²²⁶ Klavuz,, a.g.e., s. 137-138.

Hükümeti'ne katılacağı propagandası ile aldatılan ve Adana'da alıkonulan serseri ruhlu kimselerdi.

İşgalin başlamasından itibaren, zaten düzeni bozulmuş olan Kozan merkezinde, bu çapulcu serserilerin gelmesiyle birlikte, can ve mal güvenliği de kalmamış, Fransızlar, sıkı tedbirler almak ve gece sokağa çıkma yasağı koymak zorunda kalmışlardı. Kozan'daki Müslüman ve Hıristiyanlar ayrı mahallelere toplanmışlardı. Fransızlar, sokağa çıkma yasağı koymuş olmalarına rağmen, nöbetçiler yerleştirmedikleri ve devriyeler gezdirmedikleri için, bu sokağa çıkma yasağı çapulcu Ermenilerin işine yaramış, Kozan'ın içinde veya dışında gece baskınları düzenlemeleri, tecavüz ve yağma girişimlerini daha da kolaylaştırmıştı²²⁷. Türk ve Müslümanlar üzerinde oluşturulan bir başka baskı ve zulüm unsuru da Fransızlarla Ermenilerin teşkil ettiği zabıta, hafiyeler ve casus teşkilatıdır. Bu teşkilat mensubu Fransızlar, Ermeni fedailerini ile birlikte yolda veya kırdan ellerine geçen Müslümanları akıl almaz metotlarla öldürüyorlar veya silah aramak bahanesiyle hemen her gün Türk köylerine baskın yapıyorlardı. Baskınlarda her türlü işkence ve hakaret yapılıyordu. Kozan'ın işgali sırasında yollarda ve dağlarda parçalanarak öldürülmüş 140 Türkün cesedi bulunmuştur²²⁸.

Türlere yapılan katliamların en korkuncu ve tüyler ürperten şeklide olanı fırınlarda yakılma olayıdır. İşgal makamları bölgede Kuvay-i Milliye'nin Osman Tufan idaresinde artan baskıları karşısında Kadirli'de bulunan Ermenileri askeri tertibat alarak 1920 Şubat ortalarında Kozan'a taşımışlardı. Bu nakil olayının ardından Mart sonlarında Kadirli'nin işgalden kurtarılıp, Kozan'ın kuşatmaya alınması üzerine, Ermeni çetelerinin katliamlarında artış olmuştur. Sancak merkezindeki anarşiden başka bir yere gidemeyen Muhasebeci Hamdi, Yazı İşleri Müdürü Ali Rıza Efendi, Yüzbaşı Mehmet Beyler, Ermeniler tarafından büyük işkencelere maruz bırakıldıktan sonra fırına atılmak suretiyle diri diri yakıldılar. Bu cinayetleri yapanlar, kendi taraftarları Kürt Mizra'ya bile saldırdılar. Ermeniler yakaladıkları Kozanoğlu Mustafa'yı da eski hastane civarındaki fırında yakıldılar.

Ermenilerin Türkleri canlı halde fırına atıp yakmaları bütün havalide çalkalanıyordu. 2 Haziranda Fransızların korumasındaki Ermeniler Kozan'ı terk

---

²²⁷ Çelik, a.g.e., s. 154.

²²⁸ Hidayet Esen, a.g.e., s. 39.

ettiklerinde, sayısı beş tane olan katliam fırınları ve önlerindeki insan yağlarının canlı izlerini görenler vahşetin boyutlarını görüp, medeni Fransızların marifetleriyle bu cinayetleri işleyen Ermenilere lanetler yağdırmışlardır²²⁹.

---

²²⁹ Klavuz, **a.g.e.**, s. 156.

III. BÖLÜM

3.1. POZANTI, ADANA HAVALİSİNİN FRANSIZ İŞGALİNDEN KURTARILMASI AMACIYLA DÜZENLENEN MUHAREBELER

3.1.1. İtilaf Devletlerinin Toros Tünelleri, Pozantı, Akköprü ve Çiftehan'ı İşgali

Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti yenilmiş, galip taraf olan İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. İtilaf Devletleri, bu savaş sırasında yaptıkları gizli anlaşmalarla, kendi aralarında paylaştıkları Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardı. Mondros Mütarekesi'nde, Toros Tünellerinin İtilaf güçleri tarafından işgal edileceğine maddesi yer almamakla birlikte, Pozantı'nın işgal edileceğine dair bir madde yoktu. Ayrıca o dönemde, Toros Tünelleri Hacıkırından başlayıp, Belemelik'te bittiği için karayolu üzerindeki Kadirhan ile, tünellerin bulunduğu bölge dışında yer alan Pozantı'nın, Türk tarafında kalması, işgal edilmemesi gerekiyordu.

Durumu yerinde incelemek üzere, 22 Aralık 1918'de, Fransız İşgal Komutanı Yarbay Romieu, bir İngiliz Yüzbaşı ve Osmanlı İrtibat Subayı Kurmay Binbaşı Tevfik Beyle birlikte, Fransa'nın Suriye İşgal Komutanı General Hamelin, Adana'dan Pozantı'ya geldiler. Menzil Müfettişi Albay Bahattin Bey, Mütareke şartları ve hukuki yönden Pozantı'nın, Osmanlı kesiminde kalması gerektiğini, Pozantı'nın 6. Ordudan kuzeye gidecek ve İstanbul'dan gelip güneye geçecek olan terhis edilmiş erlerle göçmenlerin beslenme ve barınmaları için gerekli tesislere sahip bir konaklama yeri olduğunu anlattı. Ancak işgal güçleri Pozantı'nın işgali konusunda kararlıydılar.

Nihat Paşa, Pozantı'ya gelmiş olan Fransız Generali Hamelin'in, 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın da tahliyesi ve işgal edileceği yolundaki talebi ile karşılaştı ve bu isteği, 24-25 Aralıkta şifre ile Harbiye Nezaretine bildirdi. Harbiye Nazırı Cevat Paşa, 24 Aralık 1918'de, Nihat Paşa'ya verdiği talimatta: "Pozantı'nın bizde kalması lüzumundan bahsederek gereken teşebbüsün yapıldığını, kendisinin de bu netice için çalışmasını" istemişti²³⁰. Pozantı'da, daha önce 1 Şubat 1919'a kadar kalmasına müsaade edilen menzil tesislerinden başka, hiçbir Osmanlı askeri birliği kalmamış ve 27 Aralık 1918'de Pozantı, bir İtilaf müfrezesi tarafından işgal edilmiştir. Pozantı'da,

²³⁰ H. T. V. D., Sayı: 33, Ankara (Eylül) 1960, Ves. No. : 830,832. ; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, 2 Baskı Kent Basımevi, 1981, s. 73-74.

menzil hastanesinden başka, geriye taşınamayan elli ton yiyecek maddesi, yüz ton arpa, yüz yirmi bir adet yük otomobili, yirmi beş adet boş demir cephane arabası ve birkaç benzin varili kalmıştı. Bunların da Şubat 1919 başlarına kadar kalmasına izin verilmişti. Buna karşılık, Fransızlar, Pozantı'nın tahliyesi sırasında, çeşitli taşkınlık ve tecavüzlerde bulundular. Amanos Amele Taburu Komutanı Yüzbaşı Mustafa'yı şehit ettiler. Nöbetçilerimizin silahlarını alarak, yiyecek ambarını yağmaladılar. Kelebek, Durak ve Pozantı'da ele geçirdikleri mühimmat ve malzeme ile bütün yiyecek maddelerini Adana'ya taşıdılar. İtilaf kuvvetleri, Adana'nın tahliyesi sırasında da yüz yirmi altı vagonluk silah, malzeme ve yiyeceğe el koymuşlardı.

Fransızlar, Pozantı'dan sonra, 3 Şubat 1919'da, Pozantı'nın altı kilometre kuzeyindeki Akköprü ve Çiftehan'ı da mütarekeye aykırı olarak işgal ettiler. Konya Vilayetine bağlı Çiftehan'ın işgali Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın talimatıyla protesto edildi. Buradaki müfrezelerimiz Çiftehan'ın üç kilometre doğusundaki bir hana çekildi. İtilaf kuvvetleri, Çiftehan'da on iki ton zahireye el koymuşlardı. Bunun üzerine Ulukışla'da bulunan otuz bin yeni tüfek, bunlara ait cephane ve bir miktar da topçu cephanesi, her ihtimale karşı, Konya, Niğde Karaman ve Afyon depolarına taşındı. Çiftehan, İtilaf işgalinin bu kesimdeki son durağı olmuştur²³¹.

3.1.2. Pozantı ve Havalisinin Fransız İşgalinden Kurtarılması Amacıyla Düzenlenen Muharebeler

Fransızların Adana'yı işgal edip Ermenilerde onlarla birlik olup Müslüman halka baskı ve işkencelere başlayınca yöre halkı işgale karşı tepkisini ortaya koymaya başlayacaktır. Dört Yol'un işgalinden hemen sonra halk, içlerinden bazılarını silahlandırıp Kuvay-ı Milliye'nin ilk çekirdeğini oluşturacaktır. Ermenilerin baskı ve zulümlerine dayanamayıp birçok kimse de yöreyi terk etmiştir. Adana'nın çevresinde ve işgale uğramamış bölgelerde memleketlerinin kurtuluşu için çareler aramıştır. Bu şekilde Adana'yı terk eden 250-300 kişi Develi'ye gelip yerleşmişlerdir. Bunlar içerisinde bulunan Kurtoğlu Hulusi, Topaloğlu Halil ve Dava Vekili Mustafa Faik Beylerin Sivas'a giderek Mustafa Kemal ile görüşmeleri kararlaştırılmıştır. Güney bölgemizdeki işgale ve katliamlara Mustafa Kemal de tepkisiz kalmayacak, buradaki direnişi örgütlemek için faaliyete geçecektir. 11 Eylül 1919'da bölge kolorduları şeklinde teşkilatlandırılacak ve 20. Kolorduya bağlanacaktır. Adana Cephesi'nde yeni

²³¹ Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 73-74

bir teşkilatlanmaya gidilecektir. Adana bölgesi ikiye ayrılacak ve batı bölgesine Kayseri Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Ali Ratıp, (Tekelioğlu Sinan) doğu bölgesine Osman Nuri ve bu iki bölgenin komutanlığına da Kemal Doğan atanacaktır. Sinan Bey'e daha sonra Mustafa Kemal tarafından görevi bildirilecektir. Komutanlar görev taksiminden sonra görev yerlerine gidecekler ve halkı örgütleyerek direniş hareketini başlatacaklardır²³².

Pozantı civarında bulunan İstihkam Teğmeni Cemal'e (Efe), Kadirhan üzerinden Çamalan istikametinde ilerlemesi emredildi. Mevcut diğer müfrezelere de, 29 Mart 1920'de, Sofulu'dan hareketle, Karsantı'yı işgal emri verildi. Bu emri alan Milli Kuvvetler, muntazam bir şekilde, Karsantı istikametinde yürüyüşe geçtiler. Süvari müfrezesine ise, o civardaki jandarma karakollarına baskın düzenleme görevi verildi. Akşam üzeri, Milli Kuvvetler, Karsantı Nahiyesi civarında toplanmışlardı. Bu nahiye merkezinde Rumlar oturuyordu. Jandarma Komutanı Ali Rıza adında, çavuş iken, Fransızlar tarafından teğmen yapılan ve aşırı Fransız taraftarı biri idi. Akşam karanlık basınca, Milli Kuvvetlere, kendilerine hedef olarak gösterilen mevkileri işgal etmek üzere, hareket emri verildi. Müfreme komutanları ile görüşüldükten sonra, Karsantı Takım Komutanlığına "teslim ol" çağrısı yapıldı. Bu teklif kabul edilmediğinden, kısa süren bir çatışma sonucunda, Karsantı ele geçirildi. Ali Rıza'nın sahte rütbesi halkın huzurunda söküldü ve kendisi tutuklandı. Derhal telgraf hattı kesildi. Karsantı Nahiye Müdürlüğü'ne Kadir oğlu Ali Ağa, Milli Kuvvetler Komutanlığına da Yusuf Çavuş'u getirdiler.

Fransızların Milli Kuvvetler aleyhine girişmek istedikleri keşif taaruzuna engel olmak üzere, Çiftehan civarında bulunan bazı müfrezelere Çiftehan ve Akköprüyü işgal emri verildi. Yüzbaşı Saffet Komutasındaki müfrezelerimizin gece baskınında, Çiftehan'da, Fransız Yüzbaşısı Label'in ölümü düşmanı hayli ürküttüğünden, Fransızlar, Pozantı'ya kadar çekilmişlerdi. Böylece toprak tünele kadar, Çiftehan ve Akköprü, Milli Kuvvetlerin eline geçti. Bu gece baskını Fransızları, geçici bir süre için hareketsiz hale getirmişti. 28 Mart 1920'de Kamışlı Nahiyesi Kuvay-ı Milliye Komutanlığına atanan Kara Kahya, nahiye halkından oluşturulduğu bir kuvvetle, Çakıt Irmağı doğusundaki Fransız kuvvetlerine karşı sevk edildi²³³.

---

²³² Klavuz, a.g.e., s. 189.

²³³ Çelik, a.g.e., s. 211.

3.1.2.1. Milli Kuvvetlerce Çamalan ve Kadirhan'ın Alınışı

Pozantı şosesi üzerinde bulunan Çamalan'ı işgal eden Fransızlar, burayı bir ileri karakol haline getirmişlerdi. Milli Kuvvetle katıldıktan sonra, "Adil Efe" takma adını alan Arslanköylü Başçavuş Hüsnü (Yıldırım), Fedai Müfrezeler 1. Bölük Komutanı Teğmen Mustafa Nail'den ayrılarak, Belenkeşlik'e gelmişti. Burada, yanındaki kuvvetin bir kısmını bırakarak, onaltı kişilik seçme bir kuvvetle, Çamalan'a doğru harekete geçti. Yolu üzerindeki, Tarsus'un Darıpınarı Köyü'nde, Tekelioğlu Mustafa Ağa'dan otuz kişilik bir Ermeni jandarma takımının, 25 Mart 1920'de, Karageçit Köprüsü'nü tahrip etmeye geleceğini öğrendi. Aynı gün, erken saatlerde, adı geçen köprü'nün batı kesiminde bulunan ve Kara Yusuf eşkiya çetesini imha ettiği söylenen, Fransız yanlısı İbrahim Çavuş'un çok iyi bir nişancı olduğunu ve diğer işe yarayacak bilgileri edinen Adil Efe, tedbirli ve planlı davrandı. Kendisi, İbrahim Çavuş'u hedef seçti. İyi nişancı iki arkadaşına da Bedros Çavuş'u hedef gösterdi. Pusudan habersiz ve tedbirsiz olarak, Karageçit Köprüsü'ne gelen jandarma takımının elebaşları, bu şekilde, atılan ilk kurşunla öldürüldü. Türk jandarmalar, Adil Efe ve arkadaşlarına katıldılar.

Bu olayın bölgede duyulması, halk üzerinde olumlu etkiler yarattı. Jandarmalar dışında da katılanlar dolayısıyla, Adil Efe müfrezesinin sayısı otuzdörde ulaştı. Ayrıca, yakın çevrede bulunan Tekelioğlu Mustafa, Dede Ağa ve Derviş Ağa gibi tanınmış şahsiyetler de müfreze kurmak üzere faaliyete geçtiler²³⁴. Karageçit'ten yeniden harekete geçen Adil Efe müfrezesi, 31 Mart 1920 sabahı alaca karanlıkta verdiği baskında, Çamalan Karakolu'nu ele geçirmeyi başardı. Düşman askerlerinden sağ kalan dokuzu esir alındı. Mevcut Jandarmalar da müfrezeye katıldılar²³⁵.

Adil Efe müfrezesi, Pozantı şosesi üzerinde, bir diğer Fransız ileri karakolu durumundaki Kadirhan'a doğru ilerledi. Kadirhan, stratejik bakımdan Gülek Boğazı'nın en önemli yerlerinden biri olduğu için Fransızlar, buraya daha çok asker ve silah yerleştirmiş, güçlü bir karakol kurmuşlardı. Milli Kuvvetler, Kadirhan'a yaklaştığı sırada, İstihkam Üsteğmeni Cemal' (Efe) de, aldığı emir üzerine, yardıma geldi. Mevcut kuvvetlerin komutasını üstlenerek, Kadirhan kuşatmasını yönetti. Düşmana, teslim olması teklifi yapılırken, bir taraftan da, Tarsusla haberleşmesini önlemek için, telgraf ve telefon telleri kesildi. Teslim teklifine karşılık, çoğu Ermeni

²³⁴ Komisyon (Anonim), **Kurtuluş Savaşında İçel**, s. 157.

²³⁵ Ener, **a.g.e.**, s. 43, Komisyon (Anonim), **Kurtuluş Savaşında İçel**, s. 35.

olan düşman askerleri, kum torbalarıyla tahkim edilmiş pencerelerden sürekli ateş açıyorlardı. Cephaneleri de bol olduğundan, Pozantı'dan yardım gelmesini bekleyerek, dayanmaya çalışıyorlardı. Pozantı'dan yardım geldiği takdirde, kuşatmayı gerçekleştiren kuvvetlerimiz iki ateş arasında kalarak, tehlikeli duruma düşecekti. Bu bakımdan, karakolun kısa zamanda ele geçirilmesi gerekmekteydi. Bunu sağlamak için, yakılması kararlaştırıldı. Arka taraftaki sırttan sürünerek, gece karakol binasına mücahitlerden Lütfi, çatıya sıçrayarak, gazlı paçavraları tutuşturdu. Kendisine omuz verip dama çıkmasını sağlayan Şihli Köyü'nden Süleyman oğlu Abdurrahman Çırak şehit düştü. Böylece, 1 Nisan 1920'de, Kadirhan Karakolu içindekilerle birlikte yok edildi. Ayrıca düşmandan yirmibir esir alındı.

3.1.2.2. Milli Kuvvetlerce Kelebek, Bucak ve Durak'ın Alınışı

Milli Kuvvetler, Çamalan ve Kadirhan Karakollarını düşmandan temizleyerek, Tarsus-Pozantı şosesini kontrol altına almışlardı. Bu durumda, Fransızların, demiryolundan faydalanarak Adana'dan zırhlı trenle kuvvet göndermesini önlemek üzere, Yarımış Köprüsü'nün tahrip edilmesi gerekiyordu. Bu işte Kızıldağlı Hacı Osman'dan faydalanıldı. O çevre halkı tarafından iyi tanındığı ve Fransızlarla işbirliği yaptığı için, kendisine haber gönderilerek, getirilen Hacı Osman'a Yenice ile Durak arasındaki Yarımış tahrip etme görevinin kendisine verildiği bildirildi. Kendisi de bu görevi kabul etti. Yanına verilen bilgili iki istihkam eriyle birlikte, 2 Nisan 1920 gecesi, Yarımış Köprüsü'nü uçuran Hacı Osman, bu şekilde görevini yerine getirmiş oldu. Bu sırada, Milli Kuvvetlerin büyük kısmı, Hacıkırı'nı kuşatmışlardı. Hacı Osman'ın emrinde ve Kelebek civarında bulunan müfreze de, Kelebek'i ele geçirmeleri emri verildi. Kelebek Komutanı olan Fransız Teğmeni Pimmier, Yarımış Köprüsünün tahribi sırasında çatışmada ağır yaralanmış olduğundan, Kelebek'deki diğer Fransız muhafızlar da karşılık vermeden teslim oldular. 3 Nisan 1920 o bölgeyi çok iyi tanıyan ve Hacıkırı kuşatmasına katılmış olan Hacı Osman, Milli Kuvvetlerin Zekeriya Karayalalı ve Osman Polat Komutasındaki Tepeçaylak ve Durak jandarma karakol erleri ve çevresindeki köylerden katılanlarla birlikte, Bucak ve Durak İstasyonlarını ele geçirdi 2 Nisan 1920. Durak'ta, Fransızlardan bir çavuş ile beş er esir alındı, bir hafif makineli tüfek ve onbir adet mavzer ele geçirildi²³⁶.

Milli Kuvvetler tarafından pek kısa bir zamanda zapt edilen Fransız karakolları hakkında Du Veou (La Passion de la Cillice) kitabında şöyle demektedir:

²³⁶ Çelik, a.g.e., s. 217-218.

“4 Nisan 1920 de bütün postalarımızın (karakollarımızın) kuşatılmıştı. Adana’dan gönderilen zırhlı tren, demiryolunu onarmaya çalıştı, fakat bunu sağlayamadı. Hatlar dinamitleniyor ve Fransız taarruzlarını çeteler gerilemeye zorluyorlardı. Kötü havalar ise uçakların uçuşuna engel olduğundan, bir iş görülemiyordu. Bunun için tren işçileri ve mühendislerimiz, atölyelerin bulunduğu Beledik’e çekildiler. Menil, buraya biraz yardım gönderdi ise de, Pozantı’nın savunması zoru karşısında onları geri getirmeye mecbur kaldı. Beledik, hücumun ikinci günü düştü. Türkler bir çok patlayıcı maddeler, teller ile dükovil v.s. malzemeyi iğtinam ettiler. Madam Menil’i de alıp götürdüler. Hacıkırı, Beledik ve Kelebek’te Fransızlar öldürüldüler, Yalnız, yarbay Pommier, yaralı olarak ölümden kurtuldu. ve esir düştü. Bu yenilgiyi düzeltmek için Tarsus ve Mersin’den iki büyük kuvvet yollandı. Ancak Türk hatlarını yarmaya muvaffak olunamadığından dönüldü. Pozantı tamamiyle çevrilmişti”²³⁷.

3.1.2.3. Milli Kuvvetlerce Hacıkırının Alınışı

Hacıkırı Pozantı-Tarsus-Adana arasında demiryolu üzerinde bulunan ve Fransızlar için bir ikmal merkezi olarak kullanılan bir nokta idi²³⁸. Batı Kilikya Mıntıkası Komutanı Tekelioğlu Sinan, 3 Nisan 1920’de, Hacıkırı Fransız Komutanına bir yazı göndererek: Fransızların izlediği yanlış politika ve uyguladıkları zulüm nedeniyle, galeyana gelen Müslüman halkın oluşturduğu Milli Kuvvetlerle, Hacıkırı’nı gece yarısından beri kuşatma altında tuttuğunu, boş yere kan dökülmesine meydan vermeden, Türklerin himayesine sığınarak teslim olmalarını bildirmişti. Fransız Komutanı, bu teklifi reddettiğinden, uzun ve yorucu bir siper muharebesi başladı. Savaş sırasında korkaklık gösteren ve yorulan askerler, akşam geriye alınarak, halktan cesur kimselerle yerleri dolduruldu ve taarruza geçildi. Düşman Hacıkırı’ndaki kuvveti bin kişiden fazlaydı. Milli Kuvvetler de üç yüz silahlı, bin kişi civarında bir kuvvete sahipti. Bu kuşatma ve çetin savaş sonunda, Hacıkırı 6 Nisan 1920’de düşmandan kurtarıldı. Bu savaşta, Milli Kuvvetler üç şehit, beş yaralı vermişti. Hacıkırı’nın zaptı, Karaisalı’ya yönelik Fransız tehdidini de ortadan kaldırmıştır.

3.1.2.4. Milli Kuvvetlerce Beledik’in Alınışı

Milli Kuvvetlerin bu başarıları sonunda, 7 Nisan 1920 akşamı Toroslarda Fransızların elinde Beledik ve Pozantı’dan başka yer kalmamıştı. 8 Nisan harekete

²³⁷ Ener, **a.g.e.**, s. 70.

²³⁸ Klavuz, **a.g.e.**, s. 190.

geçen Milli Kuvvetler, öğle üzeri, Belemelik-i kuşattılar. Milli Kuvvetler Komutanlık Karargahı, Belemelik kuzeyindeki Alman Mezarlığının bulunduğu tepeye nakledildi. Belemelik Fransız Komutanına teslim olması teklif edildi. Belemelik, Toros demiryollarının inşaat merkezi olduğundan, burada çok sayıda Rum ve Ermeni halkı yaşıyordu. Fransızlarla birlikte, bunların da Milli Kuvvetlere karşı koyması beklendiğinden, Toros İnşaat Başmühendisi Mavro da Milli Kuvvetlere karşı koyması beklendiğinden, Toros İnşaat Başmühendisi Mavro Kordato'ya da, teslim olmalarını bildiren bir mektup gönderildi. Fakat teslim teklifleri cevapsız kaldı. Bunun üzerine, Milli Kuvvetler, kuşatmayı daralttılar Fransızların, Belemelik'e yardım gayesiyle, Yenice kuzeyine doğru başlattıkları taarruz, Yaramış Köprüsünde püskürtüldü. 9 Nisan 1920'de, Belemelik kuşatmasını daha da daraltan Milli Kuvvetler, 10 Nisan sabahı genel bir taarruz sonunda, Belemelik Bucağı'nı düşman işgalinden kurtardılar.

Belemelik taarruzuna katılan Milli Kuvvetlerin sayısı, silahlı ve silahsız iki binden fazlaydı. Bu taarruzda, iki şehit yedi yaralı vardı. Milli Kuvvetler, Belemelik'e girdiklerinde, yüzlerine katran sürülerek güneşin altına terk edilen ve öldürülen çok sayıda Müslüman cesediyle karşılaştıkları halde, intikam duygusuna kapılmamış, esir alınan Hıristiyanlara karşılık vermemişlerdir. Yakalanan Ermenilerden beşi casus oldukları anlaşıl原因 olarak, idam edilmişlerdir. Milli Kuvvetler, Belemelik de, birer dinamit ve barut deposu, yetmiş çuval un, aynı miktarda arpa, sekiz vagon kereste, üç lokomotif, otuz vagon, altı adet otomatik tüfek, çok sayıda yazı ve telefon makinesi, ilaç bakımından zengin bir eczane, cerrahide ve çeşitli gayelerle kullanılan tıp aletleri ele geçirmişlerdi. Belemelik'deki hastane, Milli Kuvvetler tarafından yeniden hizmete sokulmuştu.

3.1.3. Milli Kuvvetlerin Fransızlara Karşı Yürüğü Diğer Muharebeler ve Milli Kuvvetlerin Pozantı Kuşatması

Pozantı adı Romalıların verdiği Podantus'dan gelmektedir. Yöre halkı, Bozantı adını kullanmaktaydı. Eski coğrafya ve tarih kitaplarında da Bozantı şeklinde geçmektedir²³⁹. Anadolu yaylasından, Gülek boğazına yolun ve Toros tünellerinin ortasında bulunan Pozantı'nın stratejik ve büyük önemi vardı. Pozantı'nın Fransızlar tarafından işgali sırasında, diğer şehirlerimizde olduğu gibi, Ermeni lejyonlarının taşkınlıkları çevre halkınca unutulmadı. Hele işçi taburumuzun komutanı yüzbaşı Mustafa'nın şehit edilmesi pek üzüntü yaratmıştır. İstiklal ve hürriyet aşığı Türkler oç

²³⁹ Çelik, a.g.e., s. 217-220, 231.

almak için fırsat kolluyordu. 11'nci tümene bağlı kuvvetlerin Çiftehan-Akköprü'den Pozantı'ya sarkmaları onlara bu imkanı sağladı. 1 Nisan 1920'de 11'nci tümen komutan vekili yarbay Mümtaz şu tertiplerin alınması emrini vermişti:

1- Ulukışla'daki 126'ncı alayın Çiftehan karakol bölüğü, iki makineli tüfekle güçlendirilip, Akköprü'den ileri sürülecektir. Bu bölük Tekelioğlu Sinan Bey birlikleriyle bağlantı kuracaktır.

2- Çiftehan bölük komutanı, yolun iki tarafındaki köylerin silahlı halkını, Pozantı'da Milli Kuvvetlere katacaktır. 126'ncı alayın doktoru gerekli sağlık gereçlerini Çiftehan'a getirecektir.

3- Bereketlimaden'de bulunan 23'ncü alayın 2'inci taburu, bir bölüğünü Kamışlı'ya gönderip boğaz kesimini elde tutacak ve Ömerli'ye gelecek olan 126'nci alay müfrezesi, Kahya Mehmet Ağa komutasındaki müfreze ile bağlantı yapacaktır.

4- 26'nci alay komutanı binbaşı Rüştü, Ulukışla-Pozantı-Ömerli ve 33'üncü alay 2'inci tabur komutanı binbaşı Ali Rıza, Bereketlimaden-Kamışlı'nın bağlantısını sağlayacak, savunma tedbirlerinden kendileri sorumlu olacaklardır.

5- Pozantı'dan Fransızların taarruzu halinde Çiftehan'daki bölük, Akköprü'de bulunan bölüğü takviye ederek beraber savunacaklardır.

6- Kamışlı boğazından ilerleyecek Fransızlara karşı koymak için 33'üncü alayın Kamışlı'daki bölüğü alay merkezinden gönderilecek bölük ile kuvvetlendirilecektir.

7-Cephane yetersizliği nedeniyle harcanan fişeklerin boş kartuşları toplattırılacak ve yeniden doldurulmak üzere Ulukışla veya Maden'e yollanacaktır.

Milli Kuvvetler, Hacıkırı, Kelebek ve Durak istasyonlarını zaptetmiş, Kuşcular İstasyonu'nu kuşatmışlardı. Halk topluluklar halinde Milli Kuvvetlere katılıyordu. En çok silah ve cephanesizliği çekilmekteydi. Milli Kuvvetler karargahına gelenlerin çoğuna silah verilememişti²⁴⁰.

Pozantı'da Çakıt Suyu'nun doğu yakasında bulunan ve hemen arkasında çam ağaçlarının başladığı bir alanda karargah çadırlarını kurdular. Etrafını tel örgülerle çevirdiler. Karargah ile Pozantı arasında irtibatı sağlayacak askeri bir köprü kurdular. Bu taburun Kumandanı Binbaşı Menil Birinci Dünya Harbi sırasında kahramanlıklar

---

²⁴⁰ Ener, a.g.e., s. 136-138.

göstermiş, yakasında Legion d' honnuer nişanı taşıyan, tecrübeli tanınmış bir binbaşı idi. Verdun muharebesinde Fransızlar 250. 000 zayıat vermişti. Menil'in de kopan bacağına yerine günümüz teknik imkanları mevcut olmadığı için tahta bacak monte edilmişti. Pozantı'da Türk köylüleri arasında "Tahta Bacaklı Binbaşı" diye söz edildi.

Tabur mevcutları arasında çok sayıda Ermeni fedaileri vardı. Taburda yerli Rumlar da bulunuyordu. Bunlar 44 kişi idiler. Fransızlar 39 Türk'ü de esir almışlardı. Böylece tabur mevcudu 1200 kişiyi buldu. Taburun cephanesi ve silah taşıyan 90 katırı, 23 katanası iki seyyar topu, 13 makineli tüfeği mevcuttu. Kendilerine göre Pozantı ve çevresini kontrol altında tutmalarına mani olacak hiçbir engel görmüyorlardı. Bol bol şarap içerek stres atıyorlardı. Türk ulusal güçlerinin, demiryollarının raylarını sökerek tren yolunu işlemez hale getirebileceklerini, telefon tellerinin kesileceğini gıda maddelerinin akışının durdurulabileceğini hesaba katmadılar²⁴¹.

10 Nisan 1920 günü, şafakla birlikte Pozantı'ya karşı girişilen ilk taarruzda, Milli Kuvvetler Çamlıtepe'yi zaptederek üç Tunuslu asker esir aldılar. Bir de ağır makineli tüfek ele geçirildi. Fakat, çok sayıda top ve ağır makineli tüfeğe sahip düşmanın şiddetli ateşi karşısında ilerleyemediler. Milli Kuvvetler de, düşmanı ateş baskısı altında tutabilecek silahlara sahip oluncaya kadar, Pozantı'ya taarruz geçici olarak durduruldu. Civar köyler halkından oluşturulan küçük müfrezelerle, düşmanın hareketi göz altında tutuldu. 11 Nisan 1920'de, Tarsus-Pozantı yolunun kilit noktası durumundaki Kavaklıhan'a Teğmen Cemal atandı²⁴².

11 Nisan 1920'de şimdiki kadar özel yardım gören ve bağımsız çalışan Milli Kuvvetler, çevrelerindeki kolordu veya tümenlere bağlandılar. Sivas kongresinde alınan kararlarla uyularak, Ankara'dan verilen emirle Batı Kilikya Bölgesi 11'inci tümene bağlanıyor ve böylece Pozantı'daki Fransız garnizonu sarsmak için, Milli Kuvvetlerin savaş gereçlerinin sağlanması oldukça bir düzene konmuş bulunuyordu. Nitekim aynı günde Niğde'den iki sahra topu ile birlikte yüzbaşı Mehmet Avni Akköprü'ye geldi. Artık Milli Kuvvetlerin Pozantı'yı kuşatması gerçekleşmişti²⁴³. Milli Kuvvetler, Pozantı üzerine bir taarruza geçmeden önce, Genel Komutan Tekelioğlu Sinan, 14 Nisan 1920'de, Fransız Tabur Komutanına yeni birini göndererek, teslim olmasını istedi. Binbaşı Menil, aynı gün verdiği cevapta:

²⁴¹ Op. Dr. Yusuf Necat Yayıoğlu, "Osman Tufan Paşa Çukurova'da Kuva-yı Milliye Döneminin Efsane Kumandanı", Haziran 2012, s. 178-179.

²⁴² Hasan Akıncı, "Milli Mücadelede Çukurova", Kuvaayı Milliye Dergisi, Sayı: 70, s. 5.

²⁴³ Ener, a.g.e., s. 138.

“Mektubunuzu aldım. Bana verilen müdafaa görevini ifaya devam edeceğim” diyordu. Bunun üzerine 16 Nisan 1920’de, topçu ateşe başladı. Bundan faydalanan Milli Kuvvetler de düşman siperlerine yaklaşıp, mevzilendiler ve yeni siperler kazdılar. Fransızlar da, kaşı top ateşi açtılar. Mensil’in, Gökbez Köyü’ndeki Milli Kuvvetleri imha etmek için gönderdiği Ermeni gönüllüler, bu görevi başaramadan geri döndüler.

16 Nisanda, Milli Kuvvetler, Fransızları yeniden top ateşine tutarken, onbeş kişilik bir müfrezemiz de Fransız siperlerine kadar sokuldu. Fransız garnizonu ile siperler arasındaki telefon hattı, Milli Kuvvetler tarafından kesildi. 17 Nisan 1920’de iki taraf kuvvetlerinin durumu şöyle idi: a) Fransızlar: Pozantı’da, 412. Alayın 2. Taburu dört grup halinde mevzilenmiş ve takviye edilmişti. Bu mevziler esaslı şekilde belirtilmiş, telörgü engeller çekilerek aşılamayacak hale getirilmişti²⁴⁴. b) Milli Kuvvetler, Çoban İbrahim Müfrezesi (50 kişi) Pozantı kuzeydoğusunda ve Gökbez kuzeyinde, 200 kişilik bir müfreze Akköprü ile Anaşa arasında, Cemal Efe müfrezesi (50 kişi) Anaşa ile demiryolu arasında. Pozantı-Tarsus caddesi üzerinde (Karaisalı) Milli Kuvvetleri. Gökbez güneyinde topçu yüzbaşı Mehmet Ali emrinde bulunan 2 sahra topu Akköprü batısında ve yol yakınında mevzide bulunuyorlardı.

Yukarıda sözü edilen kuvvetlerle 18. 4. 1920’de keşif amacıyla düşman hatlarına taarruz yapıldı. Pozantı’nın batısındaki Fransız siperleri ele geçirildi. Ancak, Gökbez ve Kırmızı tepeye hücum eden Milli Kuvvetler, buralardaki tel örgüleri kesemedikleri için engelleri aşamadılar. 21. 4. 1920’de Çeceli’den gelen 100 kişilik kuvvetle cephe takviye edilerek, Gökbez tepesine ikinci bir taarruza geçildi. Kamışlı köyünden Kasım Hoca’nın önlerine düştüğü Karaisalı ve Kamışlı müfrezeleri, kurşun yağmuru altında buraya hücum ettiler. Savaş akşama kadar bütün şiddetiyle sürdü. 22. 4. 1920’de Pozantı kuşatma komutanı yüzbaşı Saffet Bey, kuzeydeki siperleri düşürdü. ise de, düşmanın karşı saldırısında yaralandığı için müfrezesi geri çekildi. Pozantı’nın savunması bakımından düşman için önemli olan Gökbez tepesinin alınmasından sonra Heyeti Temsiliye başkanlığına ve 11’nci tümen komutanlığına aşağıdaki rapor sunuldu:

Pozantı’daki Gökbez cephesi, 36 saatlik çetin bir savaşla düşürülmüştür.

2. Düşman kaybı 4 subay, 150 erdir. Bizim 7 şehit ve 4 yaralımız vardır.

---

²⁴⁴ Çelik, a.g.e., s. 233-234.

3. Kamışlı köyünden Kasım Hoca'nın fedakarlığı yüksektir. Bu hizmetine karşılık Milli Kuvvetler cephe müftülüğüne atanmıştır.

Komutan-Sinan

23. 4. 1920'de Pozantı'nın güneyindeki Göğbeli'ne taarruz edildi. Muharebe akşamadek sürdü. Düşmanın tel örgülerine kadar sokuldu ise de, yine Milli Kuvvetlerin önünde giden müftü Kasım Hoca ağır yaralandı. ve teğmen Hikmet şehit düştü. 28 Nisan'da Göğbeli'ne tekrar taarruz geçildi. Fakat bir kazanç sağlanamadı. Bu arada 11'nci tümen komutanı yarbay Arif, Pozantı'yı düşmandan temizlemek amacıyla, 400 kişilik piyade ve 4 dağ topu, bir makineli tüfek bölüğü ile Niğde'den geldi. Arif Bey 5. 5. 1920'de gerekli tedbirleri aldı²⁴⁵. 6 Mayıs 1920'de, tanyeri ağarırken topçu bataryalarının ateşini takiben, Milli Kuvvetler, bütün cephelerde taarruza geçti aralıklarla gece yarısına kadar süren topçu ateşimiz ve muharebe neticesinde, Milli Kuvvetler düşman siperlerine girmeyi başardılar. Fakat takviye alan düşmanın karşı taarruzu üzerine, kısmen dağılan ve bozulan Milli Kuvvetler eski mevzilerine çekildi. Yarbay Mehmet Arif, taarruza devam etmek düşüncesindeydi. ama, 11'nci tümen alınan yediyüz tüfek ve bir dağ topu ile, 7 Mayıs 1920'de, Karaisalı'ya sevedildi. Pozantı kuşatması Üsteğmen Tahsin'in komutasına bırakıldı. Pozantı Cephesi'ndeki Milli Kuvvetlerin azaldığı için, 8 Mayıs 1920'den itibaren kuşatma kuvvetlerinin güçlendirilmesine çalışıldı. Düşmanın yardım almasını önlemek için, onardığı köprüleri yeniden tahrip etmek gerekiyordu. 9 Mayıs'ta posta getiren bir Fransız uçağı yardımın çeşitli nedenlerle geciktiğini, fakat muhakkak gerçekleşeceğini bildirerek mektup torbaları attı. 19 Mayıs'ta ise başka bir uçak General Dufieux'nun 16 Mayıs 1920 tarihli mesajını getirdi. Bu mesajda, 20-25 Mayıs'ta kendilerine ulaşılacağı bildirilmekteydi²⁴⁶.

3.1.3.1. Birinci Kavaklıhan Muharebesi

Fransızlar Pozantı'yı ele geçirdikten sonra burasını çok sıkı bir şekilde koruma altına almışlardı. Ancak Pozantı'yı Adana'ya bağlayan kara ve demiryolu ulaşımının Milli Kuvvetlerin eline geçmesi Fransızların Pozantı'da sıkışmalarına yol açacaktır. Pozantı bu şartlar altında Milli Kuvvetler tarafından kuşatılmaya çalışılmış ise de şehrin etrafı tel örgülerle çevrilmiş, siperler kazılmış şekilde iyi korunduğu için

²⁴⁵ Ener, a.g.e., s. 139-141.

²⁴⁶ Çelik, a.g.e., s. 237.

başarılı olunamayacaktır²⁴⁷. Tarsus-Pozantı şosesi ile Yenice-Pozantı demiryolu üzerindeki ve civarını ellerinde bulunduran merkezler ve karakolları Milli Kuvvetler tarafından ele geçirilen Fransızların, Toros geçitlerine yeniden hakim olmak ve Pozantı'da, Milli Kuvvetler tarafından kuşatılmış olan Menil Taburuna yardım ulaştırarak kuşatmadan kurtarma gayesiyle Tarsus'a yığınak yaptıkları öğrenilmişti. Aynı zamanda bir keşif niteliği taşıyan bu taarruzda, Fransızların zırlı otomobiller tanklar da kullanılacağı anlaşılıyordu.

Fransızlar, 10 Nisan 1920'de, Kavaklıhan'a doğru ilerlemeye başladılar. Bir piyade alayı, üç batarya, tanklar ve zırlı otomobillerle takviyeli süvari bölüğünden oluşan üçbin kişilik bir kuvvetle, 11 Nisanda Milli Kuvvetlere karşı taarruza geçtiler. Bu bölgedeki Milli Kuvvetler Emin Ağa, Tekelioğlu Mustafa, Kara Hacı ve Molla Kerim müfrezelerinden oluşan dört yüz kadar mücahitti. Kuzeye doğru ilerleyen Fransızlar 11 Nisan 1920'de, Çamtepe, Kayadibi ve Bayramlı (Kurbanlı) Köylerini ele geçirerek, kısmen ateşe vermişlerdi. 11'nci Tümen Komutanlığı tarafından Tekelioğlu Sinan'ın emrinde görevlendirilerek, aynı gün Karaisalı'ya gelmiş olan Cemal Efe'ye, teğmen rütbesi verildi. Karaisalı Kaymakamı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Sadettin (Beybaba) Bey tarafından, derhal Kavaklıhan'a hareket etmesi emredildi.

Hemen harekete geçen Teğmen Cemal (Efe), otuzsekiz kişilik müfrezesiyle, 12 Nisan 1920 sabahı, Cırbıklar Köyü'ne geldi. Cırbıklar Köyü'nden, yukarıda adı geçen köylerin yanmakta olduğu, köylülerin de perişan bir vaziyette geri çekildikleri görülmekteydi. Düşman bataryası da, Bayramlı sırtlarından, çevreyi top ateşine tutuyorlardı. İncirgedikli Derviş Ağa, müfrezesiyle birlikte, mevzilerinde düşmanı beklerken, Emin Ağa ve müfrezesi şose ile Kusun Deresi arasında ilerleyen iki Fransız kolunu durdurmaya çalışıyorlardı. Bu arada Kethüde İbrahim, Teğmen Besim, Kara Hacı ve Tekelioğlu Mustafa Müfrezesi, düşmanı cepheden ve yandan ateş altında tutmaktaydı. Teğmen Cemal ve müfrezesi de düşmana görünmeden, Emin Ağa Müfrezesinin yanındaki sırtta mevzilendi ve o sırada makineli tüfek yüklü katırlarla mevziye yaklaşan Fransızlara ateş açtı. Hayli kayba uğrayan makineli tüfek kolu paniğe kapıldı. Fakat Teğmen Cemal ve müfrezesi, bunları tam imha etmeden, Fransız topçusunun ateşi altında kaldı. Buldukları yeri değiştiren Teğmen Cemal Müfrezesi, topların yan tarafına sızarak, düşman bataryasına ateşe başladı. Bu kez

---

²⁴⁷ Klavuz,, a.g.e., s. 191.

Fransız ihtiyat kuvvetleri, Teğmen Cemal ve müfrezesine ateş açsalar da, diğer Milli Kuvvetlerin yetişmesi ve etkili ateşi karşısında, akşama doğru çok sayıda asker, hayvan ve malzeme kaybına uğrayan Fransızlar gece karanlığından faydalanarak geri çekildiler. Milli Kuvvetler iki ağır, dört hafif makineli tüfek, çok sayıda tüfek, cephane ve malzeme ele geçirdiler²⁴⁸.

3.1.3.2. İkinci Kavaklıhan Muharebesi

Gizli Teşkilat'ın, Adana ve Tarsus'tan verdiği bilgiler, Fransızların yeni bir taarruza hazırlandıkları yolundaydı. Fransız askeri birliklerinde de bir hareketlilik gözlenmekteydi. O sırada, 11'inci Tümen Komutanı Yarbay Arif Bey komutasındaki ordu birlikleriyle ortaklaşa hareket eden Milli Kuvvetler, Pozantı'daki Menil Taburunu teslim almaya çalıştığından, Fransızların gayesi, bu taburu kuşatma altından ve esareten kurtarmak, Pozantı'yı elde tutmaya devam etmektir. Fransızların bu kez daha büyük bir hazırlık yaptıkları Tarsus'a çok sayıda asker sevk etmiş, Mersin'den de takviye almışlardı. Ova köylerinden topladıkları hayvanları da, harekatta kullanmak üzere Tarsus'a toplamış, makineli tüfek ve top sayısını arttırmışlardı. Zırhlı otomobilleri tankları ve uçakları da hazırды.

Buna karşılık, Milli Kuvvetler Genel Komutanlığı, Grup Komutanlıkları'na, Karaisalı Kaymakamı'na, Çamalan, Çatalan, Karsantı ve Kamışlı Bucak Müdürlerine gerekli hazırlıkların yapma emrini verdi²⁴⁹. Bu sırada Milli Kuvvetler, demiryolunun bozulan kısımlarını onararak, Kelebek-Belemedik hattını işletmeye açmışlardı. Öte yandan şose üzerine tank engelleri, barikatlar ve sahte hedefler hazırlanmıştı. Gönderilen bazı raporlardan anlaşıldığı üzere Milli Kuvvetlerin en önemli noksanı silah ve cephane yetersizliği idi. Tarsus'a yığınak yapmayı sürdüren Fransızlar, taarruz edecekleri gerçek hedefleri belli etmemek için, 14 Mayıs 1920'de cephemize küçük çapta taarruzlar düzenlediler. Keşif uçuşları yapan düşman uçağı ise, gördüğü hedeflere ateş açıyor ve bilhassa Kavaklıhan ve Karayayla taraflarını havadan bombardımana tutuyordu. Milli Kuvvetler de uçağı ateş açtılar. Tarsus'a yapılan yığınak sonunda buradaki düşman kuvvetlerinin sayısı beş bine yaklaşmıştı. Üç sahra bataryası, iki dağ bataryası ve çok sayıda makineli tüfeğe sahip olan Fransızların, cephemize üç koldan taarruza geçmesi beklenmekte idi.

²⁴⁸ Çelik, a.g.e., s. 221-222.

²⁴⁹ Eraslan, Ertan, Çelik, Hatipoğlu, a.g.e., s. 62.

Nihayetinde Albay Gracy Komutasındaki Fransız kuvvetleri 17 Mayıs 1920 sabahı erkenden iki koldan taarruza geçtiler. Milli Kuvvetler grup komutanlarının verdiği raporlar, düşmanın asıl hedefinin Kavaklıhan-Pozantı şosesine hakim olmak olduğunu göstermekteydi. Sayısı yirmiye yaklaşan uçaklarıyla, Milli Kuvvetler mevzilerini havadan bombalayan Fransızlar, daha sonra makineli tüfek ateşi açarak, taarruza başladılar. Fransız kuvvetlerinin ön safında tanklar ve süvariler vardı. Milli Kuvvetler, bu kez de, İstihkam Teğmeni Cemal (Efe) Komutasında şose üzerine tank engelleri hazırlamışlardı. Bu sırada Fransız tankları, şosenin engel kazılan kısımlarına kadar geldiler. Uçaklar da havadan bombardımanı kesintisiz olarak sürdürüyorlardı.

17 Mayıs 1920 günü akşamı, taarruza geçen Kumdere Grubu, cephesindeki düşmanı geri attı. Zaten bu cepheye yapılan Fransız taarruzu da sahte idi. Çatışmasız geçen bir geceden sonra düşmanın asıl hedefinin Pozantı olduğu anlaşıldığından Milli Kuvvetler Genel komutanlığı bütün grupların ihtiyat kuvvetlerini Kavaklıhan'a göndermesi emrini verdi. Genel Komutanlık Karargahı da Kavaklıhan'ın kuzeyindeki Körlü Köyü'ne taşındı. Fransızlar, 18 Mayıs 1920 sabahı erkenden bir tümen piyade, dört batarya top, üç tank ve iki zırhlı otomobille harekete geçerek Kavaklıhan Cephesi'ne yüklendiler. Düşman kuvvet üstünlüğü, topçu ve uçaklarının süresiz bombardımanı karşısında, silah ve cephane sıkıntısı içindeki Milli Kuvvetler büyük bir mücadele vermekle birlikte, akşama doğru Fransız ilerleyişini durduramadılar. Akşam olunca, Milli Kuvvetler, silah, cephane ve yedek kuvvetlerle takviye edildi. İhtiyat kuvvetleri Kavaklıhan Cephesi'ne giderken, Yeniköy'ün iki kilometre güneyinde imdada yetişen Emin Ağa ve Derviş Ağa Müfrezeleri de, büyük bir fedakarlık göstererek, yakınına sokuldukları düşman topçusunu yan ateşine aldılar. Bu ani ateş karşısında, düşman toplarını çeken hayvanlar öldürülünce, düşman topları hareketsiz kaldı. Merkez cephede ise Fransız kuvvetleri, birlikte düşmanın bir piyade taburunu durdurmayı başardı. Akşam üzeri, Milli Kuvvetlerin son ihtiyat birlikleri de Kavaklıhan'a sevk edildi²⁵⁰.

19.05.1920'de tanyerinin ağarmasıyla beraber, Fransızlar tekrar Kavaklıhan'a çullandılar. Grup komutanı Cemal Efe, cephede tutunamayacağını genel komutana bildirdi. Kendisine dayanması emredildiyse de, düşmanın ezici üstünlüğü karşısında, Kavaklıhan'ın kuzeyindeki Karadağ'a çekilmek zorunda kaldı. Seyhan grubundan gelen 100 kişilik müfreze ile Cemal Efe grubu güçlendirildiği için merkezden taarruza

---

²⁵⁰ Çelik, a.g.e., s. 227-228.

girişildi²⁵¹. Cephe gerisindeki yollar da Milli Kuvvetler tarafından tahrip edildi. Milli Kuvvetlere mensup olan ve bozguna uğrayarak dağılan erlerin toparlanmasını takiben, önce sağ ve daha sonra sol kanatta Fransızları güç duruma düşüren Milli Kuvvetler, Teğmen Cemal'in merkez cepheden karşı taarruza geçerek Fransızları bozguna uğratması ve ikiyüze yakın kayıp verdirerek, Çataltepe'yi tutması üzerine bütün cephelerden karşı taarruza geçmeyi kararlaştırdılar. Teğmen Cemal ve emrine verilen Milli Kuvvetler cepheden ve kanatlardan taarruza geçtiler. Üç gün boyunca süren savaştan hayli yorgun ve perişan hale gelen; öncülerini de kaybeden bir Fransız Taburu, dinlenme anında iken Emin Polat ve Derviş Ağa Müfrezelerinin ani baskını ile çok sayıda kayıp verildi. Bu baskında, Aktaşlı Ali Ağa Müfrezesi de önemli rol oynamış durum Milli Kuvvetler lehine dönmüştü²⁵². Artık 24 mermisi olan bir topumuzu kullanma sırası gelmişti. İlk atış umudun üstünde tam isabet yaptı ve bir düşman topunu parçaladı. Fransız topçusu bombardımanımızdan şaşırmişti. Atışlarını birden bire durdurdu. Akşamüzeri kaybettiğimiz esas hatlarda bulunuyorduk. Düşmanın maneviyatı kırılmıştı. Fransızlar, ağırlıklarını toplayarak Çamtepe'ye doğru çekildiler. Üç günlük kanlı savaş kazanılmıştı²⁵³.

Fransızlar, bu savaştaki kayıplarını üç subay, yüzonsekiz er olarak göstermektedirler. Milli Kuvvetlerin kaybı ise altısı Tarsus Grubu müfrezelerinden olmak üzere, on şehit oniki yaralı idi. Milli Kuvvetler Genel Komutanlığına göre, Fransızların kaybı beşyüz kişi civarında idi. İkinci Kavaklıhan Savaşı'na katılan Fransız birliklerinin çoğu Adana'dan getirilmişti. 22 Mayıs 1920'de, bu birlikler, Tarsus'tan Adana'ya geri döndüler. Aynı gün Adana'da General Dufieux'nun Karargahında bütün Fransız subaylarının katıldığı bir toplantı yapıldı. O gece, Adana'da sık sık silah sesleri duyuldu. Ertesi gün Ulu Camii de sabah ezanı okuyan müezzine kurşun atıldı. Tarsus'un Kürt Musa Köyü ile Adil Menemencioğlu ve Ziya Uygur'un çiftlikleri yakıldı. Köylerinden kaçmaya çalışan kadın ve çocuklara ateş açıldı.

---

²⁵¹ Ener, **a.g.e.**, s. 119.

²⁵² Çelik, **a.g.e.**, s. 229.

²⁵³ Ener, **a.g.e.**, s. 119-120.

3.1.4. Fransızların Pozantı'dan Çıkış Harekatı, Karboğazı Savaşı

Türk kuvvetlerinin sayısını öğrenmek üzere havalanan, Fransız keşif uçakları da, yanlış olarak, Milli Kuvvetlerin tam teçhizatlı on bine yakın sayıda bir kuvvet olduğunu bildirmeleri üzerine, General Dufieux, Pozantı'da kuşatılmış durumdaki Menil Taburunu kurtaramayacağını anladı ve kendi kaderi ile baş başa bıraktı. Nihayet, General Dufieux, 25 Mayıs'ta bir şişe içinde uçaktan atılan mesajında: Pozantı Taburu'nun cephenin uygun bir yerinden huruç harekatı yaparak, Namrun (Çamlıyayla), Değirmendere istikametinde Karacailyas yolundan Mersin'e varması tavsiye edilmekteydi. Fransız 1. Tümen Komutanı Dufieux, bu talimatında Binbaşı Menil'i Milli Kuvvetlere teslim olmak veya huruç harekatına girişmekte serbest bırakmış, yanına alamayacağı malzemeyi tahrip etmesini ve huruç başarılı olur da Mersin'e yaklaşırlarsa denizden koruma sağlanarak Mersin'e güvenli bir şekilde geçişlerinin temin edileceğini bildirmiştir²⁵⁴.

Binbaşı Menil subaylarını topladı. Durum değerlendirmesi yaptılar. Huruç harekatı yaparak Türk çemberini yarmaya karar verdiler. Gece yarısından sonra bütün silahları ve cephaneleri 90 katıra yüklediler. Şarap fıçılarını devirip döktüler. Esir aldıkları Türkleri de beraberinde götürmeyi ihmal etmediler. Geride kalan her şeyi tahrip ettiler. Çok ağır yaralı olup taşınması mümkün olmayan yaralı askerler, kendileri ayrıldıktan sonra Pozantı'da Türk hastanesine teslim edilecekti. Hastaların başına bir hasta bakıcı bıraktılar. Menil Türk kumandanına da bir mektup yazdı. "Bu hastaların bakımını Türklerin asil vicdanına bırakıyorum. Biz de sizin hastalarınıza aynı şekilde bakacağız." Türk topraklarını haksız yere işgal etmiş olan Fransızların Pozantı'daki taburunun kumandanı olan tahta bacaklı Menil, nihayet sıkışınca Türklerin asil vicdanına mecbur kalıyordu.

Şafak sökmeden tabur yola çıktı. Tekir'de Gülek Boğazı tarafına sapmadılar. Gülek Köyü istikametinde sola sapan yola döndüler. Bir fasıl gittikten sonra, karşılarına develeri ve keçi sürüleri ile yaylaya giden bir Aydınli göçü çıktı. Üniformalı askerleri görünce, Aydınlılar korktular ve kaçtılar. Biraz daha ilerledikten sonra yolun kenarında oturan davar güden Kumcu Veli ve Hatice Bacı'ya rastladılar. Bunlar kaçmadı. Hatice Bacı ve Kumcu Veli Fransız Taburunu Karboğaz'ın içine soktular. Burası yol değil sel yatağı idi. Hele üç km güneyinde bir uçurum vardı. Yani

---

²⁵⁴ Çelik, a.g.e., s. 230, 237-238.

bir tuzağa düşmüşlerdi. Fransız taburunu soktukları yerin iki yakası da dik ve kayalık idi. Kendilerinin kuytu mahfuz bir yerde olduklarını zannediyorlardı.

İşte, Fransız Taburunu davar güden iki Türk köylüsünün soktuğu yer kıskaç gibi idi. O kadar yorulmuşlardı ki nasıl buradan geri çıkacaklarını hiç düşünemediler. Yolun üç km güney mecrasında düştükten sonra hiçbir canlıının kurtulamayacağı derin bir uçurum vardı. Menil ve tabur mensuplarının bunları düşünecek zamanları yoktu. Aşırı derecede yorgundular yatıp uyumak istiyorlardı. Fransız taburunun Karboğazi'nda olduğunu köylülere bildirdiler. Köylüler arasında Sinan Tekelioğlu'nun kurduğu Kuva-yı Milliye güçleri arasında faal olarak çalışan çeteler vardı. Bunların en önde geleni Gülekli Kemal'idi. O da boş durmamış taburu uzaktan takip etmişti²⁵⁵.

Pazınçukuru'ndan hareket eden köylüler sıkı bir yürüyüşle Tekir'e geldikleri zaman, Fransızların Elmalı Boğazına giden yolu takip etmiş oldukları, insan ve hayvan izlerinden anlaşıldı. Gülek'te süvari müfrezesi komutanı Gülekli Kemal (Ekin) ve Aydınli aşiretinden 12 kişi de bu köylü kafilesine katıldı. Bu suretle Fransızları yürümekte oldukları Elmalı Boğazında, arkalarından adım adım takip eden Milli Kuvvetlerin mevcudu 44 kişi olmuştu. Bu müfreze biraz ileride, Ağaçeksen deresindeki Sünedir (Süneder) Boğazında Fransızlara önden ve arkadan pusu kurmayı kararlaştırdı. Müfrezeden on er buldukları yerden Fransızları gözetleyeceklerdi. Geri kalan 34 er de, dağ yamaçları üzerinden aşarak boğazın çıkış yollarını tutacaklardı. Hava yağmurlu ve etraf çok karanlıktı. Bu kfileden onyedisi boğazın bir tarafında, onyedisi de diğer tarafında mevziye girdi. Pusu kurulan dere, adeta bir duvar gibi sert yamaçlarla çevrilmişti²⁵⁶.

28 Mayıs 1920 Cuma sabahı saat:04. 00'da harekete geçen Fransızlar, yeniden son derece dar ve yamaçları tamamen sarp kayalarla kaplı bir boğaza girdiler. Bu arada Pazınçukuru'na gelen Üsteğmen Hasan, burada dere içinde ilerlemekte olan bir Fransız piyade bölüğü ile çarpıştı. Yarım saat süren çarpışma sonunda, Fransız bölüğü teslim oldu. Esirler ve ganimetler, bir müfreze nezaretinde gönderilerek, Gülek Bucak Müdürlüğü'ne teslim edildi. Kısa bir müddet sonra, pusu kurmakla görevlendirilen Milli Kuvvetler müfrezesi düşmana ateş açtı. Düşman, Sünedere Gediği'nden, müsait bulunduğu Yılanovası'na yönelmiş ve etkili ateş mesafesine girdiğinde, Milli

²⁵⁵ Op. Dr. Yusuf Necat Yayıoğlu, **a.g.e.**, s. 185-187.

²⁵⁶ Ener, **a.g.e.**, s. 149-150.

Kuvvetlerin yoğun ateşle karşılaşmıştı. Şaşkınlık ve panik içinde, silahlarını kullanmayı bile akıl edemiyorlardı. Üç saatlik şiddetli ve kanlı bir savaştan sonra Fransızlar, komutanlarının emrini bile dinlemeden perişan bir vaziyette Tekeyaylası Mevkii'ne doğru kaçtılar. Savaş sırasında bir taraftan da sağanak halinde yağmur yağmaktaydı. Milli Kuvvetler, Fransızlar üzerindeki baskıyı gittikçe artırıyor, açtıkları ateş daha da şiddetleniyordu. Bir tepeyi tutan Fransız kuvvetlerinden bir birlik Milli Kuvvetlerin bu şiddetli ve etkili ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu durumda Mersin'e ulaşamayacaklarını anlayan ve boş yere kayıp vermek istemeyen Binbaşı Menil, bazı şartlarla, Milli Kuvvetlere teslim olma kararı aldı. Fransızlar, 28 Mayıs 1920 sabahı saat: 12. 30'da, büyük bir üzüntü içinde buldukları tepeden beyaz bayrak gösterdiler. Yüksek sesle Tabur Komutanı ile görüşmek üzere, bir Türk subayı gönderilmesini istediler. Üsteğmen Hasan Pazınçukuru Köyü'ne gitmiş, düşmanın hareketini takip için gözcüler yerleştirmişti. Akşam vakti gözetleme mevkiinden koşarak gelen Fettah adındaki bir er: "Beni onbaşı gönderdi. Düşman komutanı teslim olmak için, komutanımızı istiyor" diyerek, teslim haberini getirdi.

Bu haber üzerine, Üsteğmen Hasan, Fransızca bilen Teğmen Besim'e Binbaşı Menil'i yanına alarak getirme görevini verdi. 28 Mayıs akşamı saat: 21. 00'de, Binbaşı Menil'in bulunduğu yere gelen Teğmen Besim, Binbaşı Menil ile ilk görüşmeyi yaptı. Teğmen Besim'in rütbesini küçük bulan Menil, teslim müzakeresini ancak kendi rütbesinde bir Türk subayı ile yapabileceğini söyledi. Teğmen Besim de, Pazınçukuru'nda bulunan Üsteğmen Hasan'ı, Yarbay olarak tanıttı. Binbaşı Menil, yanına Yüzbaşı Jousse ile Ermeni Tercüman Artin'i aldı. Teğmen Besim bunları Karboğazi'nden, Pazınçukuru'na getirdi. Üsteğmen Hasan ve Binbaşı Menil arasında 28 Mayıs 1920 gecesi saat: 24. 00'de başlayan, Teğmen Besim ile Tercüman Artin'in de katıldığı görüşme sonunda, 29 Mayıs 1920 günü sabaha karşı 03. 30'da, Fransızların teslimi ile ilgili protokol hazırlandı. Biri Türkçe diğeri Fransızca hazırlanan protokolün Fransızca sureti Binbaşı Menil'e verildi. 29 Mayıs 1920 günü, sabah saat: 08. 00'de, Binbaşı Menil, tercümanı Artin ve Yüzbaşı Jousse, Fransız Taburu'nu teslim almak üzere maiyetine elli süvari ve kırk piyade alan Üsteğmen Hasan ile birlikte taburun bulunduğu yere geldiler. I. Dünya Savaşı'nda Verdün savunmasında Almanlara karşı önemli bir zafer kazanan Binbaşı Menil ve Fransız Taburu askerleri gözleri yaşlı silahlarını Milli Kuvvetlere teslim ettiler. Teslim alma

işlemi tamamlandıktan sonra geceyi Çamalan'da geçiren esirler 30 Mayıs'ta Bucak İstasyonu'na getirildiler. Üsteğmen Hasan ve esirler Bucak İstasyonu'nda, Cephe Komutanı Tekelioğlu Sinan, Karaisalı Kaymakamı Sadettin (Beybaba) ileri gelenler ve çok kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılandılar. Gellezpınarı civarında verilen yemekten sonra yaralılar Belediyek'e gönderildiler. Pozantı ve Karboğazi Savaşları sonunda Fransızlar, Tarsus-Pozantı yolunu elde tutmayı başaramadılar. Ancak Mersin-Tarsus-Adana-Ceyhan şehirlerini ve demiryollarını elde tutabildiler. Toroslar'ın yukarı kesimlerinde hiç askeri birlikleri kalmadı²⁵⁷.

---

²⁵⁷ Çelik, a.g.e., s. 240-243.

SONUÇ ve ÖNERİLER

I. Dünya Savaşının sona ermesi üzerine İtilaf Devletleri 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması ile Anadolu'da işgallere başladı. İtilaf Devletlerinden Fransa Anadolu'nun Güneyini işbirlikçisi Ermenilerle beraber işgal etti. Adana, Mersin Antep Maraş ve Urfa'yı tamamen Fransız işgali altındaydı. Fransızların Anadolu'nun Güneyinde işgale başlaması ile Güney Anadolu'da yaşayan Müslüman halk içinde acı ve ızdırap dolu günler de başlamış oldu. Özellikle Fransızlar kendi çıkarları doğrultusunda Ermenileri kullandı. Fransızlar Ermenilere askeri eğitim vererek işgal bölgelerinde Lejyon askerleri birliklerini oluşturdu. Fransızlar Ermenilere Güney Anadolu'da devlet kurma sözü vererek Güney Anadolu'da Ermenileri Türklere karşı silahlandırdı

Ermeniler karakteristik özellikleri gereği yönlendirilmeye müsait bir yapıda olan millettir. Fransızlar Ermenilere Türk düşmanlığı aşılıyarak onları Türklere karşı kışkırttı. Fransızlardan güç alan Ermeniler Güney Anadolu'da Türkleri katletmeye başladı. Ermeniler Türklerin mukaddes değerlerle alay edilerek Türkler rencide ederek, aşağılanmıştı. Suçsuz yere uydurma gerekçelerle Türkler Fransız desteği ile Ermeniler tarafından cezalandırılmıştı. Bütün bu yaşananlara rağmen Ermenilerin yaptığı baskı ve zulmü her defasında Türkler tarafından dile getirilmesine rağmen Fransız genel idaresince olaylara kayıtsız kalınmıştı. Türk halkı yaşadığı bütün bu zorlukların üstesinden gelmek bağımsızlığını kazanmak amacıyla Ermeniler ve Fransızlara karşı silahlı mücadeleyi başlattı. Pozantı ve çevresinin kurtarılması amacıyla başlatılan muharebeler biri birini takip etti. Pozantı ve çevresinde Fransız işgalinin son bulması Çukurova Yöresinde Fransızlara karşı diğer cephelerin açılmasını ve muharebelerin yapılmasını sağladı. Mustafa Kemal Paşa ve onun Çukurova'da tayin ettiği komutanların desteği ile Çukurova halkı, yörede hem Fransız işgali son erdiriyordu hem de Ermenilerin Türklere yaptığı katliam ve işkenceleri son bulmuş oluyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi (T. B. M. M.) ile Fransızlar arasında 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Güney Anadolu'da Fransız-Ermeni işgali tamamen son buldu.

Yüksek Lisans Tezimde Türk halkının hem Fransızlar tarafından hem de Ermeniler tarafından maruz kaldığı baskı ve zulme rağmen bağımsızlık mücadelesinden asla taviz vermediğini; Pozantı ve Çevresinde yapılan muharebelerin Güney Anadolu'da yürütülen bağımsızlık mücadelesi için itici güç olduğunu, Mustafa

Kemal Paşa'nın Pozantı'yı ziyareti ile Pozantı'nın bölge içindeki öneminin arttığı sonucuna varabiliriz. Neticede Pozantı ve çevresinde yapılan muharebelerin önemini anlamakla kalmıyoruz. Ayrıca Ermenilerin Türklere karşı ne kadar acımasızca davrandıkları ve bunun karşısında Türk halkının yöresini nasıl fedakar bir şekilde müdafaa ettiği sonuca varabiliriz.

ÖNERİLER:

Çalışmada elde edilen sonuçlar ışığında şu önerilerde bulunabiliriz.

1. Milli Mücadelede Çukurova ve Pozantı Bölgesinde yaşanan olaylar genç nesillere öğretilerek, onların milli ve manevi değerlere saygısı artırılabilir.
2. Pozantı ve çevresinde Ermeniler ve Fransızlara karşı verilen mücadele de birlik ve beraberliğin doğurduğu kazanımlar öğretilmelidir.
3. Emperyalist Devletlerin desteklediği Ermenilerin ayrılıkçı girişiminin kabul görmediğinin ilginç sonuçları kazanım olarak sunulmalıdır.
4. Ders kitaplarında ülkemizin kuruluş sürecindeki gerçek olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler öğrencilere verilmelidir.
5. Ülkemizin bir bölgesinde etnik azınlığa dayalı ayrılıkçı faaliyetlere vatandaşlık bilinci ile hareket edilerek ülkemizin ve halkımızın bölünmesine veya ayrışmasına izin verilemeyeceği gerçeği anlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

I. BASILI ESERLER

Akbıyık, Y. (1999). **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını.

Akşin, S. (2010). **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II. Cilt**. İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.

Akbulut, H. (2006). **Arşiv Belgelerine Göre Türk-Fransız Ermeni İlişkileri (1856-1920)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Akyüz, Y. (1988). **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**. (Genişletilmiş II. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Albayrak, M. (1998). **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)**. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını.

Atatürk, K. M. (1974). **Nutuk I. Cilt**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

Aydemir, S. Ş. (1974). **Tek Adam I. Cilt**, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Aydoğan, E. (2000). **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal Atatürk**. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını.

Baykal, S. B. (1974). **Heyeti Temsiliye Kararları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bayur, H. (1963). **Atatürk**. Ankara: Güven Basımevi.

Bremond, E. (1920). **La Clície En 1919-1920**. Paris.

Bıyıklıoğlu T. (1962). **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikati**. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

Çamurdan, C. A. (1969). **Kurutuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları**. Adana.

Çelik, K. (1993). **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918 – 1922)**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çelik K. Eraslan C. Ertan, F. T. ve Hatipoğlu S. (2010). **Milli Mücadele’de Pozantı ve Pozantı Kongresi**. Ankara: Ankara Dizgievi.

Eroğlu, T. (2008). **Tehcirden Milli Mücadeleye Ermeni Malları (1915-1922)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ertürk, Y. (2007). **Milli Mücadele Döneminde Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Esen, H. (2003). **Milli Mücadele’de Yahyalı ve Ermeniler**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

El, S. (2007). **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Belgelerinde Milli Mücadele (Ekim 1918-Nisan 1919)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Ener, K. (2005). **Çukurova Kurtuluş Savaşında, Adana Cephesi**. Adana: Türkiye Kuva-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları.

Hatipoğlu, S. (2006). **Çukurova’da Ermeni Mezalimi**. Hatay: Hatay Folklor Araştırma Derneği Yayını.

İşlek, A. (2009). **Milli Mücadele’de Osmaniye**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Kadirli, Ü. F. (1955). **Adana’nın İşgali ve Milli Mücadele**. İstanbul.

Kaplan, S. (2009). **Türk Kurtuluş Savaşı’nda İç ve Dış Mücadele**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Kara, I. S. (Ocak-2010). **Milli Mücadele Döneminde Türk Ermeni İlişkileri (1919-1923)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Karabekir, K. (Ocak-2008). **İstiklal Harbimiz**. (II. Cilt). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kartın, C. (2007). **Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele Döneminde Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Kılıç, T. (2007). **Adana'da Ermeni Olayları (1918-1922)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kinros, L. (1973). **Atatürk**. İstanbul.

Kılavuz, H. (Mayıs-2007). **Türk Basımında Adana Ermeni Olayları**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Komite, Anonim. (1971). **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**. İstanbul: T. K. M. M. ve G. C.

Meray L. S. Olcay O. (1997). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması ve Serv Antlaşması ile İlgili Belgeler)**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Orbay, R. (2004). **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**. İstanbul: Truva Yayınları.

Özoğuz E. (1934). **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**. İstanbul: Ülkü Matbaası.

Sakin, S. (Haziran-2003). **Milli Mücadele'nin Hazırlanışı, Kapsamı ve Tarihsel Değeri**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Saral H. A. (1966). **Türk İstiklal Harbi IV, Güney Cephesi 15 Mayıs 1919 – 20 Ekim 1921**. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı.

Selek, S. (1981). **Anadolu İhtilali**. İstanbul: Örgün Yayınları.

Tanatmış, Y. (Aralık-2005). **Türk Basımında Ermeni Meselesi (1914-1919)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Tansel, S. (1997). **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I. Cilt**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Tavetoğlu, F. (2000). **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**. Ankara: Atatürk ve Çevresi Yayınları.

Topgüloğlu, G. (Şubat-2008). **Fransa'nın "Küçük Ermenistan Politikasının" Türk - Fransız İlişkilerine Yansıması**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Toros, T. (2001). **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tufan, O. (1964). **Kilikya Doğu Bölgesinde Milli Hareketler ve Kozan Sancağı Mülhakatının Hatıraları**. İstanbul: Bahar Matbaası.

Ursavaş, S. A. (1988). **Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu**. (I.Baskı) İstanbul: Kastaş A. Ş. Yayınları.

Ursavaş, S. A. (2000). **Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları**. Ankara: Çeviren: Hüseyin Işık, Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.

Uslu, Ç. F. (2007) **Adana Ermenileri (1914 – 1918)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Villata B. J. (1982). **Atatürk**. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yaycıoğlu, N. Y. (Haziran-2012). **Osman Tufan Paşa, Çukurova'da Kuva-yı Milliyle Döneminin Efsane Kumandanı**. Adana: Ekrem Matbaası.

II. MAKALE ve HATIRAT

Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını. **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova**, www.atam.gov.tr/kutulus-savasi-villarinda-cukurova/ 25 Eylül 2013'de alınmıştır.

Akbıyık, Y. (Temmuz-1998). **Güney Vilayetlerimizin İşgalinin Türk Basınındaki Yankıları**, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. IV, S. 12, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Akçakayalıoğlu, C. (Kasım 1992) **Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. IX, S. 25, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Akgül, S. (Mart 1992). **Paris Barış Konferansı'ndan Serve Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi**, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. VIII, S. 23, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Akıncı, H. (Ocak-Aralık 1965) **Milli Mücadelede Çukurova Hatıratı**, Kuva-yı Milliye Dergisi, Sayı: 57,70.

Akyüz, Y. **Kurtuluş Savaşımız ve Fransa'da Ermeni Propagandası**, www.ermenisorumugen.tr/turkce/makaleler/makale55.html 5 Aralık 2014'de alıntı yapılmıştır.

Baykal, M. (1989). **Haçın Saimbeyli Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Adana.

Bildirici, Z. Y. (Ankara-Kasım 1996). **Çukurova'da Fransız-Ermeni İlişkileri ve 1919 Yılı Katliamları**, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XII, S. 36, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Cebesoy, F. A. (1953) **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul: Vatan Neşriyat.

Doğanay, R. (Mart-2001) **Saltanat'tan Cumhuriyete; İmparatorluktan Milli Devlete**, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XVII, S. 49, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Giritli, İ. (Kasım-1986) **Samsun'dan Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk**, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. III, S. 7, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Halaçoğlu, A. (Mart-1999) **Amasya Protokolü ve Osmanlı Hükümetleri**, konulu konferans Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XV, S. 43, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Hatipoğlu, S. (2003). **Çukurova'da Fransız Ermeni İşbirliği (1981-1921)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özkaya, Y. (Kasım 1987). **Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler**, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. IV, S. 10, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Öztoprak, İ. (Kasım 1991) **Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları**, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. VIII, S. 22. Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Seyfeli, E. (Temmuz 1996) **Milli Mücadelenin “İlk Kurşununun” Hatay’da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa**, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XII, S. 35, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Şahingöz, M. **Milli Mücadele Esnasında Güney Doğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XII, S. 32. Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay.

Yorulmaz, Ş. (Mayıs-Kasım 2005). **Çukurova’da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara Üniversitesi Yay.

III. DERGİLER

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Genel Kurmay Basımevi, Sayı:29, Vesika No:743, Ankara-Eylül 1959.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Genel Kurmay Basımevi, Sayı:31, Vesika No:788, Ankara-Mart 1960.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Genel Kurmay Basımevi, Sayı:31, Vesika No:829, Ankara-Eylül 1960.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Genel Kurmay Basımevi, Sayı:33, Vesika No:830-832, Ankara-Eylül 1960.

Kuva-yı Milliye Dergisi, Sayı:70.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Genel Kurmay Basımevi, Sayı:14, Vesika No:372, Ankara-Aralık 1995.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. III, S. 7, Kasım 1986.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. IV, S. 10 Kasım 1987.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. VIII, S. 22, Kasım 1991.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XVIII, S. 23 Mart 1992.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. IX, S. 25, Temmuz 1992.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XII, S. 35, Temmuz 1996

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XII, S. 32, Temmuz 1995.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XII, S. 36 Kasım 1996.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XIV, S. 41, Temmuz 1998.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XV, S. 43, Mart 1999.

Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XVII, S. 49, Mart 2011

Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, (Mayıs-Kasım 2005)

IV. ARŞİV BELGELERİ

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu No:97, Gömlek No:22, Belge No:22, İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**.

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, TİTE Arşivi, Kutu No:29, Gömlek No:73, Belge No:73.

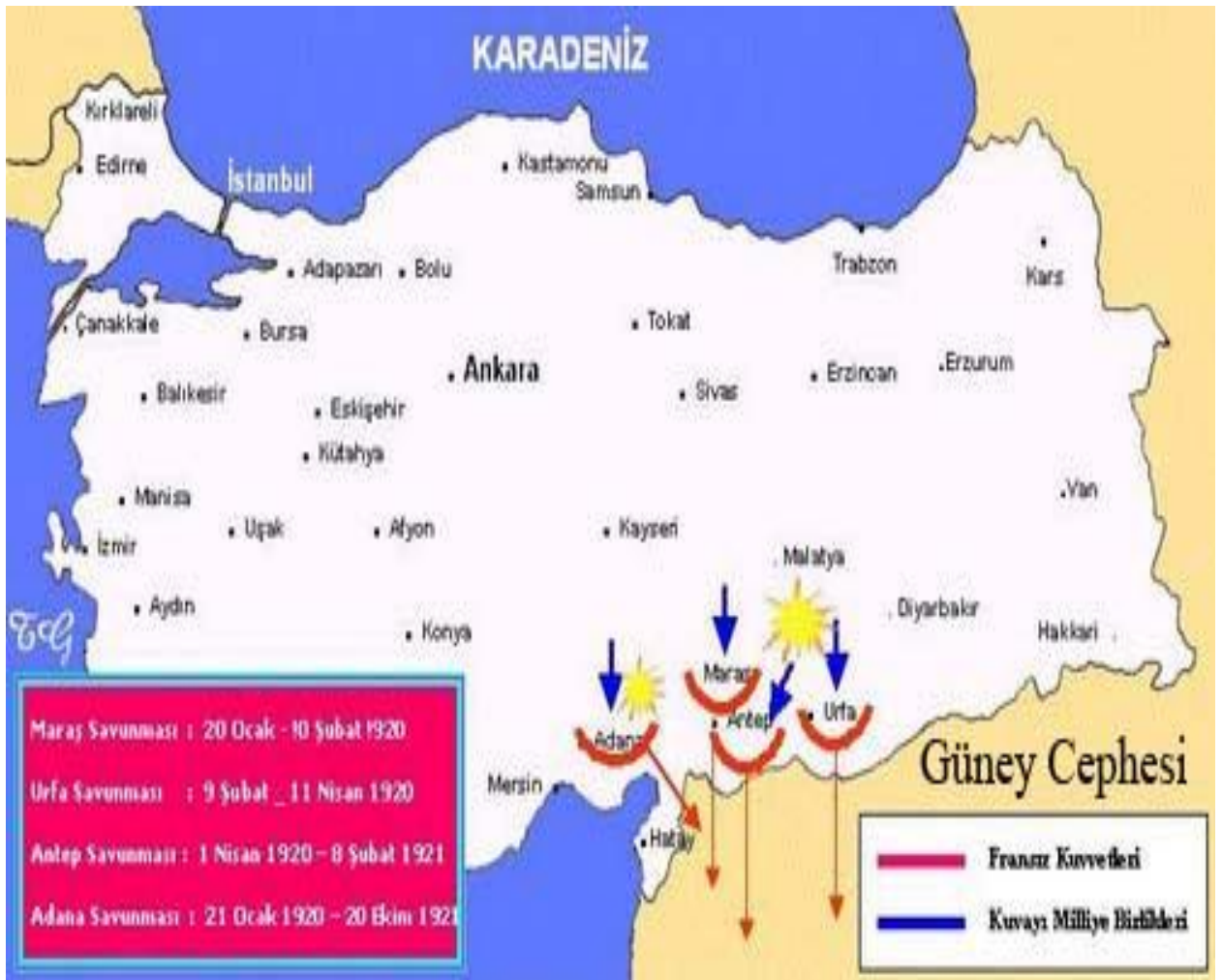
Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi; Kol. İSH, Kutu;1055, Gömlek:223, Bel. No:223-1.

Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi; Kol. İSH, Kutu;556, Gömlek:66 Bel. No:66-1

EKLER LİSTESİ

EK-1. Güney Cephesi Haritası	138
Ek-2. Kurtuluş Savaşında Cepheler.....	139
Ek-3. Misakı Milli Beyannamesinin Osmanlıcası	140
Ek-4. Adana Siyasi Haritası	141
Ek-5. Kahyaoğlu Katliamını gerçekleştiren Ermenilerden bir grup	142
Ek-6. Saimbeyli’de I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin silah ve bombalarını depoladıkları mağaralardan birisi	143
Ek-7. Fransızlar tarafından silahlandırılmış bir Ermeni çetesi	144
Ek-8. Haçin’de yapılan aramalarda ele geçirilen gaz tenekelerindeki barut, silah ve bombalar ile Haçin Ermeni Mektebinden çıkarılan, Ermenistan arması, dinamit, barut, kapsül ve fitiller	145
Ek-9. Ermenilerin Adana’dan kaçışını gösteren resim	146

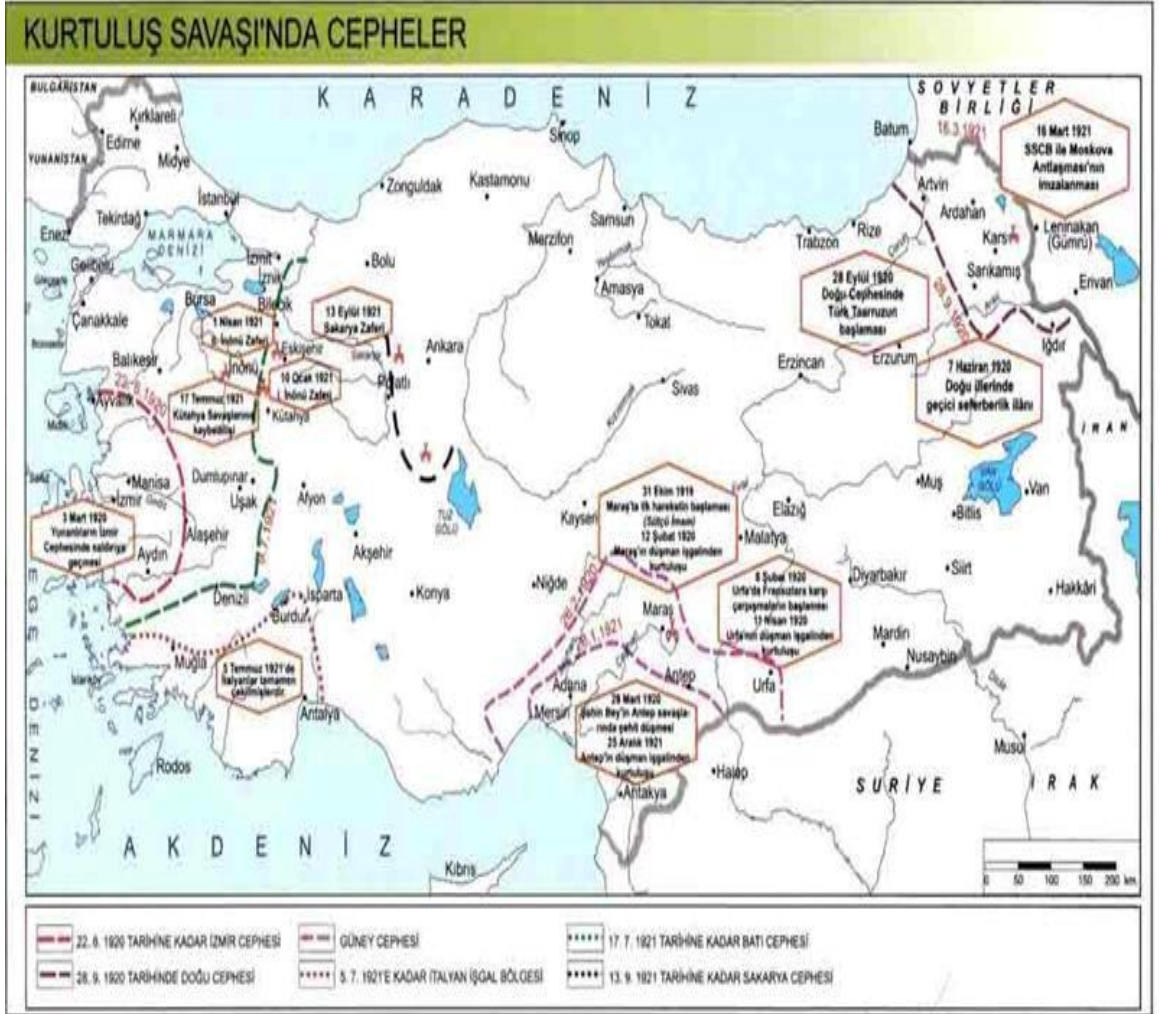
Ek 1: Güney Cephesi Haritası

Kaynak: www.haritaal.com

Ek 2: Kurtuluş Savaşında Cepheleler

Kurtuluş Savaşında Cepheleler

Kaynak: okulweb. meb. gov. tr

Ek 3: Misâk-ı Millî Beyannamesi (Osmanlıcası)

میثاق ملی بیاننامہ سی

- رہبرہ و وضع الامضاء عنانی مجلس بہر تان انصاری استقلال دولت واستقبال ملینک حق و دوامی بر صلحہ نائلیت ایچون اختیار ایدہ بیله جکی اداکارلنک حد اعظمی متضمن اولان اساسات آنبہ بہ نامی رہابنک ممکن التأمین اولدینی و اساسات مذکورہ خارجندہ پایدار بر عثمانی سلطنت و جمعیتک دوام وجودی غیر ممکن بولدینی قبول و تصدیق ایله بشردر .
- ۱- دولت عنانیہ مک منحصراً عرب اکثریتلہ سکون اولوب ۳۰ قسربن اول ۹۱۸ تاریخلی تارک نک حین عقندنہ مخاصم اردولرک اشغالی آلتندہ قانان اسابتن مقدرای اہالیسنک سر بستجہ بیان ایدہ جکاری آراہ توفیاً تمین ایدلک لازم کلہ جکدن مذکور خط متارکہ داخل و خارجندہ ریناً ہرماً اولان منجد، یکدیگر بنہ قارشہ حرمت متقابلہ و فداکارلق خدایا بیله مشخون و حقوق ہر قب و اچنایعلر بلہ شرائط محیطلرینہ تمامیلر طابنکار عثمانی اسلام آتیز بیتلہ سکون بولولان افسانک ہیئت مجموعہ سی حقیقتہ و احکماً هیچ بر سبیلہ فریق قبول اتیز برکادر
  - ۲- اہالیسی ایلک سر بست قالدقیری زماندہ آرای عاملر بلہ آناوطہ اتحقاق ایتمش اولان الویہ ٹخنہ ایچون لدی الایجاب تکرار سر بستجہ آرای عامہ ہ مراجعت ایدلنی قبول ایدر .
  - ۳- تور تباصلحتہ افاق ایدیان ہرین تر اکیا وضعت فقوقیہ سنک بذیقہ سکنتہ سنک کل-رینلہ بیان ایدہ جکاری آراہ تبعاً واقع اولالیدر .
  - ۴- مضر خلافت اسلامیہ و پای تخت سلطنت سنہ و مرکز حکومت عنانیہ اولان ادا تاجول شہر بلہ مرمرہ دکر بنک امنیتی ہر دولو خجندن مصون اولالی در بواساس محفوظ قالمق شرطیلہ آوی دکن و قرہ دکن و غارلرینک نجات و مائلات طالبہ شادی حقندنہ نژدہ ستر بمعموم عرصہ در دستر آسہ و برہ صحہری قرار ایتدور .
  - ۵- ہول اتلایہ ایلہ مخاصملری و بعض مشارکاری آزہ سندہ تقرر ایدن اساسات عہدیہ دائرہ سندہ اقلتارک حقوقی ممالک متجاوزہ دہ کی مسلمان اہالیسنک دہ عینی حقوقندن استفادہ امنیہ سبیلہ طرفزدن تأیید و تأمین ایدیلہ چکدر .
  - ۶- ملی و اقتصادی انکشاف اتیز دائرہ امکانہ کیرماک و دہا عصری برادارہ منتظمہ شکندہ تدویر اورہ موفق اولہ بیلمک ایچون ہر دولت کی زہدہ تأمین اسباب انکشاف اتیزدہ استقلال و سرستی نامہ مظہر اولہ من اس الیاس حیات و عامزد .
- بوسیہ سیاسی عدلی، ملی و سائر انکشافزہ مانع فیودہ مخالفزہ محقق ایدہ جک دیوانتارک شرائط صلحہ مودہ بو ادا سائہ منابر اولمالا چکدر .

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine ait 100 Belge), C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

(Kaynak: Hüseyin Klavuz, Türk Basınında Adana Ermeni Olayları)

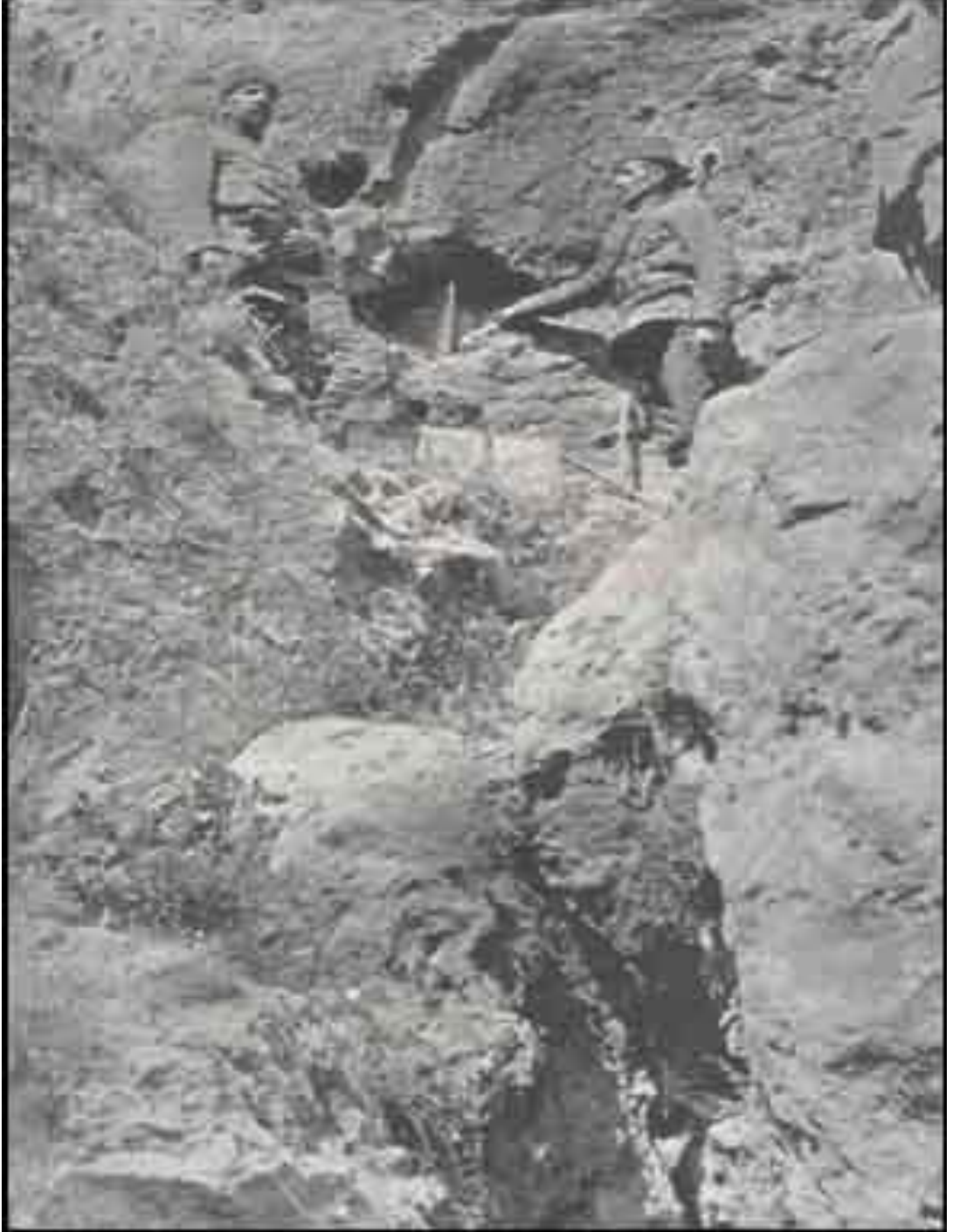
Ek 4: Adana Siyasi Haritası

Ek 5: Kahyaoğlu Katliamını gerçekleştiren Ermenilerden bir grup.

Ek 6: Saimbeyli'de I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin silah ve bombalarını depoladıkları mağaralardan birisi

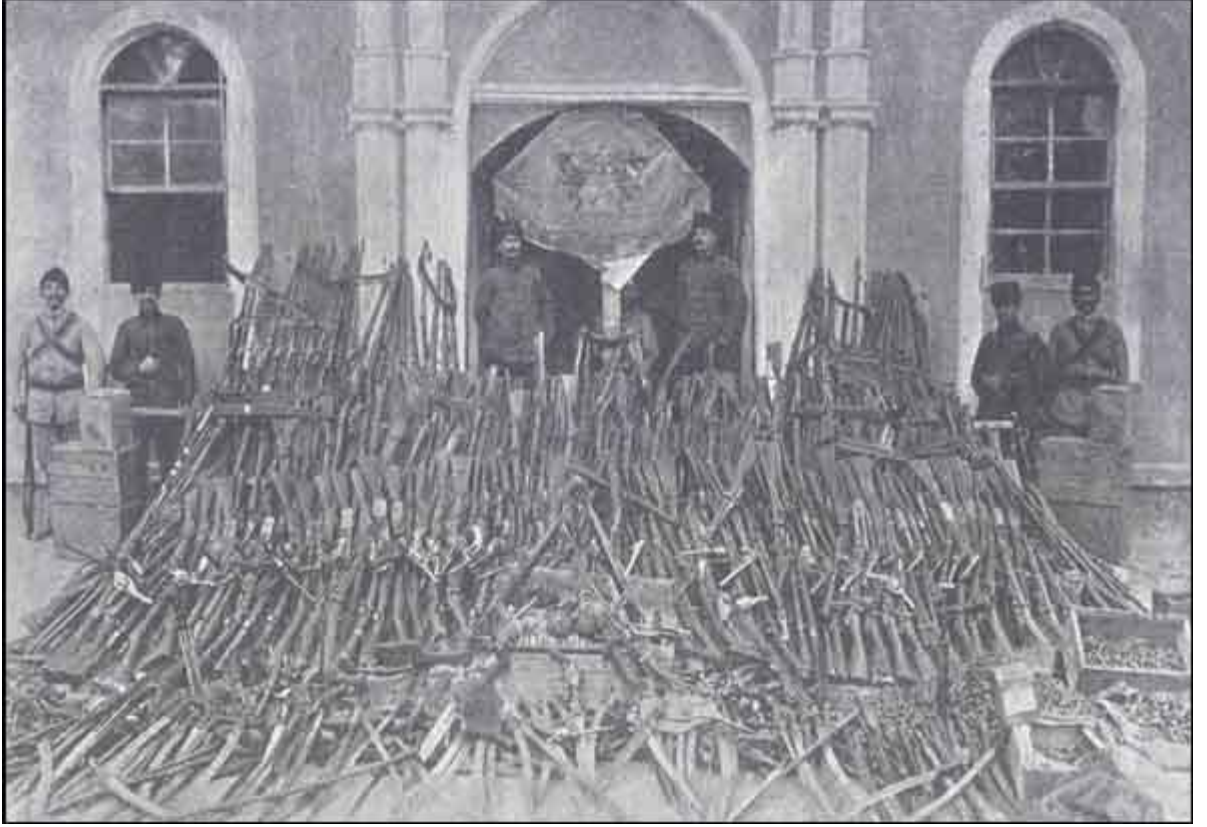
Kaynak: Hüseyin Kılavuz, Türk Basınında Adana Ermeni Olayları

Ek 7: Fransızlar tarafından silahlandırılmış bir Ermeni çetesi

Kaynak: Hüseyin Kılavuz, Türk Basınında Adana Ermeni Olayları

Ek 8: Haçin'de yapılan aramalarda ele geçirilen gaz tenekelerindeki barut, silah ve bombalar ile Haçin Ermeni Mektebinden çıkarılan, Ermenistan arması, dinamit, barut, kapsül ve fitiller. A. Alper Gazigiray, Ermeni Terörünün Kaynakları

Ek 9: Ermenilerin Adana'dan kaçışını gösteren resim

Kaynak: Hüseyin Klavuz, Türk Basınında Adana Ermeni Olayları

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Murat AKGÜMÜŞ

Doğum Yeri ve Tarihi: Niğde 1980

Medeni Hali: Evli, 1 Çocuk sahibi

İletişim Bilgileri: akgumusmurat@hotmail.com

0506 792 63 13

EĞİTİM

1986-1990 Yıldıztepe İlkokulu

1990-1993 Hacıabdullah Şehit Doğan Demir İlköğretim Okulu

1993-1996 İnli- Hacıabdullah 60. Yıl Lisesi

2000-2004 Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

2008- ? Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı

İŞ DENEYİMİ

2008-2010 Kırklareli E Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda Sosyal Bilgiler Öğretmeni

2010-2013 Pozantı M Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda Sosyal Bilgiler Öğretmeni

2013- ? Kayseri Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda Sosyal Bilgiler Öğretmeni

YABANCI DİL

İngilizce